

894.342-1

A13

ARAI ROMANBAI QEB

TOLBQ

ÇINAQ

QEB
134

КАЗАХСТАНСКИЙ ФИЛИАЛ АКАДЕМИИ НАУК СССР

СЕКТОР ЛИТЕРАТУРЫ И ФОЛЬКЛОРА

АБАЙ (ИБРАГИМ) КУНАНБАЕВ
СОЧИНЕНИЯ

ТОМ 1-ый

СТИХИ и ПОЭМЫ

КАЗАХСТАНСКОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
АЛМА-АТА—1939

SSSR QЫЛЫМ АКАДЕМИАСЫНЫҢ ҚАЗАҚЫСТАНДЫҚ ФИЛІАЛЫ

ӘДЕБИЕТ FOLKLOR СЕКТОРЫ

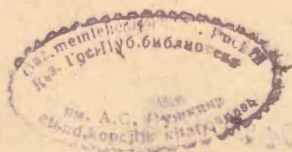
894.342-1

A-13

АБАИ (ІБРАҺИМ) ҚҰНАНБАИ ҰЛЫ СЫҒАРМАЛАРЫ

Өлеңдер мен поемалар

I-TOM

ҚАЗАҚЫСТАН КӨРКЕМ

ӘДЕБИЕТ БАСПАСЫ

АЛМА-АТА — 1939

1 16. 1939 - 10 18

Ответственный редактор *С. Аманжолов*
Технический редактор *А. Челюскин*
Ответ. корректор *К. Жазитов*

Сдано в набор 20/V-39 года. Подписано к печати 27/X-39 года. Объем 18 п. л. Бумага 60x92
КИХЛ № 3. Уполгавлита № 2138
Тираж 12150 экземпляров.

Отпечатано в Алма-Ата, Узбекская ул., № 11
Книжно-журнальная тип. Заказ № 930.

СЪЕЗДОВАНО

Инд. № 252744-10
Вкл. лист

Уз. мемлекетинин А. С. Пушкин
Каз. Гос. Публ. Библиотека
им. А. С. Пушкина
аънд. корсетик кјтарганаъ

Аваі (Ібраһім) Құнанбаі ұлы

REDKOLLEGIADAN

Аваидың сықармалары бүдан бүгін бес рет кјтар воһр сықты.

1. 1909-сылы арап әрпјмен S-Peterborda (кәзјргј Leningrad).
2. 1921-сылы Qazanda (арап әрпјмен).
3. 1923-сылы Тәккенде (арап әрпјмен).
4. 1933-сылы Alma-Atada (Qazızdat, латын әрпјмен).
5. 1934-сылы, Alma-Atada (QKӘB) таңдамалы сықармалары (латын әрпјмен).

Көр зерттеу нәтижесінде, Аваидың тыгел дерлјк сықармалары ғиналды. Ақыпның негјзгј өлең текстј дүрүстәлды. Бүгінқы вәсәларда көр сөздер қате васыһр Аваидың негјзгј айтәһн деген ұқытһн кеивјр сөздер, іа кеивјр өлендер тоһық вәре алмаусы едј. Мисәһ: „Түмәндәп көздерј“ деген сөздј „төмәндәп көздерј“ дер, „тақыһн җетјр қайыраң“ деген ј „тақыһна җетјр қайыраң“ дер оқыһр келдј. Nemese, кеі өленјнј іа ортасыһна, іа аһақыһнап вјрнәсе җолдар қалып қойыандықтан, өленнјн мәзмүһн оқысықа тусјнјксыз волатыһ. Мисәһ: „аһа деген сөз җәһл“ деген өленнјн җана „Masqūt“ деген роетәһн аһақыһнап вјрсыһыға җолдар вәсәрақа кјрмеі қалқан. Кеивјр өлендердјн ортасыһна да вјрнәсе сумақтар, җолдар қалып отыраң. җана Аваидың бүгінқы сықармалар җинақыһна кјрмеі келген вјраз өлендерј де тавыды. („Өкјнјктј көр өмјр кеткен өтјр“, „җастықтың оты қайдасыһ“, „күндј һақыт итерјр“, „Авдрақман өлјмј“ туралы, аудармаларыһнап „Oneginнјн қаты“, „Qarоја мен тылј“ деген җеке өлендер, тақы вәсәлар невәрј 600 җолдан аса өлендер қосыды).

Ақыпның көр өлендерјне җеке ескерту, коментәриалар җазыды. Сәт тјлден (арап, парсы тјлһнен) кјрген тақы вәсәра тусјнјксыз сөздерге бүгінқы вәсәһнда 70—80 сөзге мақына берјлген воһса, вүл вәсәһнда 194 сөзге тусјнјк берјлдј. Аваі сықармасыһндақы кеивјр өлендердјн не себертј җазылаандықы туралы берјлген коментәриалардың қай вәтте екендјгј көрсәтјлдј.

Аваі өлендерјнјн кеивјреулерј җақсақа аһһр ат қойыды. Үйткенј, сол өленнјн неге, кјмге арналаандықыһн көрсәту җақы еске аһнды. Кјсј аттары мен тусјнјксыз сөздер арапса сифр таңбаларыһмен көрсәтјлдј. Кеивјр өлендердјн аһақыһндақы қысқа тусјнјктер җүлдәзсәмен көрсәтјлдј.

Оқыһм академһасы филиәһн адевет секторы җана Аваі вәсәһһн вәсәратыһ редколлегһасы ақыпның вәһық сықармасыһн екј том етјр сықаруды һиқарды.

1-Томқа: Аваі сьқармаларына арналған кјрјспе мақала, варық өлеңдерј мен poemалары, бүларқа берјлген кейбір ескертuler мен kommentarialar ғана вјрнесе suretter, 12 әннјң notасы кјрдј. II-томқа аудармалары мен қара сөздерј, ғана өмјр ваіаны, кј-рјспе мақала, ескertu, kommentarialar берјлдј.

Ақының өсуј, тјі ұсталықның artuы, оі өмјрјнде болған өзгеселіктј көрсетудј еске алып, әрбір болым өлеңдерјнјң ғазылу ретј ғы тәртјбімен қүрылды. Сырды, ваты әдебиеттерјн көр оқыр, оның мәдениет yлгјсјн менгеріп алған Аваі олардың кейбір тјі қасиеттерјн ақындық сьқармасына қүрал етіп пайдалана вјлдј. Бү-гүндің ескј, қазақтың қалқтық тјліне араласыр дјндік ұдымдарды беретјн сөздерге сынау көзјмен қарар, оны кеіде кылкы-сырақ ету іжкјрјмен де қолданған ғерлерј көр. Кеі ғерде қазақтың ды-васы таңбаларына көнбетіп арар, фарсыдан кјрген сөздер де бар. Мисалы: „Әлп в“ өлеңнјң ұдымын толық беру усјн, арапса, әлп-ві таңбалары берјлетіп вольды. „Аланың өзј де рас“ деген өлең-нјң ісјнде вјздјң қазақ әрп таңвасы ғетбетіп вјр-екј сөзге сол бетіп алақына арар әрпјмен берјлетіп вольды.

Аваі сьқармалары толық зерттеліп вјткен ғоқ. Әл де вольса, кеңнен зерттелудј керек қылады. Көр өлеңдерјнјң қай ғылы, қандай ғақдайда, не севертермен ғазылананы асылған ғоқ. Невагы отыз-қырғқ өлеңдерге қана тусјндјрме, ескertuler берјлдј. Аваідың қалам ұстақанынан вастар өлген кунјне деіпн ғы, аі ізј-мен не істегені, не оқықаны, не ғазқаны айқындальр, тјзлјп болған ғоқ ғана Аваідың ғазысқан қаттары қолға тускен ғоқ.

Аваідың сьқармалары өзј тјрј кунјнде васырақ сьқыраған. Оі kezde тек қана өлеңдерј мен нақыл ретјнде айтқан, ғазқан қара сөздерј қолдан-қолға көсјрлјп, ғатталып қалқ арасына таралып кеткен. Вјрен-саран вольса өзјнјң қолымен ғазылан ғазвасы SSSR Олымын Академиясының Қазақстандық Філіялына тускен ғоқ. Тек қана сол kezde Аваі сьқармалары теріп көсјрп, ғнар, тістј ақысына ғүртқа таратып отырган Мырсеіт Беке ұлы деген кјсјнјң көсјрмелерј бар. Сондықтан, әл де құлаққа салынып, қолға туспей ғурген талаі өлеңдер ел ісјнде аузға айттырып, вольса вјреулердјң қолында ғарыққа сьқырай қалған сь-қармалары вольу қағар емес.

bolqan kjsler. Oşındai semladan sьqа tura, җaratьльсь dеnҗ-
pan, adamgerc]ljg] kuctj Aval, өз өskеn ortasьnьp, хalqqa kеr-
setken qianatьnпaн җyregj aлньр, сьqqaн ortasьnпaн, җas kezjnde-
g] әkesjne ergen qьlqtarьnпaн vezjр, хalqqa, хalq t]legjne qо-
сьlqпaн, хalqtьп qaiqь zaryna dаusьп qosqпaн, хalqtьп mьd-
mьdqtasьп vjрге җoqtasqпaн adam.

Aval хalqtьп mьd-mьdqtasьп erte oilaqпaн kjsj. Oqпaн onьd:

„Erte oianьm, oilandьm җete, almadьm,
Etek vastь kеr kerdьm elden vjraq“ —

degen өlenj dәlel. Әitkenmen, qьrg җastarьna ceijn әleuemet
L tьrmьсьnьп mәselelerjnde Avaidьп җarqьrap sьqа almau seve-
vj: өзj aitqпaн „eldjп etek vastь“ qana emes, onьп saiasi өrjsj-
njn qьsqalьqьnda.

Aval өskеn ortanьп saiasi өrjsj qьsqа, tar voldь. Avaidь
җetekter, saiasi җana җolqа salarьqtai orta qazaq eljnп
өз jсjnde ol kezde bolqпaн җoq. Avaidьп көvjrek oqьqпaн
җerj mьсьlmanca oqudьп qadimьdьq medresesj: Qadim medre-
selerjnde dьnieljk oqu (qьlьm) emes, „axiret oqu“ (djn) qana
oqьladь. Avaidь, хat tanьtuda, җaza-sьza vjlgjzude, arap, par-
сь әdeviet klassikerjnп qьmbat mьljкterjmen tanьсьruda qа
dim oquьnьп vjraz paidasь da voldь. Eger qadimca volsa da
хat tanьmasa, mьmkjn Aval, tarixta atь saqtalmaqпaн qazaqtьп
auz aqьnьnьп vjrg volьp өmьr kecer edj. Avaidьп aqьndьq
L qaznasьп җarьqqa sьqaruda qadimca җazu kеr paida jstedj.
Vjraq, Avaidьп saiasi sanasьп acuqа, өner vjlmge җanastьru-
qа qadim oquьnьп esvjр paidasь bolqпaн җoq, ol paidanь jsteu
qadim oquьnьп camasьnпaн kelmeitjn de edj. Sevevj — onьп
negjzj d]nc]ldjk, xolastika.

Oгьsca mektepten Aval җas kezjnde 3 aq ai oqьqпaн; osь
yc aida oгьsca k]tartьп sьзьqьп җyrgjze alu Avaidьп kelecek-
te Evropa qьlьmьmen, әsjrese, oгьs әdevietjmen tanьсьр, өз
vetjmen oqьр vjlmjn көteruge sever voladь. 1880-җьldarь,
Aval qьrg җasqа talanьр kelgen kezde, Avaidьп aulьna patsa
yкmetj җer audarqпaн хalqсь revolutsionerler: Mixails, Gros,
Dolgopolovtar keledj. Avaimen tanьсьр söleskennen keijn, olar,
onьп җaratьльсь ylken adam ekenjn, zor talant ekenjn көjр,
onьп k]tar oquqа, әsjrese, oгьs әdevietjnп XIX-qasjrdеg] klas-
sikerjn oquqа yndeidj.

Osь aqьldь alqпaн Aval, өз vetjmen oqьр: Kьrov, Puckin,
Lermontov, Nekrasov, Tolstol, Saltьkov-Cedrin, Belinski, Dov-
rolivov, Pisarev — епбекterjmen tanьsadь. Kьnvatь Evropa-
ньп — Spenser, Spinoza, Dreper sьqьldь naturalist filosoftarь-
ньп епбекterjn oqudь. Bül oqьqпaн сьqarmalarь Avaidьп saiasi
vjlmjn keңeituge, saiasi vetjn aqьndauqа, filosofialьq өrjsjn
keңeituge sever etedj. Mәselen: Puckinnjn хalqtь sytu motivj,

Lermontovtýn salasi lirikasý, Saltýkov-Cedrinnýn qanaucý tarqa qarsý çazqan ötkir mýsqýb men sýqaqý, Tolstoidýn adamger-cýljik fýkjrlerj, Belinskidýn estetikalýq kóz qarastarý Avai sý-qarmalagýna zor әser etedj.

Bjraq, Avai vül qýbr ylgy alqan adamdarýnýn esqaisýsýna soqýr eljktegen aqýn emes. Ol kjmdj volsa da sýn kózjmen oqýr, әzjne kerek fýkjrđj taңdap, severljken, qazaqtýn әleu-met túrmýsýna çanastýrýr, qorýtýr ala vjlgen.

III

Кедей

Avaidý әleumetcýl, xalqсы қылаңан sýrtqý sever, sýrtqý ygyt qana emes.

Evropa çazucýlagýnýn еңbegjmen тапýsu оның salasi vetjn, aqýndýq vetjn aqýndaucý sever volqaný ras. Bjraq, negjzgy sever qazaq xalqýnýn өз jсjnde, әleumettjk túrmýsýnda, өз túr-mýsýnýn сýндýqýнда. Osý сýндýqý kәru, jсjnde qairau, zert-teu aqýb Avaidýn оib terveljr, tolqýr, sol tolqýn Evropa qo-qam túrmýsýnýn progresstjk teñzjne ұctasýr, osý qosýlqan yl-ken ekj annadan Avaidai daria paida voldý.

Avai qazaqtýn әleumet túrmýsýndaqý kәp сýндýqýn vetjn astý. Sonýn vjreuj: auldaqý vai men kedeidýn ekonomikalýq çәnjnen teñsjzđjg. Oqan оның „Kyz“ attý әlenj дәlel:

„Kedeidýn әzj çyrer maldý vaqýr,
Ötýruqa oтып çоq uzvei çaqýr,
Toңqan ijn сýbýtýr, toып iler,
Sekpen tјger qatýn byrseң qaqýr.
Ças valaqa yide ot çоq túrqan mazdap,
Taltatýr qaqana almai әle çazdap.
Kempjr calý var volsa qandat qlyp,
Bjr çaqýnnap qýsqanda çel de azýnar.
Kәrj qoi еrter solqan vaidýn ylj,
Qai çerjnen kedeidýn túrsýn kyj.
Qara qidán orta tјar úrspai verse,
Oda qýlqan kedeige ylken sib.
Qar çausa da toңvaidý vai valasý,
Yi сýb kigjz tútqan ainalasý.
Vai úbna çalcs úb çalýnctý
Aqýr çyjr oınatar kәzđjn çasý.

Кедей

Revolutsiadán vürьnoq auldýn túrmýsý, kedeidj vaidýn raqýmsýz qanaucý, tar qalcsýbqý vül әlenде aqýn asýq kәrsetjl-gen.

Bjraq, oi-fýkjrj revolutsiabqý satýqa çete almaqanmen, Avai teñsjzđjk neden tuatýn severjn asýq kәredj. Ol: еңбек mai-danýnda vjreudj-vjreu çeu. Avai mündai çeuге qarsý.

Adam dýnlege еңбек jsteu ycjn kelgenjn, еңбек var adam-qa ortaq ekenjn, әrkjm өз еңbegjmen kyn kәrudýn qaçetjn,

вјреудјн едвегјн вјреу сѳеи адамгерсјлјкке сатрайтънън Аваі
саясъ ѳуады сѳене халқты сол сѳолја угјттеідј:

„Татааы тоқты,
Сѳѳмъсь сѳоқты,
Аздъггар адам баласын“.

Қанааыс тартың адам қоқамъ ісінде аздын волатын севе-
вј — өзј едвек істемеі, едвексј көрсјлјктјң адысын сѳегендік-
тен екенјн көрген Аваі, вѳѳл аздындықтың арты қысыға екенјн де
волсайдъ:

„Едвек қылмай тарқан мал дәулет волмас
Қардын суы секјлді тез суалар“.

Адамның вақты едвекке вайлансты екенјн, қоқам түрмъсь-
ның гахаты едвекте екенјн саясы тусынген Аваі

„Едвек қысаң ерјнвей,
Тоиады қарның тіленвей,
Едвек қылмас ерјнчек адам волмас“ —

деп, көрсјлјктј едвекке ундеідј. Вјрақ, қоқамды едвекке саясы-
қан Аваі, экономикалық түрмъста, едвекке араласуда вай мен
кедеідјң теңсјздігјң, кедейді вайдың сѳейтјңн көрген Аваі, осы
теңсјздіктјң екјнсі севевјң аспадъ, ол — едвексј көрсјлјктјң
сайасы саясынан теңсјздігј, сайасы қуғылыста укметтјң қанаусы
тарқа қол соқпар екендігј.

IV

Аваі өскен XIX қасјрде орталық Қазақыстан елне патса
укметј қолданқан сайасаттың екј тарихі кезеңј вар:

1. Соқысыр отарлану сѳѳмъсь аиақталды деп есептеген патса
укметј 1822-сылы „Сивір қазақтарын вилеу сѳеңінде иақтыса ере-
се“ деитјң заң сықарып, сол заң воыныса қазақтың хандықын
сѳоыды деп сарталар, ел вилеу саясында сѳѳлтандық сен сықарды.
Сивір қазақтарын әлденесе өкрјлјкке вѳѳлр, әр өкрјлјк васы қазақ
феодалдарынан ақа-сѳѳлтан қойды. Қазақ елнн вјрлјгјң сѳѳѳѳ,
араздастыгыр ұстай мақсатымен патса укметј сѳѳлтандыды өз-
ара вјр-вјрјне айтақтар, айдар салып, феодалдарды сенге таластыгыр,
вјрјне-вјрјн ұйтқтып, қазақ елнде дау-карды, ұлыс-саясатды,
алты вақан-ала аузыдықты кысеиттј.

2. Вѳѳл әдісј қолалы көрјнген патса укметј, 1868-сылы тақы-
да „Сивір қазақын вилеуде иақтыса ересе“ деген заң сықарып,
сѳѳлтандық сенн сѳѳѳѳ да, вѳѳлыстық сен сықарып, оған таласу-
да вайларға ерјкверді.

Осы, 1868-сылдың заңынан кейн сайлауда вѳѳлыстыққа таласу
қазақ вайларында туп-тыгел дақтыды іс вольды. Вѳѳлыстыққа талас-
қан вайлар өзјне партияласты көвейту усын, сайлау сѳѳмъсьн васы-
қаратын ұлықты сатыр алу усын, сѳѳѳлнды аиақан сѳѳѳ, ақсапы

sudai casьp tьktj. Osьndai para veru arqьbь qolьna volьstьq cep tigen vailar, volьs vola salьsьmen sailauqda talasta cьqarqan cьqьpьп, eqbekcь xalqтан ekj-yc ese artьq cьnar aldь. Aqьgьnda „taspen ьrsa da cьralaq ьledj, cьralaqpen tastь ьrsa da cьralaq ьledj“ degendet var aьrtпalьq xalqтьп, eq-vekсj moшьп caruanьq moпьпna tьstj.

Xalqqa tьsken osь aьrtпalьqьqda xalq aqьпbь Avaidьп jсj acьp, sailauqda, volьstьqьqda talasuqda qarсь qalamьп vatьra-vatьra tyiredj. Osь tyireude ol Saltьkov-Cedrinпjп adjsjп qattь qoldanqь. Patca ykmetjпjп auldaqь asьrandь itj: volьs, vi, aulnailardь xalq aldьnda masqaralar, olardьп vьzьq mьnezderjп, qьbьqtarьп ьckereleп, xalqqa dьcрan ekendjcterjп kьrkem tyurde dьleldeп verdj; xalqтьп kьпljnde „patca ykmetj cьaman, patca ykmetjпjп auldaqь taianьсь volьs, vi, aulnailar cьaman“ degen ьqьm tuqьzdbь, xalqть olarqda ьcjtjrdj.

„Ei cьamaqan viler cьoq,
Ei qьdьgьp sandaldь;
Astьgtьп varьp cьolqasqan
Aqca verjр cьalqasqan
Aqьсьп ьren sol aldь.
Orьs siez qьldьrsa,
Volьs eljп qarmadbь.
Qu starсьп, ac viler,
Oz cьuregьп cьalqadbь.“

Volьstьqтьп kьm ekendjgьп mьna sьz dьleldeidj:

„Kьctjlerjп sьz aitsa,
Bas izeimjz cьbьndap,
Olsjzджп sьzjп salqьrtсьp,
Cala ьqamьп qьgьndap.“

Xalqть talaqьс, zorьqсьl volьs, vi, starсьндardьп auldaqь cьemtjktesj atqa mьner qulardь Avai vьlai sifattaidь:

„Pьсьq kьm dep sьrasan,
Qalacьa cьapsa dem almai,
Oтjrk arьz kьp verse,
Kьrgenderden ьjalmai.
Sьbьrdan vasqda sьgь cьoq,
Caruacьa qьbь cьoq,
Oтjrk, ьsek, maqtanqda
Aqьp tьrqan veine su.“

Patca ykmetjпjп auldaqь tjrekterjп Avai osьlai vaqalaidь. Avai cьqarmalarьnda naq patcanьq ьz vasьп cьamandaqan sьzder cьoq. Bьraq, volьs, vi, starсьндardь, olarqda serjк atqa mьner qulardь Avaidьп sьguj patca ykmetjпjп sistemasьп sьk-kendjgь, ьte сеver, cьnjcke adjspen patca ykmetjпjп xalqqa cьau ykmet ekendjgьп dьleldeidj.

Жил

Жил

Revolutsiadan бүгүндүк qazaq аильның экономикалық, саіасаттық құрылысындағы сүндүрп көрген Авай, аидағы азаматтық теңсјзджктің де ветіп асады. Мәсалға әіел мәсеіесјп алаиль. Әіел адам қорғамының тең қарғы. Әіел күндјкте, теңсјзджкте отырган елде сүп мақнасындағы востандық қоқ.

Revolutsiadan бүгүндүк қанағыс тап үстемджк сүргізген аида qazaq әіеліпн, әсјrese кедел әіеліпн саіаси праиольқ халј өте аур вольд. Әіел қалыпалқа сатыды. Қалыпалын төіесе, көрј де, кем-кетјк те әіелге үілене вердж; әіелдн ризасылақын сүраи волқан қоқ, оның зарғына көз қасына ескјп қарақан қоқ. Әсјrese кеделдн қызып вайлар „вала үсјп“ , „сауып үсјп“ деп тоітап сатыр алы.

„Вай қартайса маіына верег сывы“,

деген сөздж Авай осыны көрјп аитты. Қартайқан вай „төсек қаңқырт“, „47 пн маіын қығқа матар верјп“, кеделдн қас қызып тоқалдыққа сатыр алы. Тоқал түрмьсы өте аур вольд. Тоқал—күндјктн де ең аур халпн васынан кесјрдј.

Осындай әіел теңсјзджпн көрјп, qazaq әдеіетінде вјрпнсі гет әіел востандықын көксеі сүлақан ақын Авай:

„Вай қартайса маіына верег сывы,
Маі көпідј қасартпас құдай үгөғ,
Вјрепдн қар-қас қызып маіға алыр,
Бүгүндүсын көксеген қандай құғқы“.

Авай қалыпалқа қарсы, қалыпал арқылы туатын әіел теңсјзджпне қарсы. Авайдың мақсаты әркјп сыгенпне қосылу, әіел де, ер де теіпн табу. Авайдың әіел мәсеіесіндегі тезісі: „Қатының сенј syise, сен де оны syil“.

Tatu semia, әіел мен ердн syіспенджк түрмьсы Авайдың ідеаль, ол сондай түрмьсы өте вақалақан ақын:

„Махааввасыз, дүние дос,
Хайуанға оны қосыңдар,
Қызықтан өзге қалсаң вос,
Қатың, ваіа — досың бар“.

Авай әіелдј сырт ақарғымен қана вақаламады. Ол әіелднп јскј, сыртқы қасіетпн вјрдеі керек қылады.

„Қасуылы деп, мады деп вайдан алма
Кедел қызы арзан деп құмарланва.
Ағы бар, ақылы бар, ұиаты бар,
Ата-ананың қызынан қарылы қалма“

Әиелсјз ердјд, ерсјз әлелдјд кунј қоқьд, вјгјнд вақьт
вјгјне вайланьсть екенјд Авай қақьс үқьт. Вүл іжкјгјд ол қьсқа
өлеңдерјнен васақ „Масқүт“ атт роёмасьнда да айтадь.

VI

Авай қазақьтд вјгјндј проsvetitelj (халқьт оқу—вјлмге
сақьгусь) ақьд. Авайдан вүгьндь оқу—müslmanca оқудьд
қадимдьд (eskijlk) әдјсј. Qadim оқуьндј екј залалдь қақь
boldь: вјгјндј „оқу әдјсјндј өте аулықь, сол аулықтан әлде-
несе қьл оқьр сауаттанудьд қьндьдь, екјндј—тјгјлјкке, түр-
мьсқа paidasь қоқ, тек қана адамдь дјгјдјкке, тақьдьдә
сенуге вавілтьндьдь.

Qadim оқуьндј осьндаі kertarpa қольд алқьд көрген,
оньд халққа залальд тьсјнген Авай халқьт дьнде қьльмьд, түр-
мьс. тјгјлјк қьльмьд вјлуге сақьрдан adam, вүл қөнде
Европаньд прогресстјк ветјд үқьр; қазақ елјд Европадан, Евро-
па қьльмьдан үгегенуге сақьрдан adam.

Eskj auldьд nadan түрмьсьндј јсјнде өсјр, қьльмьдә еркјд
суагьлмақаньд Авай вьлаі деп арман етедј:

„Қасьнда қьльд бар деп ескермедјм,
Paidasьд көре тұра тексермедјм.
Er қеткен соң тьспедј иьсьма,
Qolьмдь mezgіljnen kec sermedјм“.

Өзј қьльмьдан кенсе қалқан Авай, өзј „қүг қалқан“ сьва-
қаньд балаларьна үсьнадь.

„Adamьд вјг қьзьдь вала деген
Balasьд оқьтудь қек көрмедјм.“

Авай өз балаларьнд оқьрданьна қана қуанваидь, ол вәгьд
қазақ балаларьнд оқьрданьд қуаньс көредј.

„Enternatta оқьр сүг
Talal қазақ валась,
Қана өспјгјм, көк өгјм,
Beine қолдьд salasь“.

Өз валасьнд да, өзге қазақьд валасьнд да оқуьна Авай
тјлектес вөр қуанқанда, олардь халққа пайда келтредј деп
қуанадь. Оқьрдан қастарқа оньд аитар өсетј:

„Voenni қьзмет јздеме
Oqals кігјм кігүге“.

Қьзмет қьлма үезге
Қанвай қатьр сенуге.

Өз ветјдмен төвекел
Zanimaisa прәматол

•••••
Bolmasaң da ũqsap baq,
Bjr qylymdy kersenjz.
Dynie de özj, malda özj
Qylymqa keñj bersenjz“.

Оқыр vjlymdj kjsj volqannan keijn ne jsteu kerek degen
sırauqa Avaidyң қауавь:

„Әsempaz volma әr nege,
Әnerpaz bolsan arqalan.
Sen de vjr kjrjc dyniege,
Ketjgin tap ta var qalan!“

VII

Qazaqtıң әleumettjk tırmısynda Avaidyң ylken eñbek
sjnırgen мәselesjnj vjreuj qazaqtıң әdebiet tjln қасау, qazaq
poezlesjn bıgıñqydan қоғарь satьqa көтеру. Әrine, Avaidan
bıgıñ vjzdjn vai auz әdebietjmz boldь. XIX-қasjrdjң vasyñan
vastap, auz әdebietjmz қазва tyрге ainala vastady. Avaidyң
aldыnda өткен: Cortambai, Bazar, Bıqar қығaular қазва әdebiet
aqындарь. Vjraq bılardıң esvjrj de qazaq xalqыñdy ilt әdebiet-
tjn, ilt tjln өrkendetude Avaiqa teң kelmeidj. Avaiqa ceijn
de, Avaidyң tırmısynda da qazaqtıң ilt мәdenietjn Avaidai
kөtergen aqыñ қоғ. Avaidь „XIX-қasjrdgej qazaq қазва әdebietj-
njң klassıgı“ dep vaqalaitыñ sebevjmz osь.

Tjл ilttyq qazna ekenjñ qazaq әdebietjnjң tarıxynda Avai
vjrnjñ ret ũqqan aqыñ.

„Men қазвалтыñ өленdj ermek ycjñ,
Қоғ vardy, ertengjñj termek ycin.
Kөkregj sezjmdj, tjlj oramdy,
Қаздым, ylgj қастарqa bermek ycjñ.

•••••
Maqsatym, tjl ũstartыр, өner caspaq,
Nadamnyң көzjn қоыр көñjñ aspaq.
Ylgj alsыñ deimjn oıly қас қjgjtter,
Dıman sauyq oida қоғ әuel vasta-aq.

•••••
Bıgıñqy eskj vıce vos maqaldap,
Eskj aqыñca mal ycjñ tıрман zarlap.
Sөz tyzeldj, тындауць sen de tyzel,
Senderge de kelejñ endj aiandap“.

Avai ilt qaznasь, tjldj vjrnjñ ret ilt keregjne қımsai vjlr,
ilttyң kemdjgjn, sol tjlymen aca vjlr, sol tjlymen volasaqыña
vascыlyq қылqan aqыñ.

Avai tısynda, djñnjñ kesjrnjen qazaqtıң ilt tjlnjñ vereke-
sj ketjp tozuqa ainalqan edj. Mәselen:

„Adamnyң ekj көzj көrer qainı,
Samıqon qala ra-ası uel yznәini,
Sjzderge maхавvatым varьqыña,
Tasahhon ekj jñjme mәlekainı“.

Mündai cūbar tjl qazaq pœeziasьnьң eskj tyrj—cьrqa da aralasьp, XIX-qasjrdjң cьrlarь „sөzdjң vasь besmilladan“ kele-tjn.

2 Qara sөzde tjdjң cūbarlanuь tjtj vasьm volqan. Sadua-qas Cormanov degen Baian auldyң атақты feodalьnьң „Aucь“ degen qūs salu turalь cazaqan ktjavьnьң vasьnan mьsal keltj-rejtk:

„Bjzden sadьr oьlnqan qata ua kemcjljktorni,
Ahy qalam va saratjan elьtmasьmьz qosur,
Qajri qaru idarak caraqat qalami,
Ila tasxьy etmalarь tamqa olnur“.

Bül sьqьldь cūbar tjl qazaqtьң mūsьlman djnymen tьqьz vailanьstь, sol kezdegy ystem—qanaqьc tavьna qana tanьs tjl. Qazaq xalqьnьң eпбекj vūqarasь vūl tjlден tyk tysjnveidj. Būl qazaq tjlj emes, ūlt tjlj de emes. Eпбекj vūqarany oqu—vjljmenen aulaq tartu ycjн, ystem tap, xalqtьң tjljң әdeij vūzdyrdь.

Avai qazaqtьң xalq tjljң, ūlt tjljң cөqarьda aitьlqan vьlstan tazalar, tjl xalqtьң mylkj ekenjн ūqьr, airьlp vara cātqan tjlge qazaqtьң eпбекj vūqarasьn qaitadan te qьlqan. Qazaqtьң ūlt tjljң атаqьna qaitadan vastьrqaң aqьn.

„Өлең sөzdjң patcasь, sөz sarasь,
Qьnnan qibьstьrar er danasь.
Tjlge cөnj, cьrekke cьь tjr,
Ter-tegy, cūmьr kelsjн ainalasь.
Beten sөzven vьlqansa sөz arasь,
Ol aqьnnьң vjljmsjz vicarasь“.

Avai tūsьndaqь qazaq aqьndarьnьң keivjreulerj aqьndьqьn arzan kesjpkе ainaldyrьp, vailardь maqtap, at, ton, aqca aьp, solardьң ait degenjн aitьp, өлеңjң de, aqьnnьң da xalq aldьnda qadjrjң ketjrgen. Ondai aqьnqa xalq vaqsь sьqьldь көzven qarauqa ainalqan. Ertkken mьrzalar ondai aqьndardь caqьrtьp aьp, өzjн maqtatьp, volmasa ekj mьrza ekj aqьndь aitьstьrьp, vjrn-vjrne sөzven tyiretjр, өzderj onь qьzьq көrgen. Avaidьң өte qattь sөkken jsjnjң vjreuj osь.

„Mal ycjн tjljң vezep, cаньп caldap,
Mal sūrap, vjreudj aldar, vjreudj arvar.
Cāt elde qabьrcььq qььp cьrjр,
Өz eljн vai der maqtap, qūdai qarqap.“

•••••
Qobьz ven domььra aьp topta sarnap,
Maqtau өлең aitьrtь, ә kjmge arnap,
Әr elden өlenmenen qatьr tjlep,
Ketjrgen sөz көdjrn cūrttь carlap“.

Osьndai saudaqa tysjр, qūnь ketken sөzdj, өleңdj көrjр Avai rençidj. Ol, aqca ycjн kjm ne ait dese, sonь cьrlaitьn

eskj aqьndardьn qьььqьn qattь sөгjр, өлендж җаньд syigen jske qana qural qьl деп yiretedj. Авай өлендж sөzdjн altьььна ва- qalар, qaidaqь qьмват көрген нәрсесjне qana җүmsaidь. Өлендж xalq namьььн җoqtasatьn, qalqь-quanьььна ортаq dosь көredj, онь qasietter ұstaidь:

•Өtkjrdjн җyзj,
Kestenjн ьjзj
Өnegjн sendei sala almas.
Bjlgenge марҗан,
Bjлmeske arzan,
Nadandar vahra ala almas.
Qinalma beker тjл мен җақ,
Көnjlsjз qūlaq oıqа olaql“.

Авайдың сьqqан ортасына өkreleitjн, җalqьzдыq көretjн uaqьttarь көр voladь.

„Dos җarьn, aqайььndь wəj ekj ұctь,
Sol sewertj dosььnnan dūcran kycьtj“.
.....
Көnjлjм qaitть dostan da, dūspannan da,
Aldamaqan kjm qaldь тjр җanda...“

Осьндай өз ортасына көnjлj суьр, qalqььqа syngjр:

„Tьndataroqа kjsj җoq, sөzdj ұqarььq,
Kjм көnjldj көterjр voladь ermek“

deidj de, көnjлj көteretjн, өлен qana wop көrjnedj. Өzgege toi- sa də, өзgeden toгьqsa da, өленнен тьгььqpaidь. Өlenge toi- maidь:

„Өzgege көnjлjм toiarььn,
Өлендж qaitjр qoiarььn.
Онь aitqanda toloqanьр,
Jctegj derttj җoiarььnl“.

Ultтьд тjлjн осьндай qьмват ұстаqан, qasietter ұстаqан Авай, kyl-kөmьjрге aralasqan kyijnen tazartьр, xalqтьд qoььна altьндай җarqьldaqan taza tyгjnde werjр ketedj. Bүl Авайдың ec—uaqьtta маңьзь төmendemeitjн өte qьмват еnbegj.

Тjл мәselesjнде Авайдың җана ьjр еnbegj: ol qazaq тjлjн орьс тjлj сьqьлды вай тjлмен aqайьndastьra ьjлgen. Puckinnjн, Lermon- товтьн kauhardai аҗарьь, вүlaqtal taza, наҗaqaidai өtkjр тjлмен җазqан, gyлdei qūльььqан, eгjндеi dəndj өлендерjн өз qalььь- da qazaqсаqа audarьр, qazaqтьд ұlt мәdenietjнjн qьмват qaz- nasьна ainalдырqан. Ғer җyзjндегj тjldjн, онь jсjнде орьс тjлjнjн qьмват qaznasьн менсjktenwei, qazaq тjлj кеq өrjske сьqа al- matьььн ьjлgen. Bjraq, ol ьүгььndь arap-parsь moidalarьндай

ia volmasa tlmactardai, cet, vasqa el tljnjd qmvat qaznasyn xalqqa tysjnksjz tyrde vermegen. Mencjktenujne qolail, tysj-njktj qyr alqan. Osyndai severljgnjd, qmvat myljkjt ielene vjlujnjd arqasynnda „Tatianapnyd qattar“ sьqьldь olederdj qazaq xalqь oz mylkjne eserter, qatsynvai, oьn-toilarьnda tuma olederdjnede aitatyn volqan.

VIII

Avaidan vьgn qazaq roeziasynnda ekj-aq tyr volda. Onьd vjreuj vjr qolьnda qetj vьgn var, qol aiaqьpnyd yilesjnede velgjlj zaq qoq, qьr tyrl:

„Isatai sonda soiledj,
Seilegende vyi-dedj,
Men de kytem alladan,
Vjlgenjnen qalma — xan,
Mjndettj vaqqan xalqьm dep,
Qerjn qoq senjn qalqaqan.
Qьjlqatьr, Nьralь,
Aicuaq, Esjm, Eralь,
Qazaqь qatyn qьlam dep,
Qzjnjd vasyn qalmaqan“.

(Isatai-Maxammet).

Erteде vатырлар qьgnan vastar, Avaiqa seijnj roezianьd vasьm tyrl osь.

Ekjncj tyrl: vjr qolьnda on vjr vьgn var, tert qoldь.

. a
. a
. v
. a

qyiesjmen yilesetjn:

„Qьqьldь oledar saldьm qalьd qauqa,
Ainalqan men aq ььq Oral tauqa.
Qaiqalqan qarьraqь sen vaiterek,
Vjr kьnce keldjm saulem qonaqtauqa“.

sьqьldь oled. Bьl olednjd qoldanuvь qьgdan-korj azyraq. Avai vьl ekj tyrdj ekeujn de toьq paidalandy. Tert qoldь, onvjr vьgnndь olednjd yilesjn Avai „A,A,B,A“ kьijnede qaldьrmai, al-тьncь, segljncj, onьncь, on ekjncj qoldardьd aiaqьn 1-2-4 qoldarmen yilestjrlj sozьr ketedj:

„Qalьd eьjm, qazaqьm qairan qьrtьm,
Ustasasьz auzьd q tystj mьrtьn.
Qaqь menen qamandy aьrmadьn,
Vjrl qan, vjrl mai vor endj ekj ьrtьn.
Bei bergende sьraьd qandai qaqь,
Qaldan qana vьzьldь sartca sьrtьn.“

Çetj vıyındь çırđıñ yilesıjn de Avai vırđıñqđ qalrıpañ oñ-
 der, jckj yilesterjn çılatadı, көр çerj ekj çolmen yilesjr otı-
 ratıñ, oquqı çenjl, üqıñqı oñal turge äkeledj. Avaidıñ çır
 turjmen çazqan öleñderjñ odan vırđıñqđ çırđan aıyrtıması: Avai
 çırđıñ jçıñde vırđıñqđ çırđal köldenep, temaqı qatnaspaıtıñ
 sözder kezdespeıdj. Avaidıñ çır turjmen çazılqan qai öleñjn
 alsa da, turj men mazmıñ vjr ınsanañ aınalasıpañ çırđ-
 paıdı.

Vıraq, Avai qazaq poeziasıñ vırđımen qana qanaqattanva-
 dı. Ol jzdenedj. Evropa, orıñ ädevietjmen tapıñ volu Avaiqa
 vıl çende kömek etedj. Ol orıñ öleñderjñ ölseujn (vıraq,
 yiles) qazaqtıñ üqıñma laıqtatır qazaqsıladı. Qazaqtıñ
 eskj öleñjñ tyrlern sıñ közjmen paıdalanudan basqa, Avai
 qazaq poeziasıña tömendegjdeı vırđıñ çoq çañalıq kjrgjzgen:

Vjrñcj: төрт çoldь, altı vıyındь öleñ:

Qызарь, sürlanь	— A
Lyrjıder çuregj.	— B
Özgeden ırılanь,	— A
Özđj-özj keregj.	— B

Ekjñcj: төрт çoldь, çetj vıyındь öleñ:

Aıtıñ sälem qalam qas,	— A
Saqan qırvan malmen vas	— A
Saqıñqanpañ senj ollar,	— B
Keler közge ıstıq ças.	— A

Yçıñcj: төрт çoldь, çetj vıyındь, vıraq yilesj özge öleñ:

Sonda kenjım çoqtalıđ	— A
Tatıñ men asıqıñ,	— B
Közj çetjr toqtalıđ	— A
Ötken künjñ qasıqıñ.	— B

Tertjñcj: төрт çoldь, vastarqđ çolı çetj vıyındь, soñqđ çolı
 segjz vıyındь öleñ:

Çelsjz tynde çarıq al.	— A
Saulesj suda djrlıder.	— B
Aıldıñ çanı te eñ sal,	— A
Tasıqan özen kyrjıder.	— B

Besjñcj: төрт çoldь, segjz vıyındь öleñ:

Esjñde var ma ças künjñ,	— A
Kökjrek tolbq, basıñ vos,	— B
Qatırsız, sısız mas künjñ,	— A
Kıñdj körsen vırđ dos.	— B

Алтһнсь: төрт җолды, сегъз вьндь, вјрақ уилеј везјнцјдеа
 васақ өлең:

Qıdai-au, qaida sol җыldar,	— A
Махавват җызық, моі җыldar.	— A
Aқығып, ақығып сегъзјп,	— B
Алһтар кетј қыргылар!	— A

Җетјнцј: җетј вьндь, алтһ җолды өлең:

Өз'н өзј кындеідј,	— A
Җақыһп җаттај мјндеідј,	— A
Ol arsyzdық белгјsј.	— B
Olatsыпай ollanбай,	— P
Qoi degenge tјi almai,	— P
Is qılmaı ma ol kјsј?	— B

Сегъзјнцј: җетј вьндь, сегъз җолды өлең:

Әвјлет васақ елерме,	— A
Sözge җыық келер ме,	— A
Tyзу sözge sener me?	— A
Tyzelmesјn vјlgen er,	— B
Айтһ-айтһлар җалһнар,	— P
Uqqыс җаныр савһнар;	— P
Uqpaı җатыр җалһнар	— P
Uıqыһ-olau voi kytez.	— B

Тоқъзыһсь: җолдарһпд келвјреуј төрт вьһп, келвјреуј җетј
 вьһп, җетј җолды өлең:

Boıy vılqaп,	— A
Sözј җылһан,	— A
Kјmдј көрсем мен sonam	— B
Bettј vastыm,	— P
Qattы sastыm,	— P
Tura җactыm	— P
Җалһа-җан	— B

Оһһһсь: җолдарһнда вез вьһп мен җетј вьһп араласқан, алтһ
 җолды өлең:

Bal setјldј,	— A
Vјr peıldј,	— A
Elde җақыс қалһады.	— B
Eldegј erkeк,	— P
Bosqa seltek,	— P
Qақыр elјn qarmady.	— B

Оһвјрјнцј: вастарқы төрт җолы җетј вьһппан, везјнцј җолы вез
 вьһп, алтһһсь җолы төрт вьһп, җетјнцј җолы ус вьһп, җетј җолды
 өлең:

Syter ыһп volsa sen syi,	— A
Sytenerge җарар ol	— B
Syıkıмј соқ қыр masы vı,	— A

Syiretlijp eter sol.	— B
Tavylmas qaila,	— P
Ne paida,	— P
Oivaila.	— P

Onekjncj: vastarqъ tert çolъ segjz vuyndъ, soçqъ ekj çolъ
altъ vuyndъ, altъ çoldъ oieç:

Quatъ ottai vûrçyrap,	— A
Uazjnge oieçer tjzjgen.	— B
Çavvyrъ çaidai sьrçyrap,	— A
Kek vûlttan yzjgen.	— B
Qairan tjl, qairan sөz,	— P
Nadança kədjrsjz.	— P

Onuçjncj: çoldarъnda ves, altъ, çetj vuyndar aralasçan altъ
çoldъ oieç:

Qor voldъ çavym,	— A
Sensjz de menjç kunjm	— B
Bek vjtjç xalym,	— A
Taqdъrdan kelgen zûym	— B
Taqdъr etse alla,	— P
Ne kərməidj pənde.	— P

On tørtjncj: Segjz ataq-

Alъstan sermer,	— A
Çyrekten terver,	— A
Сьмьrlar voitça çaviloçan.	— B
Qiuadan sauyr,	— P
Qisъnъn tauyr,	— P
Taqъnъ çetjç qavirçan.	— B
Tolçayъ toçsan qъzyl tjl,	— T
Sөileimjç desen əzjç vjl.	— T

On vesjncj: Avaidъç ete qiyъ tyrde qûrçan, çoldarъnъç vuyъ
suyъ ətyrlj keletjç, vjraç belçjç zaçъ var, on ekj çoldъ oieç:

Sen menj ne etesjç,	— A
Menj tastap,	— B
Əner vastap,	— B
Çalъça	— T
Çana aldar-arvar,	— P
Əz vətjçmen sen ketesjç	— A
Nege əure etesjç,	— A
Qosъlъspai	— C
Basъlъspai	— C
Vaiъça,	— T
Çana çattan vai tap,	— P
Əmjç voitъ qor etesjç.	— A

Avaidъç qazaç poezlasъna çaqadan kjrgjzgen ьrçaq-yiles
tyrlerj osъmen on ves. Bûl çanalъqtardъ aitumen vjrgе yc tyrlj
məselenj eskere otъrmai volmaidъ.

Bjrcjncj: Bûl çanalъqtardъ tavarda Avai negjçjnde Evropa

әдәсиәтне сыйынгенмен, олардан аударыу деуге болмады. Виргилден четкиткә кейн, Авай негизинде орыс ақындарының өлең қырылымы қолданылды да, четкиткитырдән бастап өзгә өзгә, өзгә менчиктәй қолға сыйады. Орыс поэзиясында үсырасатын ылес, ырақтарды тавады. Мәселен: „Segiz алақ“ пен „Он екә алақ“ тырлерә орыста қоқ.

Екиткиткә: орыстың көр ақындарында, вәгә өлеңнәдә вәгә қолына арналаран ырақ, ылес, вьын сапы кейнгә қолдарда сақталмау көр үсырады. Авайдың өлеңдерә олай емес. Ол бастарқы сумақты (строфа) қандай ырақ, ылеспен қазса, кейнгә сумақтар өлеңнәдә алақына кейн сол изден сыйрады. „Он екә алақ“ сыйды өте қып тырде қырыларан өлеңдердәдә сумақтар да алақына кейн вәгә қалыпта отырады.

ҮСІТКІТКӘ: Авай өлеңдердәдә қана тырлерә де, әнмен аитуға лайықты қырыларан. Сондықтан орыс поэзиясында көр үсырасатын вәгә қолдарқы сөздердәдә әр сөйлемге вәгә, әр мағына берә Авайда қоқ. Мәсалға Пушкиннәдә „Мьс салт атты“ „Медный всадник“ поэзиясында мьна қерә алаық:

„... ни призрак мертвый... раз он спал
У Невской пристани. Дни лета
Клонились к осени. Дышал
Ненастный ветер. Мрачный вал
Плескал на пристань...“

Егер осы өлеңнәдә қолдарың сөйлем, мағына қысымен қойса, вьай вольс сыйақ едә де, өлеңдәкә заңнан айылыр қара сөз вольс кетер едә:

„Ни призрак мертвый...
раз он спал у Невской пристани.
Дни лета клонились к осени,
Дышал ненастный ветер,
Мрачный вал плескал на пристань“

Авай орыс поэзиясында вьай қолы қолдана алмаған. Оны қай өлеңнәдә алаң да, вьын сапы ұзын вольс, қысқа вольс, вәгә қолында вәгә вәгә вәгә қататын мағына вольды.

Авайдан вьынқы қазық өлеңнәдә ырақ, ылес, қырылымы әнге арналаран. Авай осы заңды қатты сақтайды. Вәгә, Авайдың қанадан тарқан өлеңдерәне лайықты қазықта ән қоқ. Сондықтан ол қана ырақ, қана үлестерәне арнап он четә қана ән сыйақаран. Ол әндерә елге көр тараған, қана сыйкиткәдә әндер вольқан. Вьларды зерттеп, вьынқы әндерге қансалық қаналық кәргәзгенә ән композиторларды митдетә.

Тегә Авай әндә қалай вольса соләй сыйармау керек. Үйткенә, ол әнге өте қанаркер көзбен қараған қәне әндә ұға вәгә, қылақы музикады тындай да, айра да алған ақып. Қанан әндә ол сөккен.

„Qır aıqai vaqıoan,
Qılaqqa ən ve eken?
Ənersiz cатыoan,
Kısjge sən ve eken?“

Avai muzikanıñ da mazmünı, tırj volatıñnı, aqın sızven aıtıñ oqıoanı, muzikanıñ dıvıspen aita alatıñnı üqqan kjsge muzıkada tereñ sız çatatıñnı vjgen aqın:

„Ənıñ de estısj var, eserj var,
Tın taıusıñnı qılaqın keserj var,
Aqıdın sızın tel oıñ kıldj
Tıñdaqanda kəñıldjñ eserj var“

Oñd sıigenj „qır vaqıoan“, „eser ən“ emes, oıqa qaldıratıñ, mazmünı tereñ, tırj ədemj „estj“ ən.

„Qılaqtan kırjı voidı alar,
Çaqıñ ən men tətj kıl.
Kəñılge tırj oı salar,
Əndj sıtsen mence sı.
Dıñie oıdan sıqadı,
Əzıñdız əzıñ ımıtır,
Kəñılñ əndj üqadı,
Çıregjñ voidı çılıtır“.

Sıvırdjñ ataqtı qılıtı Potanin, qazaq poeziyası, qazaq əñj turalı çazoan ənbekterjñde „maoan varlıq qazaq dalası ənge sıjldır tırqandı, varlıq qazaq dalası ən salır tırqandı kərnedj“ degen. Qazaqtıñ osındı bal muzıkasın Avai çaqıñ üqqan.

„Bıreudjñ kjsjñ olse qaralı ol,
Qaza kergen çıregj çaralı ol,
Kəzjññ çasın tılalı çılır sıjır,
Zarlanır nege ənge saladı ol?
Kılteu keltır, qız üzıt, toıñdı qıl,
Qız tanısır, qızıqqa çırt ırçısıl.
Qınamende, çar-çar men bet acar var,
Əlensız solar qızıq vola ma gıl.
Ba'a tusa kızeter sıldaqana
Olar da əleñ altar cular çana...“

„Tuqanda dıñie esjgıñ acadı əleñ,
Əleñmen çer qoıñnı kırer denen.
Əmırdjñ qızıqınñ vərj elenmen,
Oılasadı vs qaralı elen-selen“.

Mıne, vıl əleñde Avai, tuqanda qılaqın əñmen acqan adam, varlıq əmırdjñ ən ortasında ətkızır, aqtıq saqın əñmen vıjıredj deıd. Vıl Avadıñ oıdan sıjarqanı emes. Qazaq xalqı ənge osındı bal xalq ekenj ras. Çalqız kompozitor Aleksandr Viktorovic Zataevic revolutsıadan bergj uaqıtta 2000 dai qazaq əñjñ vastır çıqadı. Qazaq xalqınñ əñj Əktəv revolutsıasınan

keijn qana keq orjs aldь. Odan vьrпn otarсyldьq saiasat arqasьnda qьmbat 2nder qoqaluqa ainalqan edj. 1936-сyldьd k2ktemjnde M2skeude volqan k2rkem 2ner dekadnigjnde, qazaqтьd xalq 2nderj vailьqьn qer qьzjne alqьn tanьтьp, tarixta volmaqan tijstj vaqasьn aldь. Qazaq 2nderjnjn erkjn ynjn Lenin—Stalin partiasь qana, 2kt2vг revolutsiasь qana actь.

IX

2lenjne qaqa mazmьn, qaqa ьrqaq, qaqa yiles, qaqa tyr jzdenjр, onь k2p eqbek snjru arqьbь tanьтьp, qazaq poeziasьn vьrпnqьdan qoqarь satьqa k2tergen Avai, osь jzdenudjn arqasьnda, 2len2derjnjd k2rkemdjgjn qaqaсa qьrьp, k2rkemdjktjdn qaqa tyrlerjn, qaqa obrazdardь, qaqa teqeulerdj k2p tarqan aqьn.

Ovraz taqдаu q2njnde Avaidan vьrпnqь qazaq poeziasьnda Evropa poeziasьnan k2p airmь volqan. M2selen, orьstьd XVIII—XIX-qasjrdegj poeziasьnda keijpkerdjn veinesjn kьctj k2rsetu ьcjn, eskj Grek, Rimnjn mьqьbьq, sьlulьq qьdailarьna salьstьradь. (Puckinnjn Petrдь Gumerge 2lceuj sьqьldь). Avaiqa ceijn-gj qazaq poeziasьndaqь kьctj keijpkerdj tenetjnj 2vlekt mal, aq, qьs volatьn. Bjrqan sal Sara men aitььp, 2zjn ardaqtaqanda:

„Aq-ьbьq, mьz valaqrьn qerge tyspes,
Keq qoibьq arqьmaqьrьn alqьmь jspes“. deidj

Qalрь maldьd jcinen qazaqтьd qasietteitjnj, adamqa teqeuge qoldanatьn: qocqar, at, teke, vura. Sьbьrqa teqeu qazaqta кемсjлjk. Otar volmaqan, vazarqa aralasraqan qazaqтьd eskj feodalдьq aulьnda sьbь malьn q2ndj 2stamaqan. Orьstьd XIX-qasjrdegj tarixсьsь Aleksandr Levcin 1832-сьbь сьqarqan yc tomдь „Qazaq qьrqaьz ordasьbьndь tarixь“ degen kьtavьnda sьbь malь qazaq caruasьna orьs vazarьmen aralasqannan keijn kьrge-njn toльp qatqan sifr men 22leldeldj.

Mjne, osьndai caruasьbьndь negjzj mal volqandьqtan, qazaqтьd Avaiqa ceijn-gj poeziasьnda adamдь malqa teqeuarqьbь adam keipjn k2zge toльq k2rsetu vasьm volqan. Bjrqa, Avai сьqarmalarьna vьl qьylej poezia obrazь az 2ser etedj. Onьn сьqarmalarьnda adamдь vьrkjtkе, atqa, aqqa (qasqьr, tylkj sьqьldь) teqeu 2te sirek kezdesedj. Avaidьn „attьd sьbь“ degen 2lenj var. Bьl 2lende suretteleitjnj at Qovlandь vатыrdьd Taivurьbь sьqьldь tabiqattan тьs savьsь var, adamdai sanalbь, qialdan tuqan at emes, k2djmgj сьn qьyirkь qьlqь.

Attь sьnaqanda, aqcьbьqtь sifattaqanda, Avai сьndьq tьrmьstьd kemerjnen сьqraidsь, tьrmьsta vardь qьzqьbьqь tyrde veredj. M2selen „attьd sьbь“ degen 2lenj 2te 2demj qazьlqan. Bьl 2lende:

Coqpardai kekjij var, qamьs qьlaq,
Qol moibьndь, qolan qaq, v2ken qavaq“.

degen sьqьldь сьn, 2te orьndь, sьlu alyьnqan kьctj teqeuler k2p.

Авайдың бүгінгі қазақ рөзiasынан бір қоғамлақан сөгі тавіқатты сылсине сәне сын түрде сьрлау.

„Адамның кейігі кездері,
Көңлінде алаң басыла,
Тәңірін беген өнері,
Көк бүлттан асылса,
Сылдырлар өңкеі келісім,
Тас бүлақтың сүндай,
Кіргеген сүрек өз ісіні
Түра алмас әсте сүйібай,
Тәңірін күнй сарқырап,
Үігьдан көңіл ас іг көз,
Қуатты оидан бас құрап,
Еркеленіп сьқар сөз.
Сонда ақын белін виуһьр,
Алды артына қарынар,
Дүние кіркін сүйһьр,
Көгініп оіға сөз салар“.

Мұнда ақыпның басынан ағылқан қайқы, көктеп ағылқан бүлтқа, іздеген вақты, асылқан аспаннан сарқырақан күнге, күндеі асылқан көңілден сьқатып ақындьқ күс бүлаққа, ақындьқ бүлақтан сьқған сөздердін келісім ақында теңеледі. Енді бір өленінде Авай:

„Қуатты оттай бүгьрар,
Үазыңге салып тізілген,
Сапырылы сьлдай сығ рап,
Көк бүлттан үзілген“

деп, сөзін паизақайға, өленін, ьрғақ, үлесін сапырыды бір кейі арқауына теңейді. Қасықан, сьгері сасықан, сасықан сьгерге кәрілік араласқан өленінде де Авай, өз басындақы халді тавіқат қүвьһьсмен теңейді тастамды.

„Қарасуда өмір түр,
Тоқтасаң тоқсан көнер ме?
Арттақы майда көңіл сүр,
Салынаң қайтып келер ме?
Майдақы сүрттың ісі қар,
Бөйсекек қарға өлер ме,
Ісінде кімнің оты бар,
Қар сьауса да сөнер ме?“

Авай тавіқатты өте сьйген, сәне сьісіне сьрлақан:

„Селсіз түнде сьары ай,
Сөлесі суда дігілдер,
Аулың саны терің сал,
Тасықан өзен гүгілдер,
Қайың ақас сьрақы
Сьвьһьласып өзді-өзі,
Көйнеі сьердін торьғақы,
Құлрықан сьасы сьег сьзі“.

Тавіқаттың төрт меңгілі: көктем, саз, кыз, қьстарды суреттегенде, Авай тавіқаттың сын, ақиқат көркем веінесін көз алдына

алыр келедј. Табиқаттың қүбильстарың Авай табиқат усьң қана емес, адамның өмјрјмен байлаһьтыра, адамқа веине қыла қырай-ды.

Қысты Авай адамның қартайған кезјне веинеleidј:

„Ақ кјмдј, денелј, ақ сақалды,
Соқыр, мылқау, таһьмас тјрј санды
Үстј-басы ақ қырау, тусј суық,
Басқан јзј сығылар келјр қалды.
Дем алыһь уськјрк, аяз вен қар,
Кәрј қүдаң қыс келјр, әлек салды.
Үспәдаі бөркјн киген оқырайтър,
Аязвенен қызатър асарланды“.

Авай вүл өленјнде қысты салқа тепер отыгър—сол заманның қәне вјр сүндықын асыр берјр отыг. Авай түсындақь feodal салдардың мјнез қүлқы, сүгјс-түгьсы, јсј-қылықы қыс сығылды ызағарлы волатыһь рас. Өз устемдјгјнен басқань таһьмайтын қылықының вәј аiazдаі суық feodal салың Авай ызағарлы қысқа өте genialni тедеген. „Аңсылық“ атты өленј де өте сүлу қазықан:

„Қар арпақ, тылкј қызы, вүркјт қара,
Үқсальды қаса сүлу сомьықанқа,
Қара сасың кетерјр екј сынтақ,
Ода вүлк-вүлк етпей ме сїранқанда?
Арпақ ет, қыр-қызы вет, қар-қалаңас
Қара сас, қызы сүздј қасырқанда“.

Табиқаттың сүлу қүбильстарына қызыққа қылақан Авай, Ler-montov, Gete сығылды Еуропа ақындағарының табиқатты suretтеgen өлендерјн, көркемдјгјн әлсјретпей аударған. Оған дәлел Ler-montovтың „Terektјн sиб“ degen өленј:

„Asau terek, doldanьр, вүьрқаньр,
Тауды вүзьр, қол салды, тасты қагьр.
Ағыстаның қалындаі вүіра толқың,
Айдағардај вүктелјр сүз толқаньр.
Kavkazdan сықты қайнар қылыр һи-си.
Tuзу қерден қол кернер ұлқалды су.
Қалың қайрат воһьнда ветј кулјр,
Мотыһьыған рјсјнмен ақалды қи“.

Nemјs ақыһь Getenјң оғысқаға аударықан, табиқатты suret-teitјн вјр сүлу өленјн Авай қәне тамаса қыр қазақсақа аударалды:

„Қараңды тунде тау қалқыр,
Үіқықа кетер вальбар,
Даланы сым-сырт дел-сал қыр,
Туп васады салыбар.
Саң сығармас қолдақы,
Sіlkјне алмас қағрақ.
Тыһьсығарыһь сендақы
Сабыр қылаң азырақ“.

Авай тавиқаттың керемет қубылыстары, сүлу, көркем сылақанда, оны абстракт сыламаиды. Тавиқат өмір мен адам өмірін салыстырып, екеуінен ұқсастық табады, адам өміріндегі қубылыстарға тавиқат қубылысынан тенеулер тауып, адам өміріндегі белінісін күйі, әсерлі көрсетеді. Бертіндегі алаң-орда ағындағындай: селге тозаң вор ұсыр сүрген, толқында қаңқа вор қалқып сүрген Аваиды есқайда көрмейсің. Аваидың таваны тавиқатқа мықтар омырған. Ол алаңын тавиқатқа мықтар васыр түгір, қаң-қағына тамасалаиды. Тавиқат қубылыстарын қабырғалаиды, қорғалаиды, кереметіне де, көркіне де ол реални адамға, тавиқатқа уйр адамға қәне вјлетін адамға қараиды. Сондықтан, оны Лермонтовтың:

„Қорқытпа мені дауылдан,
Дүрлдеп тұрса тау мен сай.
Сабырлар тұрған қабыннан
Қағылдар тұрса тускен қал.
Көк торқанды аспан көк,
Вјлемін қаһар асылар,
Ісің аңыраң мәседек
Түрленіп қерді қасыр“.

деген сөзиды өмірге, келеcekке сенетін өлені өзjne tartады, қызықтырады, Авай оны қызыққа, сүйсіне аударады.

X

Аваидың қазақ әдебиетіне сіңірген вәліьқ еңвегін вјр мақаланы атыр вјтіруге воламаиды. Бұл мақалادا вјздің мақсатымыз: Аваидың халққа, халқ әдебиетіне сіңірген еңбектерінің васты-вастыларын қана көрсету.

Егер Аваидың әлеуметтік іжірлерін, қозғақан мәселелерін, алдына қойған мақсаттарын, ол мақсатқа қету қолындағы кырес-теріні, әдебиет-тілі мәселелеріндегі қаналықтарын, тавыстарын толық тексерсек, оған қалың кітап қазуға тура келер еді.

Әрине, Аваидың сықармаларында қақсы қақтарымен қатар кем-сілкітері де вә, өзjne-өзі қайсы келетін қерлерінде вә. Вјрнесе мысал алайық:

VI-Экономикалық қонінен вайдың кедейді қанайтынын асық көре отыра, оны қаты сөге отыра, Авай вай мен кедейді вјрлестіргісі, татұластырғысы келеді.

Бұл ойына Аваидың қетуі мүмкіні емес еді. Себебі: тап пен тап өзара татұласа алмаиды. Таппен тартың арасындағы қайсылықты революсиядан васық қол сесвейді. Осыны ұқраған Авай, кедей мен вай вјрілкікке келе алмайтынын көгір:

„Вайда пейілі, қалында мейірі де қоқ,
Екеуің аңдыстырған қудайым-ай! —

деп кейді. Оқыған қастарға айтқан уғытінде.—

„Ja, vailarqa qyzmet qyl,
Ertinvet sauyr celuge,
Adal cyrjr, a al tūr,
Seotyd tura keluge,
Çaпына çaqsa sonьnan
Çalqaulanva eruge“

deldj. Mjne, vül „tamaqь toq, çümьсь çoq azqandar“ dep çaman-
laqan vailarьmen keljsjm çasau.

2-Patca ykmetjnjç salasi sistemasьn qattь tjlder, patcaьn
auldaqь qolcoqparь: vi, volьs, starсьndardь qalammen tyiregen
Avai, osь vüzьqьtьtьn tyrkj cьoqar çerj—monarxiaqqa qarсь
cььpraidь. Keivjr өlenderjnde, çoqarqь übьqta өdjdjk var dep
tysjnedj.

3-Djn мәselesjnde Avai ratsionalist. Ol qüdaidy çalрь el
tanьdь dep tanьmaidь, өз aqььна salьp, өз miьmen tanuqta tьr-
sadь. Djn, tәnrj turalь osьndai oiqa qalqan Avaidьn tәnrj çoq
degenge, djn өtjrk degenge auzь varmaidь. Djnnjç xalqть al-
dausь, ülandьrucь ariьn ekenjn vjlmeidj.

Vjrnese өlenderjnde ol tәnrjnj, islam djnjn dәrjpteidj.

Osь sьqьldь qaicь fjkjrler Avaidьn cьoqarmalarьnda kezdesjр
otьradь. Әrine, vüqan Avai qana aьrпtь emes, vas aьrпtь onьn
zamanь. Avai zamanьnda qazaqtьn әleumet fjkjrj өte tömen
satьda voldь. Avaidan vürьn qazaq dalasьnda patca ykmetjnjç
otarсьldьq salasatьna qarсь cьqqan көterjljster (Isatai-Maxammet,
Beket, t. v) salasi programma qoimaqan stixialьq qozqalьstar
edj. Sondьqtan, ol qozqalьstar әleumet fjkjrjnde oncalьq progес-
sivtjk idea tuqьza qolqan çoq. Orьs eljnç vasьnan kecken,
Gertsen, Cernьcevski, Saltьkov-Cedrin, Dobrolubov vasqarqan
revolutsiasь xalq demokratiasьnьn fjkjrj qazaq arasьnda әlsjz
voldь. Çümьscьlar qozqalьsьmen Avaidьn qatьnasь volqan çoq.
Orьs xalqьcьdarьnьn demokratialьq fjkjrj çüqqan Avai, olardьn
revolutsiasь satьsьna cьqda almady.

Osьndai salasi çaqdaida өskен Avaidьn çoqarqьda mьsalq
alqan çaңa fjkjrlerj qazaq өlenjnjç әleumettjk fjkjrj өrkendeu
çolьnda, zor progressla edj. Sondьqtan, qaicь fjkjrlerj, kemcjljk-
terj ycjn vygьnjç sotsialistjk qoqamda çasap otьrqan qazaq
өnbekcjlerj onь sөkreidj. Sebevj: qazaq өnbekcjlerj, üstazьmьz
Leninnjç L. N. Tolstoi turalь aitqan fjkjrjn çaqсь vjledj.

„Tolstoi orьs revolutsiasьnьn ainasь“ degen maqalasьnda,
Lenin Tolstoidьn cьoqarmalarьndaqь qaicьbьqtar turalь vьlai
degen:

„Tolstoidьn cьoqarmalarьndaqь, көz qarasьndaqь, qьbьmьn-
daqь, mektevjndegj qaicьbьqtar—cььnda көzge vadьraip
türady. Ol vjr çaqьnan orьs түrmьsьnьn өlceusjz kartinasь
tygьl, çer çyzj әdevietjnjç vjrnjç klastь cьoqarmalarьn çasap
bergen dәnjcran xudoçnik, ekjncj çaqtan pomescjk, aisacьl

sopъ. Bjr җақьнан әлеумет өміріндегі өтірікке, ағамдыққа сьн nietjmen тура қарсы сьққан тамаса кысқь сьнсыл, — екјнсі җақтан — “мен җаманмын, мен җасьқрын, вјрақ мен өзјмәјн құлқьмды tyzetudjң соңьнда сьүрмјн. Men endj et җemeimјn, кьүгјсјңьн votqasьn қана җeimјn” деп, көртјң алдында кеудесјн ұғьр сьүретјн оғьстың көзј җасть азқьн intellegentj „Tolstoi-сы“ . Bjr җақьнан капиталстердјң қанауың тақьмьсыз сьнаидь, укметтјң озвьльқ сьғын асәдь, укметтј vasqarucьлардың, sottьң кьлкј халдерјн көрсетедј. Вайльқ өсүмен, мәденіет тавьс-тарьмен қатар пайда болған сьүмьсць тавьльң қайсцьсьльқьн, тақьльқ халге тьсүј кьсеігенјн варльқ терең сьғымен асьр вередј. Екјнсі җақтан — қанатқа кьсүпен қарсы сьқраудь-ьгјттеітјн сорь, вјрјнсі җақтан — варльқ перделердј сьрьратьн пақьз сау реализм, екјнсі җақтан — дьніе сьүзјндегі ең җаман пәрсенј, атар айтқанда, дјндј ьгјттеітјн, укмет sailar қойған портьң оғьна — дјнге сьн құлқьмен сенетјн порть қойуға тьрьсқан, іақпирортьң ең өтјмдјсјн, ең җаманьа қойуға ьндеітјн ьгјсј.

Bjрақ, Tolstoidьң көз қарасындақь, оқьындақь қайсць-льқтар әлде қалай емес; ол қайсцьльқтар XIX-қасјрдјң ьсјнеј серјгјндегі оғьс халқьньң түрмьсьньң айнась. Вул мақьтта, җақьнда қана krepostnoi pravodan қутылған оғьстың patriarxaldьқ derevnesј сьн мақнасьнда капитал мен укмет қазна-сьньң толқьньна, талавьна тьсүр кеттј. Онь да несе қасјрлер-ден берј дозқалмай келе җатқан крестіанньң ескј сьуаьсь мен түрмьсь есүақьтта kezdespegen tezdјкпен сьнды. Tolstoidьң ікјрјндегі қайсцьльқты көзјргј сьүмьсць дозқаласьньң ось кьүгј sotsializmнјң көз қарасымен бақаламауға керек (ондаі бақа, әрине, керек, вјрақ җеткјлјксјз). Қаулар келе җатқан капитализмге, көрцлјктјң җерден айрьльна қарсьльқ вјлдјрген оғьс-тьң patriarchaldьқ derevnesјнјң көз қарасымен бақалау керек“.

(Том XII, 332-бет).

Leninnјң Tolstoi тураль ось айтқан ікјрј Аваидьң сьқарма-ларьндақь қайсцьльқтарды да тольқ ұқтырадь.

Lenin—Stalin ult саіасатыньң дүгьс сьүрүлјң арқасында, Советтер соіузьньң алдыңқы қатардақь елјнјң вјреуі вольтр отьрған, сана сезімј, мәденіетј, сьуаьсь өскен, бақьтть вай түрмьсқа җеткен қазақ еңбекцлерј Аваидьң сьқармаларьндақь қайсцьльқ-тарьн еске ала отьльр, өзјн Авай сьқармаларьньң мұрақорь деп есептеідј. Аваидьң қьмбат қазналарьн сьн көзјмен пайдаланьр, көзјргј қазақ еңбекцлерјнјң тырј ұлттық, mazmұнь sotsialistіk мәденіетјнүң керегјне пайдаланадь.

СӘБИТ МҰҚАНОВ

1938-җ, Алма-ата.

BJRJNCJ BØLJM

●LENDER

1855-CJDEN 1884-ÇYLDAROJA DEIJNGJ ÖLENDERJ

Kjm eken dep keljp em tyie quqan,
Qatyn qoi kyldarjmen veljn vuqan.
Terkjnjnjc vergenj çauyr aıqyr,
Варьндь vjrge tuqan.

(IRAN, SAQJATAI AQBNDARBNCA)

Iuzi raucan¹ kəzj gəuhər
Laqildek³ bet ucj əxmər⁴
Tamaqi qardan həm, bihtar
Qasın qüdrət⁵ qoli cigə⁶
Əzjd guzəllərə⁷ rahbar⁸
Sənə qicəq volər kəmtar.
Syləiman,⁹ İamcıt,¹⁰ Iskandər¹¹
Ala almas varca mylkigə.
Muvədə¹² olsa ol vjɾ kəz,
Tamaca qılsa İyzmə-İyz.
Kətjɾ quat, İümlyər kəz,
Boıɾɾ sal-sal vola nigə?¹³

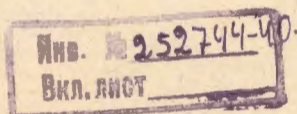
1858

* *
*

Fzuli,¹⁴ Cəmsi,¹⁵ Səiqali,¹⁶
Nəuaili,¹⁷ Səqdi,¹⁸ Ferdausi,¹⁹
Xoça Xafiz²⁰ bu həmməsi,
Mədət, ia caqiri²¹ fəriadi²²

1858-59

3-930

(„ƏLJР ВІ“ ӨЛЕНJ)*

- /ۛ/ Əlifdek a luzjne qibrat²³ ettjm,
 /ۛۛ/ Bı, vələj dərtjɲa nısfat²⁴ ettjm,
 /ۛۛۛ/ Tji, tjljmnən sьqarь tyrlj əviət,²⁵
 /ۛۛۛۛ/ Sji, sənaiы²⁶ mədχjɲa xürmət ettjm.
 /ۛۛۛۛۛ/ Çem, çamaıyɲ²⁷ qandai aq ruzi²⁸ maqan.
 /ۛۛۛۛۛۛ/ Xi, xalalıyɲ tarradym çanym sənan.
 /ۛۛۛۛۛۛۛ/ Xa, xalalıyɲ²⁹ men emes, vərj ыntızar.
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Dal, darioqa qıcq otь vermes aman,
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Zəl, zəliljk,³⁰ kergen soɲ salrai vər tjı,
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Rə, Rıza qylmaqɲıy ıar əzjɲ vjl.
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Zi, zəhərdaı³¹ kyidjrdj qıcqɲ qattь,
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Sьn, sələmat qalmaqym voldь myskjl.
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Sьn, sikər ləv³² esjme tysken saıyɲ.
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Sat, savьym qalmaqь men ne əiləjn?
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Zat, zalıyɲ³³ əmjrym əttj menjɲ veker,
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Tyı, talaptan əitəujr qır qalmaıyɲ.
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Zyı, zalıyɲ kər qыıс vor çanqɑ oqtaıdь.
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Ojıaıyɲ, oqɑqыımɲ vasyɲnan tartьr aldь
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Ojain,** qarıvljk vasyɲa tyskenen soɲ,
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Fi, faıdaɲ tieme dep çaza saldь.
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Qaf, qavıı volar ma eken çazqan qatym?
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Kəl, kəmil³⁴ aqыıyɲ mol asьı zatym!
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Ləm, ləvjɲnen³⁵ em qыısaɲ men derttjge.
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Mem, mehrjɲnen³⁶ qalmas edj var apatym³⁷
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Non, nala³⁸ qьr qaiqьdmen kyidjrdjɲ kər.
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Uau, uailana³⁹ qıcqɲɲda ıaıym çer,
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Hi, hec paıdaɲ timese eldj oilaɲyz.
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Ləm əlif lə iləha illalla dep,
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ İa, ıarym qalai volar çauap səzjɲ!
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Mət⁴⁰ qasyn, təctit—kjrjyk, səkjɲ kəzjɲ!
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Ytjr men astь ystjly çazu da var,
 /ۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛۛ/ Boluqa astь—ystjly kənsəɲ əzjɲ!

1864

* Bül öleɲ vürənoç eskj arap əljр—vıj men tjzljgen öleɲ volqandьqtan, sol arap əjrtərj ədeıj çol-çoldьn tıs-tıısna qoıyldь. Mymkin volqanıncɑ ər əjrt ər səzjd de sol əz ıaqtьndaçьr çazыıncɑ çıberdjк çana keı səzjd çarьmь ararca, çarьmь qazaqca volьr aıtılatьn qalrьn saqtadьq.

** Ojıaıyɲnıy noqattьsь tamaqtь qьra aıtıladı.

(СӘРҖРКЕ)*

Тунлјквалдың қатынъ атың Сәҗр,
Вайқа саръ көрмеген сен вјг кәҗр.
Сен сьққан қол устјне қалқыз туп сі,
Кәҗнген ит кетедј вјг-вјг саръ.

1870

* Сәҗр Тунлјквал дегеннјд қатынъ.
Тунлјквал Авай аулынд көрсјсј болған.

(АВРАЛЪОЈА)

Men çasymnan көр көрдjm
Müsylmandь, көрjrdj;
Авралидай көрмедjm
Namaz в lmes ақырды.
Qiraätjn⁴¹ оқытыр
Көрjр edjm, сатылды.
Niet қыла вjlmeldj,
Ne қылады нәрjldj?⁴²
Namaz samnyң артынан
Qūrçaң-qūrçaң etedj;
Çer üсьқ берген kjsjdei,
Тоңқандай ма ne etedj?!
Nәrjl tygjl namazь
Bәrj çelge ketedj
„Ennataina kәlkausar, **
Roçal dereu kynәkar“,
Aiaqьn oilar aitqany;
„Әnj-саны kylaptar“.
Osь oqu men namazдың
Qai çerjnde sauap var?
Tegjn oilar vaiqasaң,
Munda mi çoq, qūlaq var.

1876

* Авралъ Аваидьдң қўғывсь. Bұл өлеңнjң алақь ұзақьрақ болса керек. Bjрақ ескjтmнjң esjнде қалмаған.

** Namazqa qosьp oqitьn qūran surelerjн бүзьp terjs oqьqandyqьn keketken-degjsj.

* *
*

Qan sonarda⁴³ byrkjtcj cыqady aңqa,
Tastan tylkj tabylar andьqanqa,
Çaqsy at pen tatu çoldas vjr qanivet,
Bңqailь, ьqcam kijm aңsy adamqa.
Salaң etjp çolyqsa qaitqan jzj,
Saqadan sьmрьң qaqьp jz calqanda?
Byrkjtcj tau vasynda, qaqusy oida,
Jzdjd vetjn tyzetjp aңdaqanda.
Tomaqasьn⁴⁴ tartqanda vjr qьgьmnan,
Qьran qьs kьzj kьrjp samqdaqanda.
„Tьmen ьcsam tylkj ьrlep qьtylar“ dep,
Qandy kьz qaitqan qaqьp cьqsa aspanqa.
Kьre tira qalady sonda-tylkj,*
Qьtylmasьn vjgen soң qьr qacqanqa.
Auzьn acьp, qoqaqtar, tjsjn qairap,
O da talas qьlady cьvьn çanqa.
Qьzьq kьrer, kьñjldj volsa aңcьlar,—
Cavar çerjn qaramas cьqьlqanqa.
Qьgьq pьsaqpen qьrçьңdap tьrqaң tylkj,
Odaqь osal çau emes qьran paңqa.
Segjz naiza qolynda, kьz audarmai,
Batyр da aial qьlmaidь erteң taңqa.
Qanat, qьirьq suьldap ьsqьradь,
Kьkten qьran sorqalar qьilyqanda.
Çarq-çьrқ etjp ekeuj aiqasady,
Çeke batьr cьqqandal qan maiddanqa.
Bjreuj kьk, vjreuj çer taqьsь.
Adam usjn batьsьp qьzyl qanqa.
Qar appaq, byrkjt qara, tylkj qьzyl,
Uqsaidь qasa sьlu comьlqanqa.
Qara cacьn kьterjp ekj cьntaq,
O da vylk-vylk etpei me sipanqanda,
Appaq et, qьp-qьzyl vet, çar-çalanac,
Qara cac qьzyl çyzdj çasьrқanda.

* Avas kjtavьnyң 1923-çyqь vaspasьnda „Qacqan tylkj“ dep çazьlqan 33-çyqь vaspasь men Myrseit qol çazvasьnda sonda tylkj dep çazьlqan, vjz soңqьsьn qoidandyq. Red.

Kyleuj er, qalьndьqь s̄ilu volьp,
Çana ūqsar, tar t̄osekte çolqasqanqa.
Art çaqьnan çaurьnь vylk̄j̄deidj,
Qьran vykter astьna d̄el vasqanda.
Q̄usь da iesjne qorazdanar,
Alpьs ekj ailalь tylk̄j̄ alqanda.
„Yijrjmen uc toqьz“, der çьmьндар,
Çasь ylkender çanьna bailanqanda.
Şj̄lke k̄ijp tьmaqть, nasьvaidь
Bjr atasьn k̄onj̄lj̄n çailanqanda.
Taudan çide tergendel ala verse,
Bjr çasalsьn q̄umargьn эr qanqanda.
K̄ekj̄rekte çamandьq ec niet çoq,
Aң voladь keңesj̄n q̄us salqanda.
Ec k̄jmge zianь çoq øzj̄m k̄ørgen,
Bjr qьzьq jsj̄m eken s̄um çalqanda.
K̄ekj̄regj̄ sezj̄mdj, k̄onj̄lj̄ oilьqa,
B̄erj̄ de anьq t̄urmai ma oilanqanda?
Uqpassьn, ystj̄rt qarap v̄ilqaqtasan,
Suretj̄n k̄ere almassьn, k̄øp vaqpasan.
K̄ølenkesj̄ tysedj—k̄økeij̄ne,
Эr s̄ezj̄n v̄j̄r oilanьp, salmaqтasan,
M̄unь oqьsa çj̄gjtter, aңsь oqьsьn,
B̄j̄le almassьn, q̄us salьp d̄em tatpasan.

1884-1886-ЇЫЛОЈА ДЕЙНГЈ ОЛЕНДЕРЈ

Qaqtapan aq kymjstei keñ mañdailь,
Alasъz qara kɵzj nўr җainaидь.
Їjnјcke qara qasъ sъzъp qoioqan,
Bjr җaңa ўqsatamьn tuqan aидь.

Mañdaidan tura tysken qьrlь mўrьn,
Aqca җўz, al-qьzyl vet tjl baillaидь.
Auzьn acsa, kɵrjneї kјrsјz tјsј,
Sъqьldь qolmen tјzgen јc qainaидь.

Sɵllese, sɵzј ədeptј həm maqьnalь,
Kylkјsј weine vўlvўl qўs sairaидь.
Їўp-җўmьr, aq toqьndaі moльnь var,
Yўvjregen tamaqьn kьn calmaидь.

Taqtaidaі җaubьrьnь var, ьqь tјk,
Ekј alma keudesјnde qisaimaидь.
Soraqь ўzьn da emes, qьsqa da emes;
Nəzјk vel tal sъvьqtai vўrañdaидь.

Etјndaі җas valaьnьd vјlegј var,
Əҗmsјz aq sausaqь јske ьñqailь,
Qolaң qara casъ var җјbek talдь,
Toqьndaі tolqьndьrьp kɵz tañdaидь.

Qandaі qьzda ləzzat var җan tatpaqan?
Sўluь vўl zamannьd tek җatpaqan;
On segјz, on toqьzqa kelgennen soң,
Almasъ əkre volar qol vatpaqan.

Bўlardьn keі vјrјnјd mјnezderј,
Ecnərise kɵrmegensјp, vўrtaqtaqan;
Keіvјrј, җaidaрь, acъq volamьn dep,
Oрьnsъz adamdarmen җьrtaqtaqan.

Əuelden sўlu җaйь vјzge məljm,
Їјgјttј җўrt maqtaqan, qьz җaqtapan;

Kei çlgjt arszdêqren ûlatsênvaî,
Qolê çetpes nêrsege tırtaqtaqan.

Oğndê jske çyrjê oi tarrâqan,
Ne volmasa, çûmês qêr mal tarrâqan.
Qasiettj volmaidê ondai çlgjt,
Ënceijn qûr bekerge vûlqaqtaqan.

* * *

Çasymda qylym bar dep eskermedjm,
Paidasyn köre tūra teksermedjm.
Er çetken soç, tıspedj uşyma,
Qoıymdy mezgıınen kec sermedjm.
Bül maxrım⁴⁵ qalmaqyma kjm çazaly,
Qoıymdy döp sermesem, öster me edjm?
Adamnyç vjç qyzyqy vala degen.
Balany oqıtudy çekkörmedjm.
Balamdy medresege vjç dep verdjm,
Qyzmet qılsyn, cen alsyn dep vermedjm.
Özjm de başqa saıyr, töske örlödj;
Qazaqqa qara sözge des vermedjm.
Eñbegıñdj vjçlerjk eadam çoç,
Tuvjñde tınyç çyrgendj terjs körmedjm.

1885

* *
* *

Qartaidьq, qairь oiladьq, uirь sergek?
Асиьң асьқан uи, оиьң кермек.
Mündasarqa kjsj çoq, sözđj uqarьq,
Kjm көñlđj көterjр, voladь ermek.

Əzeldе ças qartaimaq, tuqan өlmek,
Taqdьr çoq, өtken өmjr qaita kelmek.
Basqan jz, көrgen qьzьq artta qalmaq,
Bjr qüdaidan basqanьđ vөrj өзgermek.

Er jsj aqьlqa ermek, voldь çeңbek,
Өnersjzđjң qь'ьqь өle көrmek.
Сьqа oilamai, сьqandar qь'ьq қыmai,
Erjңcek өzđjңen⁴⁶ көрке көпбек.

Çamandar qь'a almai çyr adal eңbek,
Urьq, qulьq qьldьm dep qaqar көпбек,
Aramdьqtan çamandьq көrmei qalmas,
Mьđ kyn sьpvas, vjr kynj sьnar cөlmek.

Adam zat tjrljktj dөulet vjlmek,
Aqьl tappaq, mal tappaq, adal çyrmek,
Ekeujңjң vjгj çoq aul kezjр,
Ne qorьq, qür qьlçaңmen kyn өtkjzvek.

пqа агам, аqьldь qülaqqa jlmek,
Bül sözden ertegjңj tez yirenvek.
Ras sözđjң kjm vjler qasietjң,
sьz сьnqа senvei, çoqqa senvek.

Qьzьl arai,⁴⁷ aq kymjs, altьp vergек,⁴⁸
Qьzьqть ertegjге көterjlmek.
Aqsaqaldьң, әkenjң, vjljmđjңjң
Sөzjңen sьrdaң tartьр tez çirenvek.

Aqьldь, qara qьldь qьгьqqa vөlmek,
Ənärsege өз jңdei vaqа vermek.

Tarazь da, qazь da ɵz voibnda,
Nadannьd syiengenj kɵppen dьrm

Alacqa jcj ҫau vor, sьrtь kyimek,
ҫaqьnьn tьrjde andьp, ɵlse ɵkjrmek,
Bьr-ekj ҫolь volqan kьsj kɵrse,
Qudai syijь ҫaratqan osь demek.

Ei vьzьlsa, tavadь caitan ɵrneк.
Perjcte tɵmencьkter qaiqь ҫemek.
ɵzьmnьd ittьgьmnen voldь demei,
ҫeңdj qoi dep caitanoqa volar kɵmek.

Sьrttansьnьbaq, qusьnьbaq, ɵrcьldenvek,
Sьvьrmenen top ҫasap vɵlek-vɵlek.
Aramdьqren var ma eken ҫannan aspaq
ɵzьmen ɵzь vьr kьn volmai ma ɵlek?

Qoldan kele vere me ҫьrt mengermek,
Adaldьq, aramdьqtь kьm tengermek?..
Maqtan usьn qairatsьz volьs volmaq,
Ittel qor vor ɵzьne sɵz keltьrmek.

* *
* *

Qartaldıq, qaiqıy oiladıq, ulıqaidı arman,
Cocımın keijngi ças balalardan.
Terjn satpaı, telmjıjı közjn satır,
Ter-tegıs çürttıd vırj voldı alarman.

Bai aladı: „kezjnde көр берем“ dep,
„Çetpei türqan çerjnde tek берем“ dep
Bi men volıs aladı kycjn satır,
„Men qazaqtan kegıdj әperem“ dep.

Çarlı aladı: „qызmetpen өtkerem“ dep;
Eluvasъ: „sar salır lep берем“ dep.
Çalaңqala çat mјnez çau aladı,
„Bermei çyrseң, men senj çek-kөrem“ dep.

Dos aladı: „Bermeseң, bült берем“ dep,
„Çauıңda qosıluqda sırt берем“ dep.
„Büzylqan soң men oңai tavımasrıң,
Ne qılır oңalırqpen ırq берем“ dep.

„Süm-sürqia* sүmdırpen ep берем“ dep.
„Syier çansır, sykjmdj bet берем“ dep
Çyz qaraqda ekj çyz alarman var,
Bas qatar: „vas-aıaqıң tekserem“ dep.

El çır, mal soııңız „et берем“ dep,
„Et bersem sen mendjk vol dep берем“ dep.
Qara qarqda sıqıldı culasar çürt,
„Kjm көр berse, men soqan sert берем“ dep.

Büzylarda oilamas, „bet көrem“ dep,
Ant jıudj kjm oilar „dert көrem“ dep.
Qavaqan itce өcjgıj сыqda keler?
„Men qapsam, tap vır çerjd vөkserem“ dep.

* Osъ ekj çol vırıңdız vaspasınan qalır kelgen.

Огъс айтъ: „Өзјде егјк берем“ деп,
„Кјмдј суйр sailasaң, bek көрем“ деп,
Büzьmasa, oqan el tyzelgen çoq.
Ülьq çyr: „bül jьndј kek көрем“ деп,

Çürt çyr qoi; „aramdьqtь ep көрем“ деп.
„Toqtau aitqan kjsjnј tet көрем“ деп.
Bar ma eken çai çyrgeң çan qanaqatpen,
„Qüdaidьң өз бергеңjn çer көрем“ деп.

Ataңь vala aңdidь, aqааь — jnj,
It qorlьq nemene eken syitken kynj?
Ağьn satqan mal ycjn ant ürqааһьд,
Aitqan sözj qürьсьп, сьрқаап ynј!

Alьs, çaqьп qazaqtьң wəj qaңqьp,
Alamaі vjrn-vjrg çyr qoi aңdьp.
Mal men vaqtьң keselј üia büzar,
Parguardigər⁴⁹ çaratqan nesjn çan qьp?!

Ant jcken, kynde бергең çааь qürьсьп!
Ağьn satьp, tьlengen malь qürьсьп!
Qьsqa kynde qьrқ çerge qoiьma qoiьp,
Qu tьlmen qulьq sauqan zaңь qürьсьп!
Bjг atqa çyz qübьlqап, çyzj kylgjг,
Өz yjnde çjrengen paңь qürьсьп!

Qыran ыркыт ne almaidy, salsa vartar,
Çürt çyр qoi kyikentai men qarqa saqtar;
Qыran сыrsa qiaqa, çjberedj—
Olarda ekj qısyn ekj çaqtar.
Qarqyldar qarqa qalmas art çaqьnan,
Kyikentaiь ystjnde сыqььqtar.
Өzj almaidy, qыranqa aldyрмаidy;
Kynj voıь savady vos dalaqtar.
Tıjr, сыqьр, ьza qьр ūstatpasa,
Qanar ielerj, sonda ьçaqtar.
„Ne tartьq mınymenen!“ degen çan çoq,
Tynj voıь kypjlder qısyn maqtar;
Basqa sala, çanqa olça dəneme çoq,
Qairan el, osьnymen çyр dalaqtar.

Qalıñ elim, qazaqım, qairan çürtım!
Üstarasız auzıñ tıstı mürtıñ.
Çaqı menen çamandı aırmadıñ,
Bırj qan, bırj mai vor endj ekj ürtıñ.
Bet bergende sıraıñ sondai çaqı,
Qaidan qana büzıldı sartca sırtıñ?
Üqraısıñ, öz sezıñnen vasqa sezdj,
Auzımen oraq orqan oñkei qırtıñ.
Özjmdjkj dei almaı, öz malıñdı,
Kındjz kıljkjñ büzıldı, tyndegj üiqıñ.
Korse qızar keledj vailaıñ çoq,
Bır kın tırtıñ etedj, bır kın vürtıñ,
Bas-vasıña* vı volqan oñkei qıqım,
Mjneki büzqan çoq pa eldjñ sıqıñ?
Özderjñdj tyzeler dei almaımın,
Öz qolıñnan ketpese, endj öz ırqıñ.
Aqııñ çoq narseden eter vürtıñ,
Onıñ da alqan çoq pa qıdai qılqıñ?
Bırjk çoq, vereke çoq, sın rejı çoq,
Sarığıldı vailıqıñ, vaqqan çılqıñ!
Basta mı, qolda malqa talas qılqan,
Kıs sınasqan kındestjk büzdı-au sıqıñ!
Oñalmai voida çırse osı qırtıñ,
Əğerde aq çazılmai ma, çanıñ tırqıñ?
Qai çerjñnen kōñjlge quat qıldıq:
Qır artılmas volqan soñ, mjñse qırqıñ!
Tınaqsız, vailausız vailqıs qırıñ,
Ne tyser qır kıljkjden çırtıñ-çırtıñ?
Üqıñdırar kjsjge kez kelgende,
Pıs-pıs demei qala ma ol da astırtıñ.

1886

* Eskj kōçjrmēñdj bırjñde „bas-vasıña“ degēññdj sıñsıña ezvasıña dep çazılqan.

* * *

Bailar çyr, çiqan malın qorqalatır,
Өз çyзjn, онын берjр алар сатır,
Онын алып, тоqsаннан дәме қылып,
Bül çürttё qоlqan çоq ра, qūdaı atır.
Вагър кelse, Ertjstjң суын татır,
Berjр кelse, вjг атыз вүтър, сатър.
Eldj алып, Edjidj алып, esjredj,
Jsjр, кеujр, қавагър kele çatър,
Әгj-berj aınalsa atь агьqtар,
Сьqьнqа belcesjnen әvden vatър.
Sım-sūrqıa, qu, vjlgjc атапваqqa,
Qūdaı qūmar қылып қалçьратър.
Qorqalasa, qorqtь деп qоımaqan соң,
Сартьрадь qалаqа, vai da andatър.
Kystj çьqраq, vai çeңbek әuel vastan,
Qolqа tyser, sjlesj әvden қatър.
Çань aıaulь çaqсьqа qosamьn деп,
Әrkjm вjг it saqtар çyr ьгьldatър.

1886

* *
x

Kөңijm qaitty dostan da, dücpannan da,
Aldamaqan kjm qaldy tjrj çanda?
Alyb—çaqьn qazaqtьn bәrjn көrdjm,
Çalqьz-çaғьm bolmasa anda-sanda.

Paida ycjn vjreu çoldas bygjn taңda,
Ol türmas bastan çьqа⁵⁰ qisaiqanda...
Münan menjң qai çerjm aiauly dep,
Bjrge türьp qalady kjm maidanda?

Endjgj çürttyң sөzj ürlьq, qarlyq,
Sanaly çan көrmedjm, sөzdj uqarlyq.
Osь kynde, osь elde dәneme çoq,
Mejр qanьp, mәz volьp qanarlyq.

Bailarda mai qьzьqьn vjle almai çyr,
Çaz çjberjр, kuz atьn mjne almai çyr.
Savьlyp kyn de ürlatьp, jz çoqaltьp,
Aza* menen ьғьp kyle almai çyr.

Sәudeger tьпьctьq sauda qьlalmal çyr,
Qoldan berjр, qor volьp ala almai çyr.
El aulaqta kyc aitьp, topta taңqan,
Arsьz çürttyң көңij tьna almai çyr.

Estjler de jsjne qanval çyr,
El azdy dep nadandar münalmal çyr.
Ala çьlan, ac vaqa, kypjldекter,
Kjsj eken dep ülyqtan üialmal çyr.

Bektjktj vjreu vекter tura almai çyr,
Odaqь üгь-qardь tja almai çyr.
Qarsьlyq kynde qьloqan telj-tentek,
Çaza tartьp, esvjгj süralmal çyr.

Qarьndas qara çerge tьqа almai çyr,
Bjгjnjң vjгj sөzjn qür almai çyr.

* Keivjг көсjrmelerde vül „aza“ emes „ьza“ vor çazyloqan.

Qūda—tamyр, dos-җагын, qатып·walaп,
Olar da wjг qalyрты wola almai җyг.

Wjг kыctj kөp tentektj җыqа almai җyг,
Jcte җalyп dert wolyр, сыqа almai җyг.
Araq jcken, mas wolyпan җүрттың wәj,
Ne paida, ne zalaldы wjle almai җyг.

җетlitjр җаз җайлаuqа qona almai җyг,
Kыз-kyzeude җаңҗalsыз wola almai җyг.
Qыs qыстауың qыр-qызы ol wjг рәле,
Oралыр еswjг сагуа оңалmai җyг.

җась kјcј ylkennen üialmai җyг,
Sürancaqtar nәpsјsјn tia almai җyг.
Sәlem—woryc, sөz—qulyр wolyпannan son,
Qandai җан сырттан sөz wop сыналmai җyг.

1896

Adasqannıñ aldъ çen, artъ soqraq,
Olarqa çen, aramnıñ sezjn ūqraq.
Qas mañqaz malqa bökken⁵¹ kjsjmsjnır,
Әste⁵² çoq keseldj jsten bittel qorqraq.

Vjr arcөрke⁵³ сарапъ сондаи сар-сақ,
Mysesjnep⁵⁴ виһпър, васадъ алсақ.
Qarsъ алдына сьтмьгър keltjrem der,
Aq тьтақтың құлақы салтақ-салтақ.

Çazdъ kynj aq bөrkj vyktelmeidj-aq.*
Qoıynda vjr savau var oldaqъ аррақ.
Keregege savauдъ сапсър qoıыр,
Bөrkjn jıjр qaraidъ çaltaq-çaltaq.

Qu calvar—quıyqьna volqan aıqraq,
Tjzesjn sozqьlaıdъ qaltalansa-aq.
Ūstaudaqъ kjsjdei mezgıjı var,
Kynj voıь cesjnır vjr aq.

Tjrij çanqa qırvan vor çar-çasьnda-aq,
Qalçьndamaq, qasьnvaq, ьrçanđamaq.
Bet auzьn sөz sөilese, çyz qıvьltьr,
Qas kermek, moıьn bırmaq, qorazdanvaq.

Oсьндаи sidan çıgjt elde mol-aq,
„Bərij de caruaqa keledj olaq.
Sьгьн tyzer vjreu çoq, sьгьн tyzer,
Var өnerj—qu. vorvai, sьmpьs colaq.

Olardьң çoq oıьnda malьn vaqraq,
Adal eqbek, mal tapraq, çürtqa çaqraq.
Çalqьz atьn terletjр, el qьдыгър,
Sәlemdespei alьstan ьгьң qaqraq.

* Buı ekj çol bırғыңы vaspaıardan qalqan.

Bjr dæuren kemdj kunge vozbalalьq,
Qartaimastai kermeljk, oilanalьq.
Çastьqta kækjrek zor, ualьm çoq,
Deimjz ve, esnærseden qūr qalalьq.

Bar oib: „oleң aitьp, әn salalьq,
Bjreudj qalçьn qььp qolqа alalьq“.
Qьzдь aulqа qьғндар uьjг volsa,
Kөңljne zor quаньс vjг vadalьq.“

Demөnder өnves jske çubanalьq,
Aqьl tapsaq, mal tapsaq quanalьq.
Qьzдь syisen, vjrdj-aq syi, taңdar tauьp,
Kөmse qьzar kynde asьq dtuanalьq.

Çastьqta vjг kylgenjң vjг qaralьq,
Kylkj vaqqan vjг көrer vicaralьq.
Әuelj өner jzdeljk, qoldan kelse,
Eң volmasa, eңbekpen mal tavalьq.

Toi volsa, ton kieljk, çyr, varalьq!
Bjrmjzдж-vjrmjz audaralьq.
At arьqtar, ton tozar, kәdjг keter,
Kylkjnj onca kyilep culamalьq.

Ualьm er qorqanь, esj varlьq,
Qььпь—vül dьnienjң qolь tarlьq.
„Ehe-ehe“ ge eljme, vozbalalar,
Bül ves kyndjk vjг maidan er sьnarlьq.

Salьnva, qьlsaңdaqь san qūmarlьq,
Aldьnda — ualьm көp сосьnarlьq,
Çarlььq — çalьньсть, çaltaң көzджk,
Syikjmdj ikemj çoq, calduarlьq.

Әsem salдьq, өlgence kem qalarlьq,
Oqan da mezgjl volar toqtalarlьq.

Ürlük qılar, tentjrep tamaq asıar,
Boımaqan soq çümıs qır mal tavarlık.

Basında əke aıtrasa, aqı çarlık,
Aqalıp tavımasa, ol salarlık.
Qalçıdvassır ötkızgen qalran dāuren,
Tuvjnde tartqızval ma ol vır zarlık.

Osı elde vozvala çoq sözdj üqarlık,
Yzıımes ymıtrpenen vos quardık.*
Əıteujr, aqsaqaldar aıtradı der,
Çırtmesjn der azqana sız sıqardık.

1886

* Вигъноѣ агарса васрасында — „çaqıı sıqırda vıe çoq at tuarlık“ deııngen sıılemdj, Avadıbn valası Turadıııdn aıtıı volınsa Avai özj tırj kınjnde yzıımes ymıtrpenen vos quardık“ der tyzetken eken.

* * *

Çiğtter, oıñ arzan, kылkı qымбат,
Ekj* тырлı nәрse qoi sьr men sьmbat.
Arzan, çalqan kylmetjn, сьп kыlerljk,
Er tabьlsa çaraidь qьlsa suxbat.⁵⁶

Keıvıreu tьndar yiden сьqqanьnса,
Keıvıreu qoiar qulaq uьqqanьnса.
Söz mənısjn vjlerljk keıvıreu var,
Availar əvıjr səzdj əz haljnса.

Сьп көңлмен syise eken, kjmdj syise,
Bjr səzjmen tursa eken, çansa, kыisel
Уьгмьзь, qьзы çıvek, vozbalalar,
Onqaq bıldai vьlqaidь, vjr dьm tise.

Kerek js vozvalaqa talartьbьq,
Ərtırlı əner mjnez, çaqсь qьbьq.
Keıvıjr çıgjt çyredj maqtan kыiler,⁵⁷
Sьrtqa rьsьq keledj, səzge sьnbьq.

Kemdjkyn qьzьq dəuren tatu ətkjz,
Çetpese vjrdjkdjn vjrdj çetkјz.
Kyncjlkьsjz tatu vol сьп көңлмен,
Qianatсьl volmaqь esten ketkјz.

Bjr çerde vjrge çyrseñ, vasьq qosьr,
Bjrdjndj vjrdj səlle səzjd toсьr.
Bjrdjndj vjrdj qızzat⁵⁸ qürmet etjs,
Türqandai veine dorqьr, çanьq cosьr.

Çoldastьq, suxbattastьq vjr ylken js,
Onьq qadırdj çetesjz adam vjlmes,
Syıjktj er vjlgен sьrьp sьrtqa çaimas,
Artьndnan vjr auzь söz aıtьr kylmes.

* Bni çol „nərse qoi ekj тырлı“ dep te bastaladı.

Kyileme çjgjtjn dep ynemj oinas,
Salınsaң, salduarlıq qadjr qoımas.
Er çjgjt taңdap tauьp, erpen çyrseң,
Tөvetke ölekçjnıң⁵⁹ väj vjr vas.

Vjreudj көrkj var dep çaqsq көrme,
Larыldar көrse qьzar nәpsjge erme.
Әiel çaqsq volmaıdy көrkjmenen,
Mjnezjne көz çetpei, көñjl verme.

Kөp çyrmes, çensjkqoilьq, әlj-aq tozar,
Çaңalьq çensjk qūmar çatqa qozar.
Kunde көrgen vjr vetten көñjl qaitьp,
Qыlt etkјzves qыlyqь, tamьgsь ozar.

Tolqьnpь çyregjıjnıң qattai tanьr,
Bylk etkјzves qalaıca soqsa tamьr.
Çar көñljne vjr çanьp pida qыьp,
Vjlmestjgıң var volsa, qыlar savьr.

Su degende көrjner sülu artьq,
Kөvj көpçjl keledj ondai qancьq.
„Betjm varda, vetjme kjm cьdar?“ dep,
Kjmj paңdau keledj, kjmj tantьq.

Aqьl kerek, js kerek, mjnez kerek,
Er üialar js qыlmas volsa zerek.
Salaq, olaq, oınascь, kerjm—kerbez,
Çьptaң — тыptaң qьзыdan cьqadь erek.

Qatьnьң senj syise, sen de onь syı,
Qorçaң suьq keledj kei sasьq mı.
Erj aqьldь, qatьnь mjnezdj vor,
Tatu volsa, raıьs⁶⁰ ystjndegj yı.

Çoq volsa, qatьnьdnьң çat ösegj,
Volmasa mjnezjıjnıң ec kesegj.
Maıьsqan, veine gyldei tolyqsьqan,
Kem emes altьn taqtan çar төsegj.

Çasaulь dep, maldь dep vaidan alma,
Kedei qьzь arzan dep qūmarlanva.
Ağь var, aqьly var, üiatь var,
Ata-anaпьң qьzьnan qarьl qalma.

Yijne tatu qūrwyñ kelse kjrjr,
Sazdanwa sen qawaqpen imendjrjr.
Erj syigen kjsjn] o da syjrp,
Qyzmet qylsñ, kəñlj] taza çyrjr.

Qūrwyñnyñ təujr bolsñ öz mjnezj,
Avroilь qalçyñmen kelsjn sez].
Sen oqan moıyn vūrğr, sez aitqanda,
Qatnyñda volmasñ onyñ kəz].

Kei qūrwy vugjn tatu, erteñ vatu,
Tjleuj, çaqyñdyqy—vəj satu.
Kəkregjnde qaiaw çoq, qianat çoq,
Qaçymas, qaita ajnymas, qairan tatul

Paida dep, mal dep tuar endjgj ças,
Edvekpen terjn satyr tyzden çimas.
Meljc,⁶¹ sauda sьqyldь kylkj satyr,
Alsa qoımas, arany taqy toımas.

Asьq ūts sekjldj alys-berjs,
Tjrj çannyn qylqanь vugjn tegjs.
Bjr koitke⁶² talasyr, vjrj aram qyr,
Təvelesken, daulasqan, çançal-kerjs.

Ças vala əuel tatu vola qalar,
Ata anadan çaqyn vor ertjr alar.
Bjrjn-vjrj qūcaqtar cuydasyr,
Oıyn tarqar kezjnde ūts salar.

Bjreuj çylar varsa yige taman,
Ata-anasь vūrquydar olan çaman.
Tatulyqy qūrwyñ oıyn men,
Dəl solarqə ūqsaldь mьna zaman.

Çaman tatu qazady əzjne or,
Oqan senseñ, vjr kynj volarsyn qor.
Ağ var, ūiatь var ykenge sen,
Əzj zordyn volady ıqy da zor.

Qazaqtyn qaisьsnyñ var sanasь,
Qylt eterde dar-daiyn vjr çalasь.
Rьsьqyqyñ belgjsj aryz veru,*
Çoq tursə ves beresj, altь alasь.

1886

* Myrsejittjn qol çazvalarında „arыз veru“ emes „brtaq-çbrtaq“ dep te çazylqan. Red.

* *
x

Patca, qūdal slı̄ndım,
Tura vasta,  zj e!
 au  aqadan alqanda,
 an k rjnves k zjme.
Aq n-naıman  ılsa
Ta yraqan s zjme.
Qairan s zjm qor volda,
Товьqтъньq⁶³ ezjne.*
Samorodni⁶⁴ sar  al n,
Saudas z versen, almaıd 
Saud raqan  ezjne.
Saud rs z sar  qamqan 
Sadaqa ketkjr s rald .
Samarqan n  v zjne.
Keseldj tyijn cecjse,
Kerden moıyn kesjse,
Kelmeı ketpes kezjne.
Oda qūdal pendesj,
Tyspei keter deımjsjn,
T rjnjn q rqan teznel

1886

* Mırseıttjn qol  azvalarında: „Aidost n  nkeı ezjne“ de  te  azylqan.

* *
*

Bazarqa qarap tursam, erkim varar,
Jzdegenj ne bolsa, sol tavylar,
Bjreu astyq alady, bjreu marçan,
Erkimge bjrdel narse bermes bazar.

Erkimniñ özj Jzdegen narsesj var,
Somalap, aqcasyna sonan alar.
Bjreu uqras, vül sözsj bjreu uqar,
Baqasyn palym qylmai aq-taq qalar.

Sözsj uqar osy kynde kjsj var ma?
Demeimjn çalpaq çürtqa, bjrdel çaqar.
Çazqan soñ, çerde qalmas tesjk moncaq,
Bjreuden bjreu alyp, elge tarar.

Bjr kjsj emes, çazqanym çalpaq çürt qoi,
Camdanbai-aq, syraqtar, uqsan çarar.
„It marçandy ne qylsyn“ degen söz var,
Səulesj var çjgjtter vjr oilanar.

* * *

Qы́льм тарраи мақта́нва,
Oгън тарраи варта́нва,
Qımarlanьp cattanva,
Oınar vosqa kyluge.
Bes nәrseden qasьq vol,
Bes nәsege asьq vol;
Adam volam desenjz,
Tjleujd ɵmjrjң aldьnda,
Oqan qaiqь ҫesenjz.
Өsek, ɵtjrk, maqtanсаq,
Erjңcek, beker mal саsваq,
— Bes dıcranьd vjlsenjz,
Talap, enbek, tereң oi,
Qanaqat, raqьm, oilar qoi,
— Bes asьl js kɵnsenjz,
ҫamandьq kɵrsen nәfrәtlj,⁶⁵
Sıubьp kɵnjl tısaңьz,
ҫaqsьььq kɵrsen qıvrәtlj,⁶⁶
Oнь oiqa ҫısaңьz?
Qjaljm volmai nemese,
Balalьqть qısaңьz?
Volmasaң da uqsar vaq,
Bjr qaljmdj kɵrsenjz.
„Oндаi volmaq qaida?“ dep
Aıtra, qы́льм syısenjz. ✓
Sjzge qы́льм kjm verer,
ҫanvai ҫatьp sɵnsenjz.
Dynie de ɵzj, mal da ɵzj,
Qы́льmqа kɵnjl versenjz.
Bjlgenderdjң sɵzjne,
Maxavvatpen ersenjz.
Aqьl senbei senbenjz,
Bjr jske kez kelsenjz.
„Aqsaqal aıttь, vai aıttь“,
Kjm volsa meılj, sol aıttь, —
Aqьlmenen ҫenjenjz.
Nadandarqa voi vermei
Сьп sɵzvenen ɵlsenjz.

Aiat, xadis⁶⁷ emes qoi
 Курјг voldьд demes qoi,
 Qanca qarьsь kelsenjz.
 Kөр көzјne көrјne aitra, —
 Bјzджд sөzge ersenјz.
 Müňь çazqan kјsјnјд,
 Атън вјlme, sөzјn вјl,
 Osь çalqan dynieden
 Cecen de өtken ne бүlвүl,
 Kөsem de өtken ne dyldyl.
 Sөz mөнsјn вјlsenјz,
 Aqыл mizan⁶⁸ өlceu qыл
 Eger qısьq көrјnse,
 Meilјд tasta, meilјд kyl;
 Eger tyzu көrјnse,
 Oilar-oilar qılaqqa јl.
 Aqьmaq көр, aqылдь аз,
 Deme көртјд sөzј бүl.
 Çaqьnnьд sөzј tөttј dep,
 Çaqьnnьm aittь dei көrme!
 Nadandьqpen kјm aitsa,
 Ondal tьpsјz sөzge erme.
 Sјzge aitamьn, qaурьm бүl,
 Özјд ycјn yirensen,
 Çamandьqtan çirensen,
 Asьlarsьд çьlma-çьl.
 Bјreu ycјn yirensen,
 Bјreu вјlmes, sen вјlsen,
 Bјlgenјдnјд wəj tül.
 Sөzјne qaral — kјsјnј al, —
 Kјsјge qarap sөz alma!
 Cьn sөz qaisь вјle alma,
 Әnөrseden qür qalma.
 Müňь çazqan вјlgen qül.
 Oјulamhi — Dauani⁶⁹
 Solal deidј — ol cьncьl.
 Sөzјn oqьp çəne oila,
 Tez yirenјp, tez çoima,
 Ças uaqьtta көnјl gyl.

* * *

Соқпардаи кеклї бар қамъс қўлақ,
Қої моїандь, қоїан Ҷақ, вөкөн қавар;
Аузъ-омьртқа сьқьндь, маїда Ҷалдъ,
Ої Ҷелке, унҶреїген болса сақар.

Теке мўгьн, салрь ерїн, ўзьн тїстї.
Қавьрқалъ, Ҷотасъ болса кустї.
Оїандь етї вөр-вөлек, омьгавль,
Тоїаттақан буркїттеї салрқ төстї.

Ҷуан, тақьр вақайль, сўмьр тўтақ,
Сьнтақь қавьрқадан тўрса аулақ.
Ҷерсоқарль, сїдїрїлї, аїақь тїк,
Ҷаирьнь етсїз Ҷалрақ тақтаїдаї-ақ.

Кед сауьгьль, тар мьрьн қалвақайль,
Аїдъ-артъ вїрдеї келген ерге Ҷайль.
Кылте қўгьрқ, қыл тувї әлдї келїр,
Көтөндїгї сьқьндь, аламайль.

Ўрсьқь төмен вїткен, сақрақ еттї,
Өзї сандъ, дөнгелек кelse көттї.
Сьгьь қьсқа, вауьгь Ҷазьқ келїр,
Артъ талтақ, умасъ уїперектї.

Сїдерлїгї Ҷуандау, вота тїрсек,
Веїне Ҷел, тьньсть, екпїндї мїнїр Ҷырсек.
Екї көзїн төндкерїр, қавьрқалар,
Белдеуде тьньс тўрса, вайлар көрсек.

Тьқьлмай һәм сурїнвеї Ҷырсе көсем,
Іек қақьр, елїрїр, Ҷырсе әсем,
Сапса Ҷуїрїк, мїнсе вөрїк, Ҷуан Ҷуас,
Разь емен, осьндаї ат мїнвесеи.

Аїандъ тьмақтъ алсь кїгїзгөндеї,
Кїсїнї вўлвь-қақьр Ҷыгїзгөндеї.
Саққан атқа Ҷеткїзвөс вөкөн Ҷелїс,
Бза қылдьд қоїьма вїгї тїгїзвөї.

Ç A Z ✓

Çazdъ kып сjлde болqanda,
 Көкoraй, calqып, вәicecek
 Uzarъp, өsjp tolqanda;
 Kүrkjrep çatqan өзenge,
 Kөcjp aul qonqanda;
 Cүrқыrap çatqan çыqыпъд
 Calqыппап çунj қытылдар,
 At aйқырлар, vieler
 Byijrj сьқыp, ыңқылдар,
 Suda түрьp сьвьндар,
 Qүйьгьqьmen сырылдар,
 Arasъnda қүйьп-tai
 Ainala сауьp вүйтылдар,
 Çoqарь төmen yirek, qaz
 Uсьp тұrsa сьmpылдар.
 Qыз-keljncek yі tjger,
 Burala vасьp ылылдар;
 Aq vjlegjn сьвапьp,
 Әzjldesjp сьңқылдар.
 Mal jcjnep ainalьp,
 Kөңlj çaqсь çailaпьp,
 Bai da keler aulqa,
 Aiaңсьь çырылдар.
 Savadan qьmьz қүйьгьp,
 Ortasъna qoidьgьp,
 Çasь ylkender vjr vөlek
 Әzjldesjp сьлылдар.
 Çalсь aldaqan ças vala,
 Çaqalaidь cecesjn:
 Et әper dep qьңқылдар.
 Kөleңke қыьp vасьna,
 Kjlem төsep astьna,
 Saltanattь vailardьд
 Samaurьнь vүrқылдар.
 Bjjmdjler söz aitsa,
 Vөige atьndai aңқылдар,
 Özgeler vасьп izeldj,
 „Әrine“ dep maқıldар.

Aq köilektj, talaqtj,
Aqsaqal съqar vjr cetten:
„Малыңды әгј qaitar“ деп,
Malcыларqа qaqылдар.
Bai „vaiqūsym desjn“ деп,
Сақығыр qымыз versjn деп,
Çaramsaqsыр, çalпылдар.
Çarandaғын velsengen,
Asau mјnjr teңselgen,
Çылысылар кер tўrsa,
Таң ertennen salпылдар.
Мылтық atqan, qūs salqan,
Ças vozvala vjr völek,
Su çaqalar qutyңдар.
Qaıғыр salqan көк qūsь,
Kөterjle bergende
Qaz sьrysа çarqылдар,
Өtken kynnјң vөjј ümyt*
Qoldan keler qairat çoq.
Baçanaqь vaiqūs cal
Aulda tўғыр kyledj,
Qocemet qығыр qarqылдар.

1886

* Ось еkj çol eskj vaspalarqа kjrmet qalqan. *Red.*

* *
* *

Enternatta oqır cır
Talai qazaq valasъ —
Çaңa eşrjrm, kək ərjm,
Beine qoldıñ salasъ.
„Balam zakon vıjdı“ dep,
Quanar ata—anasъ.
Oıynda çoq olardıñ
Cariqatqa calasъ.
Orıs tıj, çazuъ,
Vısem degen talasъ.
Procentle⁷⁰ çazuqı
Tıgъsar kelse camasъ.
Bınsapsızqa ne kerek,
Jstıñ aq pen qarasъ?
„Nan tappaimız“ demeidj,
Buıjnse eldıñ arasъ.
Eçihatsız,⁷¹ mıxnatsız,
Tavılmas qıyım zarasъ.
Az vılgenjñ kəpsjnse,
Kəp qazaqqa epsjnse,
Kıjme tıer panasъ?
Orıs teris aıtpaidı,
„Çaman vol“ dep olardı.
Qanı vızyq özj oılar,
Qu menen sım volardı.
Orısta qalar çalasъ,
Bıl jske kım vinovat?⁷²
İa Semeidjñ qalasъ,
İa qazaqtıñ alasъ?
Oıynda çoq vıjıñjñ.
Saltıkov pen Tolstoi,
İə tıjmac, İa advakat,
„Bolsam“ degen vərjnde oi.
Kəñjnde çoq sanasъ,
Aqıy kımıñjñ var volsa,
Demes münı tıj accъ,
Aıtıñızcъ, volsaңыз
Zdravomъsləccı,⁷³

Aqyl altpai ma aqasъ?
 Paida oilama, ar oila,
 Talap qyl artъq vjluge.
 Artъq qylъm kjtapta
 Eгjnvei oqъp kегuge.
 Voenni qъzmet jzdeme
 Oqalъ kijm kiuge.
 Vos maqtanqa salъnpъr,
 Beker kекjrek keruge.
 Qъzmet qylma oiazqa
 Çanvai çatъp sөнugel
 Qalal savъr qylasъd,
 Çazъqsъz kynde sөгuge?
 Өnersjzджn qylъqъ:
 Tura sөzjn aita almai,
 Qit etuge vata almai,
 Qorlъqpenen çjruge.
 Az aqсаqа çaldanъp,
 Өnves jske aldanъp,
 Çol tava almai çyruge.
 Alys ta volsa, jzdep tap
 Korennoiqa kjruge.⁷⁴
 „Talaptъ erge nür çauar“
 Çyгjр өmјr syruge.
 Ia vaillarqa qъzmet qyl,
 Eгjnvei sauyъ çeluge.
 Adal çyгjр, adal tür
 Scotъn⁷⁵ tura keluge.
 Çanъda çaqъsъ soңъnan
 Çalqaulanva eruge.
 Qisъq volsa, zakon var
 Sodlaqa veruge.
 Ol da oiaznoi emes qoi,
 Aluqa tendjk senuge.
 Ia öz vetjnmen tæukek
 Zanimaisa præmotoi,⁷⁶
 Çenjl kегme, bek kerek
 Oqan da qylъm, oqan da ol,
 Qalaica, qaida enuge.

(KӨKBAIƆA)

Sorlı Kөkbaı Ɔalıdъ,
Ɔыladı da Ɔыladı,
Ol Ɔыламаı qalıp tıradı,
Mъnau azqan qu zaman
Qalıvъnda tırmaıldı.
Bıreu maıldı ırladı;
Bıreu vastъ qorladı,
... volmaqan sođ,
Ɔылауна zorladı.

1886

(KӨҢЕКВАІОҒА)

Ҷамандайдң валасъ КөҶек деген,
Әркјмге өсек тасър везектеген.
Досън келър досъна Ҷамандайдъ,
Сјркјнде ес болсаісъ „sezed“ деген.

1886

* *
*

Өкiнiктi көр өмiр кеткен өтiр,*
Өткiздiк бiр нәрсеге болмай ңетiк.
Оисыдн мен де санды бiрiмiн деп,
Талар-оисыз мақтанды қалдым кytiр.

Ylgysjz çürttё yiretjр qaldыq кейiн,
Көр надандар өзiне tartar веijm.
Ағылмас әдет boldы kyлкjсjлдiк,
Брҕаң-қылҕаң, it mјnez degen deijn.

Tura tjldj kjsjnј deimjz orыs,
Çirenjр, çылмаңдықты demes бүгьs,
Çырылдақтан айғыр, senjse almai,
Adamдықты çоқалтар ақыр бүi js.

Senjmј çоq, sermende сырды бүзды,
Анық таза көрmeimjz—dosымьзды.
Qыт etpegen көнiлдiң кесуј çоq,
Çyрегjнде çатады өкpe сызъ.

Dos, asьқтың болмаиды, betendjгj,
Qosылаң vosaspaиды çyрек çjгj-
Bjzdjң dospьz, asьqpьz degenjmjz
Çalqандықтан çasalqan көнiл çjгj.

Senjsken dosым da çоq, asьqым da,
Aқыт өлең қылдым, çасыдым da.
Kөрmegen көр dynie көi көгiндj,
Kjрlemegen көнiлдiң асықында.

Qūdai vergen бүi dostық көнiлдj⁷⁷ вjрj,
Mūңdasqanda qalmaиды көнiл kjрj.
Qoldan dostық çasap em volar—bolmas,
It mūrьndai nadannың çьрттё вjрj.

* Буl өлең Аваидың бүгiнқы васпаралың есқалсыына кjрmegен. Myрсейт кесjрmeлерjнде 1886-çыс çазылаң өлеңдер қатарында кjгjзjлген, вjз de sonь qoldандық. Red.

Sol dostь saia tappai jzdeidj çan,
Çoqtaldь кудренjр, qozqalьр çan.
Çau çavьlsa, vüzьlmas çan көrmedjм,
Artьq çoldas tappadьм tatulьqtan.

1886

Kөгenderden üialmai.
 Съвьдан басқа съгь çоқ,
 Сагуақа қыгь çоқ,
 Өтjрк, өсек, мақтанқа,
 Ақыр түрса веине су.
 Ат—сараннан кем көрмес,
 Вjгеу атын қоиса „қи“,
 Қи нәрсjсjн тia алмай,
 Атым съқыр çурсjн деп,
 Берекеге қас болса,
 Çелjктjрген айтаққа
 Ағақ jсрей мас болса.
 Еl тьльс болса азадь,
 Еrjгjр өле çазадь.
 Yиде отьрса, сальгар,
 Тузге съқса, альгар,
 Кjсjнj көрсе, қылаңдар,
 Қалцьңсьльсьр, ьрсаңдар.
 Өз уijнде қiраңдар,
 Кjсj уijнде кыл таңдар,
 Ақыль бар кjсjнj
 Айбаттаидь, даттаидь,
 Аудаты бар туқандь
 „Қайгьсьз и“ деп çаттаидь.
 Мал мен вақтың дүсрань
 Кеселдj рьсьқ көвейдj;
 Кьсjк иттеi уjр çур,
 Кjсjден кеммjн демейдj.
 Қи тjл менен қүтьгьр,
 Кетер вjр кьн отьгьр,
 Қьзмет қылаң кjсjсjн,
 Қүртуқа тaлаидь.
 Қыль çурген өнерj
 Харекетj-әрекет. ⁷⁸
 Өзj оңбақан ант үрқан
 Кjмге оилаидь верекет.
 Кjмдj оилар алаидь?!
 Рась çоқ сөзjнjн,
 Бгьсь çоқ өзjнjн,
 Өңкеi çалқан мақтанмен,
 Съппьд ветjн волаидь.
 Бүl сөзjмде çалқан çоқ.
 Айтмай сөзjм қалқан çоқ;
 Авайлаңьз, вайлаңьз,
 Еldjн çайь солaидь.

(KӨҢЕКВАЮҢА)

Böten elde var bolsa,
Eçettesiң, silasың,
Sыbьrlas, sьrlas көр bolqan
Kөrtен tatu qimasың.
Bасыңа сүмьs tysken кун
Tatulьqtь vьgьndь
Ne qьlьp ol oillasың.
Asьr berer сaуьңа
Өzj көрген qoimasың.
Сeljken сaуqа kez bolsa,
Arazdьqь sөz bolsa,
Bәrekeldj vatьr dep,
„Mьqtь vor vara сatьr“ dep,
Maqtар-maqtар qozdьrар.
Eskj dosың көргende,
Esevj соq ant jсjр,
Aruaq—qūdai aitьsьr;
Sьr alqais aittьm dep,
Сaуьңdь aldar qaitьm dep,
Qūdaidan qorьqrai ant-ürqan,
Iman сyzjн tozdьrар,
Keljр, ketjр көр сьrjр,
„Men dosьntьm“ dep сьrjр,
Dücranьqьn ozdьrар.
Aldaidь dep сaуьңа,
El tartьrmai vaуьңа,
Kөrjngendj azqьrар.
Keseldj volьp vjtedj
Сaqьsьqа vjtken сaqьndар.
Сaу сaqадan alqan кун,
Өzderj ittei taqьmdар.
Yide otьrьr eskende,
Bәrj cecen qaqьldар.
Aulaqqa сьqьr vjгjнd,
Bjгj sөzjн maqūldар.
Сaу көр bolsa wasьңda,
Bjгj qalmas qasьңda;
Сetekteseң, tavandar.

Dalaqa sьqьp ɵzjndj,
 Ҙaudan veter Ҙamandar.
 Ҙalварьньp, кун көрjр,
 Ҙақьньп satьp, Ҙөн көрjр,
 Qaltaң-qultaң amaldar.
 Tuьsqanqa kekсjlj
 Ҙas baladan veterdj,
 Oйlauda Ҙоq, vjlu Ҙоq,
 Keler menen keterdj.
 Ҙақьnqa erjр mal salmai
 Ҙаудь көrjр Ҙан salmai,
 Qaidan qana vjledj,
 Ауьг menen Ҙeңjldjп
 Arasьmen ɵterdj.
 Ҙoldas az vor sasqanda,
 Əuel sonan estesjп
 „At ystjnen көterdj“.
 Ауьг Ҙumьs kez volsa,*
 Araz kjsj volqansьp,
 Sьltau eter bekerdj.
 Yrenveidj kjsjden,
 Kjгсjпder Ҙyrjр keterdj.
 Oңalьp əgər aldbьz,
 Əғerden-aq көbeier,
 Aғarьbьz, maldьbьz.
 Pələncenj ūram der,
 Tygencenj qьram der,
 Tarсььqta qairandar,
 Keңсjljkte oirandar,
 Kөp vatьrqa qaldьbьz.
 Əgər tjljп alsañz,
 Bjrj qalmas kjsjden;
 Əgər tjljп almasañ,
 Bьqsьp сjгjр jсjпen.
 Ərkjпde-aq var qoi tuьsqan,
 Qaisьsь Ҙаудь quьsqan?
 Kun Ҙauqanda qoinьnda,
 Kun asьqta moиньnda,
 Aғьlmas mjпdet volqan soң,
 Ərkjппjп көңlj suьsqan.
 Ҙақсьqa vjtken aqaiьп
 Əz yijnde kezeksjz

* Keivjг keсjгmede osь Ҙoldьп artьnan: „arazdbьs sөz volsa“ degen vjг Ҙoi kezdesedj. Bjraq vasqa көp keсjгmede ol Ҙоq. Tegj Aval ɵzj keijп alьp tastaqan volu kerek. Red.

Cecen keler sartıldap.
 Bıreu biler çer kelse,
 Söz tava almas qaltıldap.
 Qalçınqı keler corqıqtau,
 Çauqı keler qorqıqtau,
 Erkındı çerde ыza qor,
 Tomььq keler, tarqıldap.
 Әderpenen tamььçır,
 Mınezı tәttı volmaıdь,
 Sasьq, paңdau keledı,
 Qьrt maqtancaq oңvaıdь,
 Kısjmьsjnjр çalırdap,
 Bıreuge өktem js qыsa,
 „Өz kycıj“ dep ollaidь.
 Eger kycı çetpese,
 Baqanaqь çaqьььь
 Qыlqanь dep qoımaıdь.
 Çat aıdьnar jsj çoq,
 Çau aıdьnar kycı çoq,
 Өz erkınce çıbersen,
 Espәrsege toımaıdь.
 Qalçььь terjs, sözı üььь,
 Aıtqan sözge көnveıdı.
 Өz tentegıjн көrmeıdı,
 Qazan-vüzar vıg qььььq⁷⁹
 Sondai kesel tuььsqan
 Qai çerınen voladь
 Kөnjıge medeu, ol тьььь.
 Çalьqıdь pәleden
 Çürt üмьтть vıg çola,
 Сьььmenen tamam el,
 Kete me eken it vola?
 Jckenı maş, çegen toq,
 Uaıьm aıtar vıreu çoq,
 Тььm volmasa, volmadь
 Bült ala, çer çola.
 Keleıj keңes çoqaldь,
 El сььььdь qolqı aldь,
 El jcinde vıjımcı
 Tygel aıьp çatpaıdь,
 Sürat kelgen vıg maldь.
 El çamaqan biler çoq,
 El qььььь sandaldь.
 Astьrtьn varьp çolqasqan,
 Aqca verıj çalqasqan,
 Aqьььn әgen sol aldь.

Orъs siez qyldъrsa,
 Bolъs eljn qarmaidъ,
 Qu starcъn, ac biler,
 Az uryegjn uralqaidъ.
 Orъssъz uryerde top bolsa,
 Sauryqan kjsj varmaidъ.
 Bjtjm qylyp vjg kjsj,
 Adal malъn almaidъ.
 Qyzyqъ ketken el vaqъp,
 Qisъnъ ketken sөz vaqъp,
 Endjg atqa mјngender
 Kynde ertenge talmaidъ.
 Bas qosъlsa arъsqa,
 Kјm savadъ namъsqa?
 Satqa qarar vety uryoq,
 uryalъnval turar ketj uryoq,
 Jsj keter calъsqa.
 El vyljgj Tovъqъtъ
 Kөp rъsъqqa molъqъtъ,
 Maldъnъd malъn көre almai,
 Borъcъn tygel vere almai,
 Kөrјngenge ovъqъtъ. ⁸⁰
 Qa/aryqъd malъn sarъtyr,
 Kөp vөlege satъlyp,
 Kesepatqa uryolъqъtъ.
 Өzјnen uryaqan uryasъlar
 Tyzel almai zoryqъtъ.
 Bөten eldjn adamъ
 Tъnvaqan soq aramъ
 Kөnjlj әvden torъqъtъ,
 Sәudeger qactъ vül elden
 Nesiesjn urya almai;
 Buralqylar sandaldъ,
 uryandarqa sia almai.
 Senjmsjz völdъ alacqa
 Varъmtasъn tia almai.
 Namъtъ uryoq antъ var,
 El nұsqasъ kettj qoil
 „El“-mјn degen saltъ var,
 Өlj kynge ualъm
 Qylyqan uryan uryoq ualmai.

* *
*

Өлең—сөздiң патчасы, сөз сарасы;
Қиыннан қиыстырар ер данасы;
Тiлге сенiл, сүрекке сый тiр,
Тер-тегiс, құмыр келсiн айналасы.

Бөтен сөзбен бықанса сөз арасы,
Ол—ақынның вилымсыз vicарасы.
Айтусы мен тыңдаусы көшi надан,
Бұл құрттың сөз тапмасы вiр парасы.

Әуелiхалат адiс⁸¹ сөздiң басы,
Қосарлы вәлiт⁸² сымал келдi арасы.
Қисынмен қызықты болмаса сөз,
Неге айтсын райқамбар мен оны алласы.

Месiттiң қүтра⁸³ оқыған қуламасы,
Мүнәсәт⁸⁴ уалилердiң⁸⁵ зар наласы.
Вiр сөзiн вiр сөзiне қиыстырар,
Әрвiрi келгенiңce өз самасы.

Өленге әркiмнiң-ақ бар таласы,
Сонда да солардың бар таңдамасы.
Iсi алтын, сиртi кымiс сөз қақсызын,
Қазақтың келiстiрер қай баласы?

Бүгiнқы eskj вiдi тұрсам барлап,
Мақалдап айтady екен, сөз қосарлап,
Ақындары ақысыз, надан келiр;
Көр-сөрдi өлең қыртi қоқтан қартап.

Қовыз вен домбыра айып топта сарнап,
Мақтау өлең айтiртi әркiмге арнап.
Әр-елден өлең менен қайы тiлер,
Кетiрген сөз кәдiрiң құртты сарлап.

Мал үсiң тiлiң безер, қаның қалдап,
Мал сүрап вiреудi алдап, вiреудi артап.

(NAZARQIJA)

Mъпаи келген Nazar ма?
Ақсақалды аul azar ма?
Сұрақанды вjр-ақ tai,
Bermeidj dep sazarma!

1887

1888-ÇЫЛОҖ ӨЛЕНДЕРҖ

Вјреудјн кјсјсј өлсө, қараль—ол,
Қаза көрген сүрегј қараль—ол.
Көзјнјн қасын тимаі қылар сүгјр,
Зарлаһр неге әнге saladь ол?

Күieu кeltјr, қыз ұзат, тоһндь қы,
Қыз таһстыр, қызьрқа күрт ығсаңсы.
Қынамен де⁸⁶ қар-қар мен вет acar бар,
Өленсјз solar қызьр vola ma gyl?

Bala tusa, kyzeter cыdaqana,
Olar da өлең aitar cular қана.
Бүһнөдь қақсылардан өрнек қалқан,
Bide тақрақ, мақал бар vaiқар қарал

Tuqanda dynie esjgn acadь өлең,
Өлеңмен қер қоһына кјrer дөнең,
Өмјrдегј қызьрқьн вәгј өлеңмен,
Oilansaңсь vos қақрай өлең-сөлең.

Өлендј aitraқ tygjl ұқа алмаһсьн,
Aitsaң da, yddasьnan⁸⁷ сьқа алмаһсьн.
Sen вјlmeidј eken деп aitraсьн ва?
Nege münca sjresјr қүр алмаһсьн.

*Өлең degen әр sөzdјn ұнаһсьмь,
Sөz qosarьд, orailь қарасьмь,
Sөзј tәттј, maқnasь tyzu kelse,
Oqan kјmnјn ұnasar talasь.

Qarnь toq, qasa nadan ұqpas sөzdј,
Sөzdј ұқар, көкрегј volsa көzdј.
Qadјrјn қақсь sөzdјn вјler қанқа,
Tappaі aitra oqan da aitar kezdј.

*Myrseltјn qol қазваларында бул өлең екј вөлјngen, вјz_вјraq Түрастьн вјrктјrјr қазоқанын қалдырды.

Sы дәметре, берсе алма ес адамнан,
Нең кетедј, җақсы өлен сөз айтқаннан!
Сыйнерлік адамды сы қызмет қыл,
Аулақ бол, әнјн сатыр нәрсе алқаннан.

Көр топта, сөз таңылық кјсј де аз-ақ,
Ондай җерде сөз айтп болма мазақ.
Вјреуј олай, вјреуј вүлай қарап,
Тыгел сөздј тыңдауға җоқ қол қазақ.

Cортанбай, Дулат пенен Бүқар җырау,*
Өленј вјрј җамау, вјрј құрау,
Әттең дүние-ай сөз таңы кјсј болса,
Кемсјлјгј әр җерде ақ көрјнјр түр-ау.

Мақсатым тјл ұстартып, өнер сасрақ.
Наданның көзјн қоюп, көңлјн асрақ.
Үлгј алын деімін ойл җас җігітер,
Дүман, сауық ойда җоқ, әуел basta-ақ.

1888

*Cортанбай, Дулат, Бүқар—ақындардың аттары. *Red.*

(QBS)

Aq kijmdj, denelj, aq saqaldь,
Soqьr, мылqau, тапьmas, tьrj çandь,
Ystj-basь aq qьrau, tьsj suьq,
Basqan çerj sьqьrlar keljьr qaldь.

Dem aьsь — yskjrk, aiaz ven qar,
Kerj qūdaң qьs keljьr əlek saldь.
Ūcradaï⁸⁸ vərkjн kigen oqсьraitьr,
Aiazvenen qьzarьr açarlandь.

Būlttai qasь çauьr ekj kəzjn,
Basьн sьlkse, qar çauьr, mazaңdь aldь.
Burađai vūrq-sarq etjьr doldaңqanda,
Altь qanat aq orda yі caiqaldь.

Əues kərjьr çyğjrgen ças balalar,
Betj — qolь domььqьr ysjk caldь.
Cīdem⁸⁹ men ton qavattar kigen malсь,
Bet qarauqа сьdamai terjs ainaldь.

Qar terkenge qaçьmas, qairan çьlqь,
Tītьqь qūruьna tez taqaldь.
Qьs ren vjrgе tūmsьqьн saldь qasqьr,
Malсьlarьm, qor qьlma, itke maldь.

Soььqа maldь çauьr, kьzetjnder,
Ūiqь əltjrmes, qairat qьl, vūz qamaldь!
It çegence Qondьvai⁹⁰ Qanaï çesjn,
Qūr çjver мына ant ūrqan kərj caldь,

(KYLEMBAIOJA)

Uaqaiaikymys sälemi
Boľs, mal-čan aman va?
Mьnadaiqa kez voldьn,
Auma-tökpe zamanda.
El vilegen adam çoq,
Ata menen vavaңda.
Boľstьqtan paida qьp,
Cьqьndььdь alsan, çaman va?
Qalçьndaimeьn әncein,
Oqan kele de vermes çaman
dal

Ognьңnan tura savasьn,
At savar kelse qьsqьgьp,
Yiez kelse, qaiter en,
Aidaqardai ьsqьgьp.
Oтьrasьn yijnde,
Өz özjңnen kyc kjrjр.
Bosqa-aq tysjр qalarsьn,
Bjreu ketse, yckjrjpl..

1888

КӨКВАЙЦА

Вирайр тигр,
Виуль қиғр,
Қисайр, тартыр тигълы;
Әсемсйр, сәнсйр,
Вйгенсир, вәлсйр.
Әг нәсенјд огън,
Кегенәи, кәрден, вйг керјм,
Ҙақраидь мақан сол җегјд!

1888

1889-ÇЫЛОҖ ӨЛЕНДЕРҖ

Jcjm өлген, сырым сау,—
Көрjнгенге деимjн, ау;
yгjngj dos, erteң çau,
Men ne қылдым, іарырмаул
Өз yjнде өзендеi
Kyrkjreidj, aitsa dau.
Kjsj алдына келгенде,
Савап садақ, çәне сау.
Mündai ma edjн ana кун,
Mүньң қалаi, ватыр-ау?
Үс кун арқаң vosasa,
Bola қалдың vas-asau.
Çан қысыса, çaitаңdap,
Çандь егjткен çaidарь-ау⁹¹
Çат çai tapsa, sen nege,
Çат mjnezsjн çавьрқау!
Үрльқ венен қульққа
Bailақанда kestjн vau.
Berermende beseusjн,
Alarmanda çәне altau.
Top volқанда, көresjн,
Tyrj даудь çыз tarau,
Aлақьнда sendeller,
Kөрmei çyr me қан talau?
Qaitьp keler esjktj,
Qattь serjppe, çarқьн-аул
Çetjlsen de, çetsen de,
Kerek кунj вjг var-ау.

1889

(KYLEMBAIQJA)

Bolъs boldъm mjekei,
Bar malъmdъ съvъndар.
Tyledе qom, attа çal,
Qalmadъ, elge tьqъndар.
Syltsedaqъ eljmdj,
Ustai almadъm tьqъmdар.
Kuctjlerjm sөz aitsa,
Bas izeimjn съvъndар.
Әlsjzđjң sөzjn salqьrtsьp,
Cala ūqamьn qьgьndар.
Siez var dese, çyregjm
Ognьqraidъ, suьldар.
Sьrtqьlarqja sьg vermei
Qūr kylemjn съmьndар.
Çai çyrgende vjr kynj
At savar keldj lepjldер,
„Oiaz съqtъ, siez var. . .“
„Ыlau“ деп, „yj“ деп djklldер.
Sasьp qaldъm, kyn tьqьz,
Çyrek kettj lypjldер,
Tьң tūlaq kynjm syitse de,
Qarvaңdadъm өkjmder.
Starсьn, vidj çiqьzđm,
„Bereke qьl“ деп, „vekjn“ деп,
„At çaramdъ, yj çaqсь,—
Bolsьn, vәrjn kytjn“ деп.
Qairattanьp qalqьma,
Sөz aitьp çyrmjn kypjldер.
„Qūdal qossa, çürtьmnьn
Aqtarmьn osь çol sytjn“ деп,
Qamqor çansьp aila men,
Saimanьmdъ vutjnder.
Oңacada oiazqja
Maqtamaimьn eljmdj,
Өz eljme aitamьn:
„Bergenjm çoq“ деп, „Beljmdj“.
Maqtanamьn kjsjmsjр,
Oiazqja sөzjm senjmdj.

„Kersettjm“ deimjn, ьmdaimьп—
 Kədjк qьlar ʃerjmdjʃ.
 Səz kəveidj, ɯlqaidь,
 Maqtanьn kətj kərjndj.
 Qazaqь ʃegen qairattь „er“*
 ɯɣndь da verjndj.
 Ərlj-verlj tartьььь,
 Jsɟ aramь ʃeɟldj.
 Alqьnь kuctj asaular
 Noqtaqa vash kerjldj,
 ɯlken-kjɟɟ aqьnьɟ
 Bərj səz vor terjldj.
 Qairauь ʃetken qattь ʋi
 Qairьььь netsjn kənjldj?
 „Əz malьm“ dep qolqan mal
 Iesjne verjldj.
 Aqьь ʃandar qamalar,
 Kertjrdj sonda erjndj,
 Arьzьььlar kəveidj,
 Volьььn kətj səmeidj:
 „Qaitsjn ʋaiqu̇sl“ demeidj.
 ʋjr kertjmei terjmdj,
 Kyn ʋatqansa savamьn.
 Ərlj-verlj dalryldar.
 Etek ketken ʃaibььь,
 At kətjne ʃalryldar.
 Olazqa ʃetsjn degen vor,
 Voqtar ʃurmjn ʋarqьldar.
 Keivjreuge talaqьm,
 Tijp te kettj, ʋartьldar.
 Ryьььqьn kəʋj ʋuqььь ʃyr,
 Bettese almai ʃaɟqьldar.
 Asььь omьrau, kyn ььььq,
 Qoibь kettj alqьldar.
 Elj ʃəndj volьstar
 Maqtanьь ʃyr, tarqьldar.
 Kulkjɟɟ ʃaɟьь ʃarqьldar,
 ɯnj ʋəlek sartьldar.
 Səilese ketse ʋjr ʃerde,
 Aqьnь qattь aɟqьldar.
 Olazqa kjrse əzgeden,
 Mereij ystem ʃarqьldar.

*Bul səz ʋirьnqь ʋaspalarьnda „el“ dep ʋasьlqan, ʋjraɟ maqtanььna qarar „er“ dep tyzettjk. Red.

Eljñ vūz̄yq volqan son,
 Olaz çatyr cartyldar.
 Tavanbñnan tozas̄yn,
 Qūr çygj̄r, tarpyldar.
 Ant-ürqanm̄yn özjm de,
 Bjr mjnezven ötreimjn.
 Mom̄nd̄yq kuctj ekenjn
 Kørsemdaq̄y kytpeimjn.
 Sizden soñ eljmdj
 Q̄s̄yr alyr ketpeimjn.
 Əuelde k̄etjm vos k̄əjr,
 M̄yq̄t̄yqa neq̄yr vetteimjn.
 Çuand̄y qoıyr, çuast̄y,
 Bjrız-qana setteimjn.
 Olaz vardaç̄y qylyq̄t̄y
 Olaz çoqta etpeimjn.
 K̄ək̄jr-çyk̄jr, k̄ər-çerdj
 Paıda k̄əjr epteimjn.
 „M̄ynau aram, tentek“ der,
 Eç k̄js̄jn̄j teppeimjn.
 „Özjmdjk vol“ der, el ç̄yr,
 Q̄ürast̄ȳr septeimjn.
 Būzaç̄yn̄yç vylj̄gn̄j
 Çaq̄s̄y aq̄yl der q̄ür deimjn.
 Şyiegn̄j ças̄yq, vıyn vos,
 Bjrız-qana allam var.
 Aılam q̄ürs̄yn, vjlemjn
 Bol̄s̄t̄yq̄t̄yç çol̄y tar.
 Qaitjr k̄emek volad̄y,
 Antürqan öçkei ürḡ-qar!
 K̄ögenjm əlgj, oilas̄y,
 Üiat, nam̄s̄, qald̄y ma ar?
 Endj̄gj sailaı volqanda,
 Tyse me der taç̄y çar,
 Būl kynjme vjr kynj,
 Bolam̄yn qoı deimjn zar.
 Aq̄yl altar, tuqandar,
 Būl sözjmdj oilandar!
 K̄ətelecke⁰² k̄əveidj,
 S̄өгjs estjr tozd̄y açar.
 M̄ynau eidj ūstarlyq,
 K̄jsj emespjn kel, q̄ütqar!
 Qoldan kelmes qorlyqqa
 Nege vold̄ym m̄ınça j̄nk̄ər?⁰²
 El çatıld̄y, çetpei me,
 Olazqa da vjr qavar?

„Тақъ вуйтър кеттјң“ деп,
Қозқату салар қолға алар,
Қатты қысым қылаған соң,
асым сотқа айналар.
Кјгјлј воһър тускен соң,
Көрген кунјм не вolar?
Өзјне мөлјм tentekter,
Өз ветј мен не тавар?
Қақаз берер, қарманар,
Алақьнда sandalar.
Вүгьнқьдаі дәурен қоқ,
Үһқ қоһ тарайдь.
Өтјгјк берген қақаздың
Алдь артына қараидь.
Өз қақазь өз көзјң
Қоқалтуға қараидь.
Тауһр аһр қалқанһн,
Қыһмьһңды санаидь.
Үгь, залым, законцк
Таһр алды талаидь.
Көрмеі түһр тысемјң,
Темјр көздј сараидь.

* *
*

Məz voladъ volъsъn
Arqaqa ūlъq qarqanqa.
Çaltъratъp orъsъn
Cendj cekren çarqanqa.

Kynde çaqъsъ vola ma,
Bjr qъlъqъ çarqanqa?
Oqalъ ton tola ma
Ar, ūlatъn satqanqa?

Kyŭmeç qaqъp, qasqaiъp,
Salъnъp ap maqtanqa.
Taç qalamъn, qamraiъp
Çoqtъ-wardъ satqanqa.

Yij məz vor qoi soldъ
Syijncjge çarqanqa.
Əure qъldъ, saldъ oiddъ
Yidegj tьnъc çatqanqa.

Ecnərse emes çūbanar
Aqъl kəzven vaqdanqa.
Ças baladal qanar
Bjr dəmdjnj tatqanqa.

Kəzj varlar oïlъn
Kylər kətjн acqanqa.
Qasietjн volъlъn
Beker təgjр çacqanqa

Qanarlъq qъz emes
Çylъraulъq taqdanqa.
Əzgelerj, vjz emes
Tysjrmekcj qarqanqa.

Osъ da esep vola ma,
Ar, əvyljг tapdanqa?
Mlъn bolsa, çolama
Bos çeljgjр çarqanqa.

Bjr ves nadan oqmassьd,
Nansaң onьn qosqanqа.
Çasьq, çaman volmassьd
Çamandьqtan qasqanqа.
Ol „boldьm aq“ dei verer
Bulqаq qaқьr vasqanqа.
Eleң qaқьr eljrer,
Elertjр көzdj aspanqа.

Çaь məljm cocqanьd,
Tyrkenjnen çasqanval
Bjr qььmnan vasqanьd
Keselj көр asqanqа.

Odan ymjt kjm qьlar,
Çol tavar dep sasqanda.
Yitjр asqan çolьqar,
Kecjkrei-aq tosqanqа.

* *
*

Bilimden sьqqan sөz
Talarьda bolsьn kez.
Nürьn, sьrьn көrige
Kөkregjnde bolsьn көz.

Çyregj aina, көңlj oiau,
Sөz tьңdamas ol balau.
Өz өnerj tür talau,
Uqpassьn va sөzдж tez.

Әvlet basqan elerme,
Sөzge çuьq keler me?
Tyzu sөzge sener me?
Tyzelmesjn vjlgен er.

„Aitsь — aitsьlar“ çalьnar,
Uqьs çansьr savьnar.
Uqrai çatьr çalьqar,
Uqьь-oiau voьkyiez.⁹⁴

Ças baladai çeңsjkqoi,
Bailaulь emes aqьl oi.
Ollaqanь ait pen toi,
Bçsaң-qьlçaң it mjnez.

Sülu qьz ven iә vatьr,
Bolmaqan soң tәңrj alqьr.
Sьqьr keter, ia qalqьr,
Oqan aqьl — aram bez.

Çaqьsьda aitsaң, çanь erjьr,
Uqar көңlj sьn verjьr.
Derttj jcjnde em көrjьr,
Nege altьndь desjn çez.

„Oi tәңrj-ai“ sьl, ker өsek,
Qulьq, sүmdьq iә өsek.
Bolmaqan soң vjг esep
Meilj qamqa, meilj vөz.

(SEGJZ AIAQ)

Альстан сермер,
Ўректен тервер,
Сьмырлар воіқа җайықан;
Қиуадан сауыр,
Қисьпын тауыр,
Тақьпы⁹⁶ җетр қайықан;
Толқауь тоқсан қьзы тїл,
Сөйлеijn desen, өзjң вjл
Өtkjrdjң җызj,
Кестенjң вjзj,
Өрnegjң sendei sala алмас;
Вjлгенге марҗан,
Вjлмеске арзан,
Надандар вәhra⁹⁶ ala алмас;
Қиналма вeker тїлмен җақ,
Көнjсjз қўлақ оiқа олақ.
Васьнда ми җоқ,
Өзjнде оi җоқ
Кылкjсjл кердең наданьың;
Көр айтса көндj,
Ғүрт айтса вольдь
Әдетj надан адамьың;
Войда қайрат, ойда көз
Волмақан соқ айтпа сөзi
Қайнаидь қаның,
Асидь җаның
Мjнездерjн көргенде;
Ғjгерлен, сjлкjн,
Қайраттан, вєркjн
Дер наsqат бергенде;
Улатсьз, арьсьз салтынан
Қалқыр кетер артынан.
Аулаққа сьқрай,
Сьвьрлар вўқрай,
Меjрленвєс ес сөзге,
Пайдасьз ақы —
Вайлаусьз тақы
Атадан вала оiь өзге;

Sanasъz, oisъz, çatъm-es,
Өz oıynda — ar emes.

Tasъsa Өsek,
Bsçırtsa kesek,
Qımardan әvden sьqqaпъ;
Kурjldек maqtan,
Tавъtьп qаqqan,
Aпdьqqaпъ, vaqqaпъ.
Bnsap, ūiat, tereд oi
Oilacaq çan çoq, çauьp çoi.

Bolmasъn kekçj,
Bolsaicsь kөrcj,
Çan aıamaı kesjр çy.
Orъnsъz ыççaп,
Boıьmsъz qьlçaп,
Bola ma дәulet, nәsjр vül?
Eпbek qьlsaң erjпveı,
Toıady qarnьң tјlenveı.

Egjnıjң evjn,
Saudanьң tegjn,
Yirenjр, oilap mal jzde.
Adal vol vai tap,
Adam vol mal tap,
Quansan, quan sol kezde.
Bjrijңdj qazaq, vjrijң dos
Kөrmeseд — jstjң vәrj vos.

Maıьңdь çauqa,
Basьңdь dauqa
Qor qьlma, qorqa, tatulas;
Өtjrk, ūıьq,
Ykmet zorıьq
Qūrьsьп, көzjң acьlmas;
Ūiatьң, arьң oıansьп
Bül sөzjmdj oilansьпı

Tamaqь toqtьq,
Çımьsь çoqtьq
Azdьrag adam valasьп.
Talasьр vosqa,
Çau volьр dosqa,
Qor volьр, qūrьр varasьп.
Өtjrk saqьm toldь çoi,
Өkjner uaqтьң voldь çoi.

Çımьssъz sandal,
Erjksjz maldь al
Degen kjm var senderge?
Qūıьqть көrgjç,

Sūmdəqtə vjlgjç,
 Табылар kjsj çənderge.
 Үс-төрт çылақ ədetjң,
 Өзjңе volar çendetjң.
 Ауьрмаi тənjм,
 Ауьрдə çəпьм.
 Қаңқыртты, қысты vасьмдь;
 Тағылдь көкjрек,
 Қысылды çyрек,
 Ақызды сықыр çасьмдь.
 Syienjр kylkj, тоқтыққа,
 Тартыпты өнер çоқтыққа.
 Qairatьm məljm,
 Kelməidj əljm
 Maqsūt aлыs, өmjр сағ;
 Өtken соң vazar,
 Qaitqan соң асар,
 Ne voladь qūr qu çағ?
 Kec dep qaitar çol emes,
 Çol aзықьm mol emes.
 Bjr kjsj тьңқа,
 Çəп kjsj somqа
 Əlj çeter zaman çоқ.
 Qadjrlj vасьm —
 Qairatты çасьm —
 Aiqaimen өttj amal çоқ.
 Bolmasqа volьp qara ter,
 Qorьqpen өtken qu өmjр.
 Səzuar⁹⁷ vjlgjç,
 Zakoncjk, көrgjç
 Atanvaq maqsūt, maqtanvaq.
 Çasqanьp, qoqьp,
 Çor qalap, çortьp,
 Imense əljң, vartanvaq.
 Qarqaqanьп çer qьlmaq,
 Alqaqanьп zor qьlmaq.
 Xoc, qoqьtə eljң,
 Qoqьtqan senjң
 Өnerjң qaisь — aityр ver?
 El andьp senj,
 Sen andьp onь,
 Qьlt etkjzvei vaqьp көг,
 Oinasь qatьп volsa qar,
 Aңdьqan erde qala ma ar?!
 Kөmeksjz көzjң,
 Bjr çalqьz өzjң,

Baqa almaı vasyñ sandalar.
 Baugñda tartqan,
 Sygñdy aitqan
 Sylasñdy sırt aınalar.
 Ol — qañ vüzdy üg-qar,
 Qaryñ taıyr senj. alar.
 Basñ közj qan vor,
 Arqa vasyñ sañ vor,
 Çene tügür çalryldar;
 Çyqylyr tügür,
 Vuñlyr qügür,
 Tağy quyr salryldar;
 Əvuyjr qaida, ar qaida?
 Əz vasyñda ne paidar?
 It yrse vala,
 Talaqñn ala,
 Quady itren kektesjr;
 Ügñsqansyr „oi“ dep,
 „Üiat“ dep, „qoi“ dep,
 Ylkender tar tek desjr.
 Oñ vjlsen, müñdy ne?
 Men de üiat js qyldym del!
 Vjlgenge çol vos,
 Bolsaicñ çol vos
 Talarñdy dämjn tatuqa;
 Vjlmegen soqyr,
 Qaiqñsyz otyr,
 Tamaqñ toisa — çatuqa,
 Ne ol emes, vül emes,
 Menjn de kynjm — kyn emes.
 Qylymdy jzdep,
 Dypnenj közdep,
 Ekj çaqqa yñldjm.
 Qulaqñn salmas,
 Tjlmñdj almas,
 Ker nadannan tuñldjm.
 Ekj keme qüigñdyñ,
 Üsta, çetsjn vüigñdyñ. ²⁸
 Çar tasqa vardym,
 Kynde alqai saldym,
 Onan da çyqñ çaqñdyğ.
 Esjtjr yñjn,
 Vjlseñ dep çonjn,
 Ker jzdedjm, qaqñdyğ.
 Balagñ çartas — vjr çartas,
 Qañq eter, tyktj vaıqamas.

Çalaub çarib,
 Aıtıb çarib.
 Qairılb sөzdj kjm üqsın?
 Jete dert qalıb,
 Auzdan çalıb
 Bırq etjr közden ças сыqsın!
 Kyidjrgen soң сыdatpaı,
 Qoia ma eken сыlatpaı.
 Mамьqtan төсек,
 Tastaı vor kesek,
 Çanbasqa vatar, üiqь çoq;
 Сыбыг vor sөzj,
 Mәz volьp өзj,
 Oilanaг eldjң siqь çoq.
 Baıaqь qulьq vjг aldaı,
 Qьсылqan çerde çan çaldau.⁹⁹
 Atadan altau,
 Anadan төртеu,
 Çalqьzдыq көrer çerjm çoq.
 Aqaiьп bek көp,
 Aitamьп ертеp,
 Sөzjңdj üqar vjгеu çoq.
 Molasьndaı vaqsьпьң —
 Çalqьz qaldьm — tap сыпьm!

1889

* * *

Səuleñ bolsa keudende,
Мьна səzge kəñljñ vəl.
Eger səuleñ volmasa,
Meiljñ tjrjñ, meiljñ əl.
Таньмассьñ, kərmessjñ,
Qaptaqan soñ kəzjdj cel.¹⁰⁰
Imamszdzñq namazda
Qьzlvastñ¹⁰¹ salqan çol.
Kəp suьldağ ne tavar,
Bilemese vjr kemel.
Berekelj volsa el —
Çaqasь çailau ol vjr kəl.
Çarьraqь çaiqalьp,
Buldaqtaidь, soqsa çel.
Çan - çaqьnan kyrkjrep,
Qulьp çatsa aqqan sel.
Oпьñ malь əzgeden
Əzgece vor əser təl.
Berekesj ketken el —
Suь asьqan vatraq kəl.
Qus qaңqьldap, çaqalar,
Culal almas çazqь təl.
Oпьñ suьn jcken mal
Tьsraq tijp aspas vel.
Kəl dep oпь kjm çailar?
Suь qursьn ol — vjr çel.
Edinitsa¹⁰² çaqьsьsь,
Ergen elj — veine nəl¹⁰³
Edinitsa nəlsjz-aq,
Əz vasьndьq volar sol.
Edinitsa ketkende,
Ne voladь əңkei nəl?
Berekendj qasьgma,
El tьnьc volsa çaqьsь sol.*
Ras səzge talasьp,
Aqçet volma, çanьm kell

1889

* Myrseittjñ qol çazvalarında osylal çazylqanda, vürьnqь vaspararında „el it volsa, çaqьsь sol“ deljngen. Bvz Myrseit çazvasьna sytendjk. *Red.*

* *
*

Men çazvaımyñ ölenj ermek usjn,
Çoq, vardı ertegjnı termek usjn.
Kökjregj sezjmdj, tjlj oramdı
Çazdım ylgj çastarqa bermek usjn.
Bül sözj tasır üqras, talaptı üqar,
Könjljnıñ közj asıq, sergek usjn.

Tyzu kel, qısıq, qıñır, qırın kelmei,
Sırtyñ tanır, js vjtres, sırın körmei.
Sıu degende qılaqıñ tosandıñ,
Ösken son, mündai sözj vırın körmei.
Tañ qalamıñ aldınqı aitqandıñ üqraı,
Çane aita ver deıdj çürt tıñm bermei.

Söz attım әzret Әlj aıdaqarsız,
Münda çoq altın iek sarı ala qız.
Kerjlkıj çamandap, öljm tjler,
Bolsın degen çerjm çoq çıgjt arsız.
Әsjre qızıl emes dep çirenbeñjz,
Tıvı tereñ, söz artıq vjr vaıqarsız.

Batırdan varımtası tuar dañqoi.
Qızсыл da, qızьqсыл da—әure çan qoi,
Arsız, malsız, aqılsız, caruasız,
Eljrmelj maskynem vaıqalqan qoi.
Bes altı misjz vәngj¹⁰⁴ kılse мәz vor
Qıñalmai, qızıl tjlm, kel tjldj al qoi

Ölenj var, önerlj jnjm, sjzge
Çalınamıñ, mündai söz alpa vjzge!
Özge tygjl özjñe paidası çoq,
Esjl öner qor volır keter tyzge,
Sәñqoi, dañqoi, oınası, kerjm-kerbez
Qanca qızьq voladı ezjnızge?!

* * *

Әuelde vjr suьq mўz, aqyl zerek,
Ўыльтқан тўла-voidь ыстық җүрек.
Тоқтаушылық, таларты, сьdamдылық,
Bўl qairattan сьqадь, vjlsen kerek.

Aqyl, qairat, җүректj vjrdel ūsta,
Sonda toлық volasьd elden völek.
Ҷеке-Ҷеке vjreuj җагьтраидь,
Ҷolda Ҷоq җагьm-estj җаqsь demek.

Aqyl da, acı da Ҷоq, kylkj de Ҷоq,
Tular, qainar vjr җүрек qыладь әлек.
Vjreujnjd kynj Ҷоq vjreujnsjz,
Qылым sol yсеujnjd Ҷөнjn vjlmek.

Qасьqтық, qımarлықpen ol ekj Ҷол,
Qımarлық vjr nәrsj yсjn voladь sol.
Senen artық Ҷан Ҷоq der qасьq völdьm.
Men ne volsam, volaiьn—sen aman vol.

Kөңjlmnjd raqatь sen volqan son,
Ҷасьгьпва нўгьна Ҷан quansьn.
Vjрге Ҷаqqan vjreuge Ҷаqраусь edj,
Syikjmdj tjrj Ҷанqа netken Ҷansьn?!
.

Qасьqтық kelse Ҷеңer воиьнды алып,
Ҷydeter vezgek auru сьqыданьp.
Tўla vojды тоңqьzar ymjt yzse,
Dәmelense, әrtener kyijp-Ҷаньp.

1889

* *
*

Qor völdь çapьm,
Şensjz de menjñ kunjmi
Bek vjttj xaljñ,
Taқdьrdan kelgen zũьm.
Taқdьr etse alla.
Ne көrmeidj pənde?

Sairai ver tjljñ,
Sarқaiқan soң vũl dertten!
Byğıldj veljñ,
Çar taiқan soң ər sertten.
Қаһьқыть көңjl,
Qaitse volar çenjl?!

Saқьндьm senj,
Kөрmedjm dep көр zaman;
Adam dep menj,
Salmadьñ sen qat maқan
Çai tava a!mai çyrek
Çasьoқan soң syiek.

Bũl qьlқan zaгьm
Barsa çardьñ maңьna,
Ol qьlқan dəгjm
Oқasьqьmьñ çapьna*
Oқaldьгьr oıdь,
Tyzetpei me völdь?..

1889

* Bũl çol kel keçjmede „barsa oқasьq çapьna“ dep çazьladь. *Red.*

* * *

Sen menj ne etesjñ?
Menj tastap,
Өner vastap,
Çаиьца
Çана алдап,
Арвар;
 Өз ветjñ мен сен ketesjñ.
Nege әure etesjñ?
Qosььспай,
Bасььспай
Воььца
Çәne çattan
Bai tap,
 Өмjг воьь qor etesjñ.
Et çyrek өrtendj,
Ot vor çаььр,
Çаььн саььр
Jсjме,
Ittei qormьн
Zarmьн,
Sen yzdjñ qol vül çelkemdj.
Kjм vjler ertendj,
Өljм айтрас,
Kelse qaitрас
Kjsjge.
Bygjngj кун
Baramьн,
 Çoldas ettjñ сен vөtendj.
Ojасььqььq qиьн çol!
Çetsen-çettjñ,
Çetpei өttjñ,
Ne voldь?
Armanda өmjг
Өttj;
 Oilар ma eken vjг, менj sol?
Saldььrap аiaq-qol
Çetpei sertke,
Jсjм dertke
Tez toldь

Açal uaqı̄t̄b̄

Çettj,

Men öleijn, sen sau-aq vol?

Сън çyrek—vjr çyrek

Qaita tolq̄r,

Çoldan qorq̄r

Ain̄mas,

Segjn̄sjr,

Qaitras

Ölse vjr sözben, ne kerek...

Bjlesjn sen zerek,

Men p̄nd̄eç̄e,

Bold̄b̄ deme,

Kel, qarasl

Eckjm s̄eḡjs

Aitras,

Raq̄m q̄lsan, kel erterek!

Özj sor̄b̄ etse, amal çoq.

Сън qac̄b̄q̄ men saq̄an!

Keijr çyrsem,

Senj k̄orsēm,

L̄m-mim dep,

Vjr söz aitar

Xal çoq;

Erjr keter vol so! zaman

Oı̄nd̄b̄ sen maq̄an

Vjr v̄elmedj̄n

Tez kelmedj̄n

Menj jzdep,

Jc̄j̄nde b̄st̄b̄q̄

Qan çoq,

Tas vaub̄r çar vol qoc aman!

Çar senj̄n k̄eç̄lj̄n çoq,

Aq etj̄ndj̄

Nür vetj̄ndj̄

Menc̄j̄ktj̄

Q̄lmaq̄an soç

Alla,

Özj sor̄b̄ etse, amal çoq:

Sen att̄b̄ ç̄ensjz oq,

T̄eç̄j̄ qaz̄b̄,

Tas taraz̄b̄,

Tentektj̄

S̄ıramas dep

Qalma,

Sert v̄ızoq̄ann̄b̄ v̄j̄l, ogn̄b̄ çoq!

(ÇJGJT SÖZJ)

Aittım sәlem, qalam qas,
Saqan qırvan mal men vas,
Saqlıqanda senj oilar,
Keler kәzge ыstıq ças.
Senen artıq çan tumas,
Tusa tuar, artılmas.
Bjr özjnen basqaqda
Ыntıqtıqым aıtılmas,
Asıl adam aıtılmas,
Bjr vetjnen qairılmas.
Kәrmesem de, kәrsem de
Kәnjlm senen aıtılmas.
Kәzjm çatqa qaramas,
Çat ta maqan çaramas,
Tar tәsekte tәsjndj
Iskermedjm çalaqac!
Ыqымda sjzdjң cas,
Aıqalasıp tai-talas.
Lәzzet alsaq volmai ma,
Kәz çımsılb kәnjl mas.
Sjzde sымvat, vjzde ыqlas,
Osь sөzjm vәrj ras.
Sjzdei çardıң çalqanda
Qызьqына çan toımas,
Etjң-eıke tigende,
Demjң tıjр syıgende,
Tәn sымьrlar, voi erjр,
Jcjm ottal kyıgende.
Çyrek valqıp igende,
Jckj sьrdь tyjgende.
Jzdep tavar sünqarmьn,
Çarastьqtь syıgende,¹⁰⁵
Qыльqында çoq oqat,
Qarap toıman çyz qavat,
Ыstıq tartıp varasьn,
Bjr saqattan vjr saqat.
Sjz ыьrqaubl çez qanat,
Ac, vetjndj vjr qarat,
Çaqьndaı ver, çыьqtar,
Tamaqьnнан aıqalatı..

(QBZ SÖZJ)

Qıstıǵıǵı maqtalıǵı,
Oılasaǵı, ne tappalıǵı?
Bızde erik çoq, özıń vıı,
Əldenege bastalıǵı?

Bızde ərkińdj vaıqalıǵı,
Tap bergennen talqalıǵı.
Sızdei ası kez bolsa,
Qalıǵı vastı vaıqalıǵı.

Aqıǵıǵı sızdı saı,
Sız ǵalıp çoq, vız vır maı;
Bıstıq sızdı kirdı jıke,
Maı tıra ma sıǵımaı.

Qavı kersenı kɵńııı ǵalı,
Tastap ketseń, ıarǵımaı,
It qor adam volar ma,
Bul ǵalıǵında sorıǵıǵı?

Tılegıńdj bermeseń,
Amalıń ne ǵerleseń?
Yıǵı ǵılma voııǵı,
Sıńı ǵaqı kɵrmeseń!

Qalıǵı volar cermen teń,
Qara kɵńııı ǵermen teń.
Sensız maǵan ǵat tɵsek,
Bolar veıne kɵrmen teń.

Sız vır sındıǵar saıbaz,¹⁰⁶
ǵer ǵyzınen alǵan vaǵ.¹⁰⁷
Bızdei ǵarǵı esepsız
Esıǵıńde ǵır mıǵtaǵ.

Kɵńııı tırsa vızdj alır,
Sıńımenen qozǵalıp:—

Bjz qьgqauы, sjz tuiqьn;
Toiattai ber, kel de aьp.

Tal ɕjbektei oralьp,
Gyl cьbьqtai vūgalьp,
Salmaqьdnap ɕapcььp,
Qalsьn qūmar vjr qanьp.

Mūnь ɕazdьm oilanьp,
Oida vardan tolqanьp.
Kjrse jcjde oqi ber,
Bozbalalar qolqa aьp.

Mūnь oqьsa, kjm tanьp,
ɕyregjne ot ɕanьp,
Səzдж ūqarьq ɕan tapsa,
Aitsa ɕarar, ən salьp.

Өлең ɕiqan тыгваньp,
Ən yirengen ьgqalьp,
Sorь Kəkvai* qor voldь au,
Oсьncadan qūr qalьp.

1889

*Kəkvai aqьn Avaidьn zamandass. Red.

* *
*

Bjlektei arqasında örgen vürüm,
Colrıs sıldır qaqr, çurse aqrın.
Kamcat vörjk, aq tamaq, qara cactı,
Sülu qızdın körjr pe eñ mündai tyrjn?

Alas az qara közj aınadaın,
Çuzjne ıstıq tıjr salqan saın;
Yıvıregen aq ettj, acıq çuzdj,
Tısj әdemj körjr pe eñ qızdın çalıın?

Bıraq vel, voı sülü, kjckene aıaq,
Boladı osındai qız neken-saıaq;
Pjsken alma sekıdj tәttj qızdı
Bolamın da tıramın körgendei-aq.

Egerde qoıın tise vjlegjne
Lıpjıder qan soqadı çuregjne,
Betıdjı taıar varsaq tamaqına,
Сьмьлар, vu enedj sılegjne.

1889

* *
*

Sür vült tysj suьq qaptaldь asran,
Kuz volsa, dьmьqьl tüman çerdj vasqan.
Тоїқань ма, вїлмелмїн, тоцқань ма,
Çыльць оїнар вїе qacqan, tal çarьsqan.

Çasьl сөр вәисеcek çоq vїгьңqьdai,
Çastar kylmes, çygjmes vala sulai.
Qaıьць cal-kempjrdel tysj ketjр,
Çараqьннан айылап аqас, qırai.

Vjreu malma sapsidь, salьр ijп;
Salvьraңqь tartьrtь çьrtьq kijп;
Epesjne ijrtjр cıda çьjп,
Ças qatьndar çьrtьloqan çamaıdь yijп.

Qaz, тына qatarlanьр, qaitsa vermen,
Astьnda aq comць¹⁰⁸ çyr ol vjр keruen.
Qai auldь көрсен de çavьrqaңqь,
Kylkj-oıьп, көrjпveıdї seıjл-seruen.

Kempjр-cal qırçaң qaqьр, vaťa vьrsen,
Kөңjlsjz qara suьq qьrda çьrsen.
Kemjk syiek, sorpa-su timegen soң
Yıde it çоq, тысqan aular, qaida көрсен.

Kyzeu tozqan, oть çоq eldjң маңь,
Tüman volar, çel soqsa caң tozaңь.
Ot çaqraçqan yijпjң sürь qasьр,
Bstan qorьqan qazaqtьң qırььпн zaңь.

1869

* *
*

Qaraca¹⁰⁹ çel¹¹⁰ toqşan men sol vjzr-ekj ai,
Qьstьң vasь: vjreuj erte, vjreuj çai.
„Erte varsam çerjmdj çer qoiam“ der,
Bqьrma¹¹¹ men kyzeude oьrар vai.

Kedeldjң özj çyrer maldь vaqьr,
Oьruqda oьrң çoq yzvei çaqьr.
Toqđan ijn çьltьr, toьrң iler,
Sekren toqьr, qatьr vьrseң qaqьr.

Ças valaqa yide ot çoq türqan mazdar,
Taltalьr, qaqtana almai öle çazdar.
Kempjzr-calь var bolsa, qandai qıyn!
Bjz çaqьnan qьsqanda çel de azyнар.

Kərij qoi erter solqan vaidьң yij,
Qai çerjnde kedeldjң tьrsьn kyij?
Qara qıdan orta qar üьrsrai verse,
Oda qьlqan kedeige ylken sь.

Qar-çausa da toqvaids vai valasь,
Yi çьl kiz tütqan ainalasь.
Vai üьna çalsь üь çalьnьstь,
Aqьr çyrjz, oınatar көzdjң çasь.

*Vai yijne kjre almas, tura ümtьlьr,
Bala sьqsa, asьnan yzjz-çülьr.
Bq çaqьnan sol yidjң üzar ketpes,
Yigen çyktjң kyn çaqьn oьrң qьlьr.

Əkesj men cecesj valanь aңdьr,
Ol da özjңdei it volsьn azqьr-azqьr!!
Asьn çөnder jce almai qьsladь,
Qügvьsьnan üialьr өңseң çalьr.

* Osь soqoь ekj cımaq 1933-çьlqь vaspasьna seiьngj vaspalarođa kjrmei qalqan. Eldeğj çazbalarda da çoq. Tənjrverdj degen aqasьnьң vala asьraçalьn көzjz oьrьr aitqan. Red.

Çalsь ujne çapь asьp, as vermes vai,
Artьq qaiьr, artьqsa qьzmetke orai,
Baida meijr, çalsьda veiьl de çoq,
Aqьs tyqan ekeiьn qūdaiьm-ai!

Alsa da aiancaqtau kedei soriь,
Eцbek vjimes, vaidьq da çoq qoi ognь.
Ças vala, kemrjг-saiьn tentjretrei,
Vjг qьs saqta, tas volma sen de o-qūrly

* *
*

Qaşymas dos qalqta çoq,
Аһьтас серт qaida var?
Alda көрген артта çoq
Мьсқы, өсек аила var.

Çaqsыльқың күнде үмьт,
Вјг қаңысаң, voldь kek;
Paıdasьnan voi suьt,
Өzj timei çyrse tek.

Paıda, maqtan özjnen
Artьla ma ant-ürьp?
Çarьsa өсек sözjnen,
Aıta versjн carq ürьp.

Kjмge dostьq көp ettjм,
Туvј voldь vјr keıjs.
Çaqsь өmjrjм әure ettjм,
Çar tava almaı vјr tegjs.

Çau qoçандар, бүгтаір,
Dos qūvьльp, әure eter,
Kjмj tentek, kjмde aıьp,
Teksere almaı өmjr өter.

Silasarlьq tektjнjң
Kjм таһьтас нүсқасьп,
Kүнде өзjмcјl ертjнjң,
Nesjн adam ұstasьп?

1889

(QARA QATYNQJA)

Qara qatyn degenge, qara qatyn,
Yzjr-çulьp aьp çyг qanaqatyn!
Ala çazda! waьң ker vjг çatpaidь,
Qazaqtьң ne qьlasьn saгаqatyn!

1889

* * *

Çastьqьтн оть, qaidasьn,*
Çyrektj tyrtjр qozqamai!
Qьльмнъц vjлjр paidasьn,
Dynienjң kerkjn वोіçamai?!

Adamnьd тауьр aillasьn
Kjsljktj oilamai,
Qaruьd көңlj sailasьn,
Qolqa ol tyspes vollamai.
Махавват qьзьq kjm көгер,
Оньd dэмjn tatpasa?!
Vjг çola vastь kjm берер,
Çаныңa qaiqь vatpasa?!
Alamai çаның dos erer,
Çoldastьqь aqtasa.
Aldьңa aidap kjm keler,
Erjnvei çyгjр vaqpasa?
Mal vaqpaqьq çarua vor,
Adal тауьр asьqpai —
Qür aiqaimen әure vor,
Өnerdjң çайн vasa ұрpai.
Endj nenj jsteimjz?
Bәrjnen de vos qaldьq!
Aуьzqa keljр tys deimjz,
Qьльр çyгjр qür saldьq!!

1889

Em
Endj

El de
Er de

Al
Elde siaz
Oids oiaz

* Bül eleң Avaidьd mьnan vьrьnqь vaspararьna kьrmei, qalqan. Myrseti
kesjrmelerjnde 1889-çьlqь çazьlqan өleңder toвьnda eken, jz de sonь qol-
dandьq. — Red.

1890-ÇЫЛОҖ ӨЛЕНДЕРҖ

Bai seiǰǰǰ,
Bjr veiǰǰǰ
Elde çaqşь qalmaq.
Eldegj erkek,
Boşqa seltek
Qaqşьr eljn qarmaq.
Çendj, çensjz
Şez teñeusjz,
Bas pen aiaq vjr qısar.
Uğssa—oğşь,
Elge volşь
Yıden yrgen itke üsar.
Əzj üşьqqa
Kədjǰ çoqqa
Qaramai əz qalqьna,—
Şez qaişьmai,
Çendj aışьmai
Çürtqa savar taışьna.
Tanşьmaq,
Çarşьmaq
Çaqşьqda vjr jrgelj.
Qoşьna aşьr,
Pəle saşьr,
Añdşьqanşь əz elj.
Cactşь maşьn,
Berdj varşьn
Volarşьnda çürtşьna,
Emjrenves,
Endj pşьpes,
Uqsamas jc sşьtşьna.
El de çaman,
Er de çaman,
Añdşьqanşь əz elj,
Elde siaz,
Oıda oiaz,
Oñvai-aq tür ər tyǰj.
Kettj vǰǰǰk,
Şendj erǰǰk—

Endj kjmge wettemek.
Eljñ ala,
Ottъ sala,
Taisa aiaqьң kjm көmek.
Өttj өmjrjm,
Qaittъ көñljjm —
Bül dypnenjñ jsjnen.
Çasъ qūrвь,
Çanъ tūrqь,
Dos pa degen kjsjden.
El kereksjр,
Sözge emeksjр
Ne voladъ maqtanьң?
Beij cıkj,
Aqьь kyikj,
Osъ çürt pa tarqanьң?

* * *

Em tava almai,
Ot çalyndai
Toldь qaiqь keudege,
Sьrlasa almai,
Səz aca almai
Bendege,
Bosqa uialьp,
Tekke imenjьp,
Kjmdj kəsem, men sonan
Bettj vastьm,
Tura qactьm
Çalmaçan.
Uiqь tamaq,
Qaldь dьm-aq
Keregь çoq as volьp.
Çai çatraqьm,
Tьpьc tarraqьm
Kuc volьp.
Ças çuregьm
Çandь menjьd
Çai tava almai iarym!
Əzjьd onda
Çaqьc çolqa
Aqьgьp.
Ças terektjьd çaryraqь
Çamьraidy, soçsa çel,
Tustj moiyьp,
Toldь qoiyьp,
Aqtь sel.
Men raq edjьm,
Biçam edjьm,
Ectemeden qaiqьcьz.
Tez derttendjьm,
Keide ertendjьm,
Keide müz.

1890

* *
*

Keldjk talai çerge endj,
Kjruge-aq qaldıq kerge endj!
Qızıl tıjım vıvnsız,
Sözjnde çaz var cıvnsız,
Tıñdaucım da üqımsız
 Qıvır tıñrım bergendj!
Osı çasqa kelgence,
Örcelenjırlı kelgence,
Тава алмадым ес-адам
 Bızdın sözge ergendj.
Өмірдін өрjn тауыср,
Bıjımsızven алыср,
 Cıqtıq mjne belge endj.
Endj алаңда cықылма
Simas çerge тьқылма,
 Qoi vırғындь çelgendj!..
Qaiqь cықыр ıyqqa,
Qamaltrasın tüıyqqa,
 Sergj көңлїм, sergj endj.
Balapan qıstai оңдалыр,
Qanatıñды qomdanыр,
Çatra ülada qorqanыр,
 Üc, көңлїм, көкке, kergj endj!
Kөңлде qaiqь, çalyн zar,
Altatıqын sözjм var,
Salsын qılaq üqqandar,
 Өvј sözjм, өvј endj!..
Jcte qaiqь dert pısjr,
Kөkrektj өrt qьср,
 Aıtıqа көңлїм төvөндj.
Өzjң çalqыз, nadan көр,
Üqtırsıñ sen ne dep?
 Әulekj, arсыз elge endj!
Tıьтыq syımeı qьснр,
Өtjrkke tıncьqьр,
Pәleden tırmas cосьнр,
 Tül-voıyn çeljk çengendj.
Tuqan çerdj qıa almaı,

Tentektj çenjp tia almai,
 Әij отьгмьз ūialmai,
 Тава алмадық өнге еldj.
 Әzelde тәггjm sorib ettj,
 Arsz elmen әure ettj.
 Çalqьz yide kyçrenttj.
 Тақдырға vjldjk көgendj.
 Adam degen daңqьm var,
 Adam qьlmas qalqьm var,
 Өtjгjk pen өsekke,
 Bәige atьndai aңqьldar,
 Tūla voьm çjmgrendj,
 Barma topqa saqьgmai,
 Çat yijnde satьlmai!
 Сьdagmьn va iarьgmai,
 Çatuqа сьqrai yide endj!
 Qatьnьçnьç oinasьn
 Kөseң, vjseң, qoimassьn,
 Ne oilar eң өз vasyң,
 Сoпьmen teң vjz de endj!..

1890

* *
*

Өзгеге, көңлѳм, толарсың,
Өлеңдѳ қайтѳр қоларсың?!
Онѳ айтқанда толқаныр,
Іctегѳ дерттѳ қоларсың!

Saira da, zarla, qъzy tjl!
Qara көңlѳm olansъn.
Съласъn, көzden ças aqsъn,
Отърауыъn volansъn.

Qara vasqan, qaңqъqan,
Qas padan nenj ұqа alsъn.
Kөkregjnde отъ var,
Qұlaqъn oilъ er salsъn.

Тъңdamasa ec-adam,
Өz çyregjѳm tolqansъn,
Әr sөzjne qarasyъn,
Іctегѳ dertjѳm qozqalsъn.
Әuelesjѳn, qalqъsъn,
Ot çalyъn vor calqъsъn.
Съlai-çъrlai өlgende,
Arttaqъqа sөz qalsъn.

Mendei qarjѳr kez volsa,
Moъn salsъn, oilansъn,
Qavyъl көrse sөzjmdj,
Kjѳm tanъsa, sol alsъn.

Ne paida var, mъң padan
Sъrtъn estjѳr taңdansъn,
Onandaqъ vjr estj
Jckj sъъn aңqarsъn.

Өzderjѳ de oilaңdar,
Nece tyrlj çan varsъn!
Qъыъm da çoq, mi da çoq,
Daladaqъ aңdarsъn!

Çyregjѳnmen тыңdamai,
Qұlaqъѳnmen qarmarsъn!
Sonъ көrjѳr, solarqа
Qaitjѳr qana samarsъn?!

* *

Keide eser көңл қиғарып,
Махавват іздеп талынар;
Јсем деп веинет сусып,
Асан ҫүрек алынар.

Tartqan veinet, төккен ҫас
Ҫүректң отын сөндүрмес.
Махавват өмјр көркј рас,
Өлген соң о да үндemes.

Махавватсыз — дүние дос,
Қайуаңда оң қосыңдар!
Қызықтан өзге қалсаң vos,
Қатып, балаң — досың var.

Ҫүрегј ҫүмсақ вјлген құл,
Сын дос тарап түсымас.
Paıda, мақтан вәј тұл,
Dossыз ауз түсымас.

1890

* * *

Çazqıtürь qalmaidь qьstьdь sьzь,
Masatьdai qılрьrар çerdjн çyzj.
Çan-çanuar, adamzat antalasa,
Ata anadai elçjrer kynнjд көzj.

Çazdьд көrkj enedj çьl qüsьmen,
Çairандasьp ças kyler qıgьsьmen;
Kөrden çaңa tırqandai kemрjг men cal
Çalbandasar өзjнд tırqьsьmen.

Qьrdaqь el oidaqь el men aralasьp,
Kyлjmdesjр, көrjsjр, qūcaqtasьp;
Cарua quqan çastardьд moиь vosар,
Sьbьrласьp, sьrласьp, mauqьп vasьp.

Tyie vozdar, qoi qozdar — qorada cu,
Kөwelek pen qūstarь da saida du-du.
Gyl men aqac maıьsьp qaraqanda,
Sьbdьr qaqьp, buraңdar aqadь su.

Kөл çaqalar matьrлар qu menen qaz,
Çūmьrtqa jzdep, çygjгp balalar məz;
Ücqьr atpen zьrlatьp tastaqanda,
Çarq-çürq etjр jлner көk daulpaz.
Qūs qatarлар baılanqan qançьbьraqa,
Qьz buraңdar çavьsьp, qьladь naz.

Çazqa çaqсь kijner qьz-keljнcek,
Çer çyzjne өң verer gyl väicecek.
Qьrda torqal sairasa, saida bülbül,
Taudaqь әnjн qosar vaiqьz, көkek.

Çaңa bülmen çamьrap säudegerler,
Dıqanсьлар çer çьrtьp, egjн eger,
Cарuanьд vjreuj ekeu volьp,
Çaңa tөлmen көbejп дәulet өner.

Bezendirjр җer җyzjn tәnrjm север,
Meirwandьq, dynlege nürjn төгер.
Апамьздаи җer iр emjzgende,
Beine әкендеи ystjне aspan төнер.

Ғаз җверjр, җан берген qара җерге,
Raқmetjne allаньд көңjл sener;
Mal semjrer aқ penen as көвеier,
Adamzattьд көңj өsjр көterjler.

Qара tastan wasqanьд wәrj җадьrap,
Bjr sarannan wasqanьд peilj ener.
Tamacalar qarasaң tәnrj jsjne,
Boiьд balqьp, eridj, jcte җjger.

Kempjr-cal cuaq jzdep, wala cular,
Mal mazatsьp, quanьp, aunar-qunar.
Ғьrсь qūstar әuede өлең aitьp,
Qiqu salar көldegj qaz wen qular.

Kyn җoqta kjsjmsjner җүлдьz wen ai,
Oi qaitjн qara tynde җarqьdamai;
Taң atqan soң сьqarьп kynnjд wjlr,
Өnj qasьp, wola almas wүгьндьdai.

Kyn—kyieu, җer — qalьндьq saqьньсть,
Qūmarь ekeujnjд sonдаи kuctj,
Kyn qьгьндар җyrgende, көp qoҗандар,
Kyieu keldj, ai, җүлдьz көtjn qьсть.

Ai, җүлдьzqa җьь җel qabar werjр,
Ған җанuar qunar toiqa eljр;
Azalь aқ көpесjн sjke tastar,
Ғer kyljмder, өzjne сьrai werjр.

Kyn kyieujn җer көksep ala-qьstai,
Bjreujne wjreuj qosььspai;
Көңjл kyn lewjne toiqannan soң,
Ғer toььqьp, tyrlener toть qūstai.

Adam tjktep көre almas kynnjд көzjn,
Syjр, җььp tūradь җан lewjjn;
Qьzьl arai sarь altьп сатьгьна
Kynnjд kecke kjrgenjн көrdj көzjm.

(ÇŪMBAQ)

Alla mьqьь ҫaratqan segjz vaty,
Bataqьdan soqььььr əl] ҫaty,
Kezek-kezek ҫьqььььr, ҫatyр-tүгьр,
Kjm ҫьqarь belgjsjz tyvjnde aqьr.

СЕСУЈ:

Mүнь tapsam, oilanьr aqьn denjz,
Tava almasam, aqьldь volar nemjz,
Qьs venen ҫaz, kьn menen tьn, daq
penen ҫүр
ҫaqsьььq pen ҫamandьq — voldь segiz.

1890

(AQYLBAIQJA)

Ata-anaqa көз қуапыс,
Алдына алқан еркес;
Көкјрегјне көр қуапыс,
Gyldenјр oi өлкес;
Erkeljk kettj,
Er қettj,
Ne vјttj?..

Оқътарсын молдақа оны;
Yiretersjn әрненj;
Medeu etјр ойь сонь,
Қань тыньтық көрмедj;
Қасьнда кyttj,
Dәme ettj,
Bosqa өttj.

Ata көңlj қанбаса vјr,
Artьq өнер сьқраса;
El тапьмай, yl тапыр қūr,
Сагуасьнда ұқраса;
Ymјtј qaida?
Sonь oila,
Avallal

Syier ұлың болса сен syi,
Syijnerge қарар ol;
Syikјmј қоқ, қūr масы вl,
Syiretјlјр өтер sol;
Tавьlmas qaila,
Availa,
Ne paida?

Zarlanarsьn, oilanarsьn
„Ne volam dep endj men;“
Qūrbylardan қorlanarsьn,
Tәңrј jsјne sen de көnl
Qaiқьсыз vende,
Kөrdјң ve?
Өmјrјңde?

Tənrj sorıǵ etse vände,
Ne vjtjrer qūr ǵılap?
Çjgerj ǵoq, aqıǵ kende,
Çamvasıǵnan ǵat sūlap!
„Bjr ǵaman men ve?“—
Deısjn ve,
Könljnde?!

1890

Myrsejttjn vjr kəcjrmesjnde osıǵ öleñ osıñdaı ııǵas, ölseumen ǵazılqan „Talıǵa tıñdjık, toıǵa sarıǵ“ degen, vürjn vasyılmaqan vjr öleñ qosa ǵazırtıǵ. Ol teǵjnde völek öleñ volatın. Myrsejttjn ekjncj vjr kəcjrmesjnde völek öleñ volıǵ ǵazılqan da eken. Bız de osıǵ mınadan völjr ǵeke kyide ǵjgerdjık.

Red.

1891-ЇЫЛОЇ ӨЛЕНДЕРЈ

Zaman aqyr çastarь,
Qosьlmas esьr bastarь;
Bьrjne-vьrj qastьqqa,
Qoьlnьna tьqqan tastarь.

Saudasь ar men imanь,
Qairat çoq volьn tiqalь;
Edьekren ettj auьrtpai,
Qur tьlmen maldь çiqalь.

Өnьmsьz jske sep-sever,
Maidanqa tьspei nesj өner,
Sьrca toisa mas volьp:
Yige kelьp syikener.

Kylmendep keler көzderj,
Qalçьnvas keler өzderj.
Kekekter, sekek etem dep,
Cocqa tuar sözderj.

1891

* *
*

Közjnen vasqa oib çoq,
Adamnñ nadan әuresj;
Sonda da көñlj tьm-aq toq,
Çaiqañ, qaiqañ әnesj.

„Bjlmajsñ“ dese, çel, әkre,
Deidj „odaqь tәñrj jsj“;
Bjrnen-bjrnj vәlek pe?
Iemñd әdjl vendesj.

Çyrektjñ көzj acьlsa,
Haqtьqtьñ tyser sәulesj.
Jctegj kjrdj qacьrsa,
Adamnñ xikmet keudesj.

Nadannñ көñljñ vasьp tьr,
Qarañqьlьq perdesj;
Aqьldan volь qacьq tьr,
Oibnda vjraq caruasь.

Kjtapть molda tәrjs oqьr,
Daqardañ volьp sәldesj;
Mal qūmar, көñlj bek soqьr,
Byrkjтten kem ve çem çesj.

Çyrekte aina çoq volsa,
Sәz volmaidь әngesj.
Tьndaqьc qanca көp volsa,
Sәzdj üqarlьq kem kjsj.

1891

* *
*

Ҷастықтың оть җаһндар,
Ҷас җүректе җанған сағ;
Талартың аты ағындар,
Әтқиынға салған сағ.

Уайым аз, умыт көр,
Et ауытмас белнетке;
Бүгін ертең җетем деп,
Көңілге алған дәулетке.

Қайратпен кәйіп, җаһнбай,
Ақымен тауыр ағласың;
Мен қалайға салыпбай,
Ҷылы җүзбен җайнасың.

Қайратқа сеніп қарықпай,
Ҷазасын тауыр, җауласар;
Қатынса тілмен сартықпай,
Майданға сықса җарасар.

Ҷаһн қайтар депенің,
Үнемі түрмас осы сағ;
Талайы кәйі дүниенің,
Бір кетігін ұстар вақ.

Қуғынды җаһн, беті адам—
Байқатай сенбе қуғынды;
Ҷылмаң сыртта, ісі арам,
Кез болар қайда сорлыға.

Досыңа достық қарыз іс,
Дүсраныңа әділ воһ
Асықты түбі өкініс,
Ойлап алмақ — сабыр сол.

Ақ көңілің җақсыдан,
Айапбай салы ортаға.
Ақылы, ағы тапсыдан,
Қи сөзің алма қолқаға.

Süm-sürqia qu zaman
Gyl көрнер җігітке;
Қызықты өмір җайнаған
Көудеј толыр умытке.

Бір нәрсені ұнаты,
Қайта ойлап қарамас.

Maqtatъp, çürttё culatsa,
Qūmarъ sol qъzva vas.
Senjserge kelgende,
Sene verer talqamai,
Çürtё qūrçыr sengjcke
Tūrar ma qulьq çalqamai?
Aгъ ketken aldaqъc,
Menj-aq alda sөkreijn,
Balъ tamqan ças qamъs
Ormasaңъ kөkteijn.
Senj çaqъs kөrmese,
Sener me edj sөzjce?
„Iarymai“ dep terlese,
Ar emes pe özjce?

* *
*

Qъzarьp, sŭrlanьp,
Lypjdep çyregj;
Өzgeden ŭrlanьp,
Өzдж-өзj keregj.

Ekj qacьq qŭmarьb
Bjr çoldan qaita almai;
Çolьqsa ol zarьb,
Sez çөnder aita almai.

Alandap aqьgn,
Çyrekpen aьььp;
Sьvдьgn, тьqьgn,
Kөңjmen tanььp.

Dem aьb jьjnjp,
Sau ~~saub~~ suььp;
Belgьjz qьььp,
Pьcьnj qŭvььp.

тузден Сауиш

Ьqь тjьjр,
Tŭmandap көzderj;
Yndemei syjьjр,
Mas volьp өzderj.

Çanьnda çarьraq,
Ystjnde çŭldьz da;
Elvьrep-qaltьrap,
Çjgjt pen ol qьz da.

Өzge oидan тьььp,
Bjрjmen vьrj әure,
Çyrekke qŭьььp,
Çan raxat vьrj sæule.

Çyregj elçjrep,
Виьндар vosanьp;

Raxatpen əlsjrep,
Kəzjne ças alıp.

Çyirjk tjl, tereç oi,
Sol kynde qaida edjñ?
Оҗасьққа моһн қоһ,
Çenjldjn, çenjldjn!

1891

* * *

Közümniң qarasъ,
Könümniң sanasъ.
Bıtrpeidi jıjınde,
Qıasъqıñ qarasъ.

Qazaqñ danasъ, —
Çasъ ulken aqasъ,
„Bar“ demes sendei vır,
Adamñ valasъ.

Çılaıñ, çıglııñ
Aqızır köz maıñ.
Aituqa kelgende
Qalqama söz daıñ.

Çyrekten qozqııñ,
Әdepten ozvaıñ.
Өzj de vılmei me,
Kөр sөllep sozvaıñ.

Tereңder qaraisъñ,
Telmirjir türmaisъñ,
Bıqavar çyrgensjр,
Bek qattъ sьnaisъñ.

San kjsj mññaisъñ,
Savırmen sьdaisъñ;
Kүйemjñ, çanamñ,
Es raqьm qьlmaisъñ.

Aqьlsъz bi volmas,
Sәulesjz yı volmas,
Çyrekte otъ çoq,
Adamda mi volmas.

Сьñ qasъq sьi volmas,
Сьi volsa sьr volmas,

Агъзьмъ атайн,
Qūi volar, qūi volmas.

Кең маңдаі, қалың сас
Іа вјг kez, іа қūlac,
Ақ tamaq, қъзыл ҫуз,
Qараqъm, vetjндj ac!

Qара көз, imek qas,
Qarasa ҫan toimas.
Auzың val қъзыл gyl,
Ақ tјsjд kjг calmas.

Qыг mūгъn qърса vel
Solqыldar soqsa ҫel.
Ақ etjд ylvјrep,
Өzgece vјtken gyl.

Qараqъm vermen kel,
Bјzge de көңljд vөll
Qalqamнъң nūsqaşьn
Kөг, көzjm, вјг kenell

Qalqың — qъs, ҫузjд — ҫaz,
Volamьn көrsem mөz.
Kylkjнz voidь alar,
Būlbūldai cьqsa әuez.

Kјsjmsјp dyrdaraz,¹¹²
Būrandap qылma naz.
Mal tygjl vaşьmъ
Ҫolyңa versem de az.

Isjд gyl aңqьqan,
Nūгъд kyn calqьqan.
Kөгende vөl erјp,
Syiegljм valqьqan.

Qalausz qalрьңnan,
Өzj arьq daңqьnan,
Qъзыl tјl cьqа almas,
Maqtaudьд cartьnan.

Sensjд — ҫan lөzzetјl
Sensjд — tән cөrbetјl

Агъгса җаратқан —
Аллаһың рахматъ.

Көргәк — тәңрә дәүлетә,
Қыса үнар құрметә.
Сүлүдә сүймектәк —
Раиқамбар сундетә.

Не десем, саған ер,
Оҗасьаңда раиқә җер.
Өртөнген җүрекке
Вәҗ көрген волар сер.

Вәҗдерде җасьа көр,
Қайсыһ саған дөр.
Җөндөр те айтпадым,
Җүрегәм лүҗлдер.

Назыһа кәһ сьаһә?
Вүрандаһ җүг сьаһә.
Қасқала күлгенә
Қыладә тьһ қүһаһә.

Ер емес қыһсыһаһ,
Әһкәһ-ақ үһсыһаһ.
Қүдаһ-аһ, вүһ көһләһм,
Күһ ваһ ма вәһ тьһаһә?
1891

* *
* *

Mensjnveucj em nadandь,
Aqьlsьz dep qor tьtьp,
Tuzetpek edjm zamandь,
Өzjmdj tьm-aq zor tьtьp.

Tarradьm көmek өzjme,
Kөp nadan men aьsьp;
Kөpvedj eckjm sөzjme,
Әdetjne qarьsьp.

Çan сосьгьq tyrjnde,
Bөrj vьrdei elerjр;
Üstai almadьm vьrjn de,
Kekidj keijn cegjnр.

Әinemen el kettj,
Qoqilandь, maqtandь;
Quat vьttj, kьp өttj,
Çarьlqa qüdaı çatqandь.

Men qaçьqan arьqryп
Qatьп vala qonaqь;
Senderge de qanьqryп
Çürtьd anau valaqь.

Çarь emesrjn, zarььmьп,
Müпь da oıla tolaqanьр;
Çürtьm deuge arььmьп,
Өzge çürttan ülalьp.

Varьmta men partia
Bөrj mastьq çürt qümar;
Sьryra elerme sürqia
Kөp pıancjk¹¹⁸ nenj üqarь?

Tatulьqtь, tьпьstьqtь,
Qoңь көrer, кем көrer;

Угьрепен қилыть,
Qъзық көгер, өңі егер.

Mündai elden воиң tart,
Men qаcъдым, sen qаcы!
Aitъ-aitъ өтiј qart,
Kөpvediј cürt, ne ылаcъ?!
1

* * *

Qaiqь сьqar jljmnen,
Ъza сьqar vlljmnep;
Qaiqь men ъza qьsqan соq
Zar сьqadь tlljmnep.
Qaitjр qьзьq koremjn,
Әure sarsaq kynljmnen?
Qairььp, qarap vaiqasam,
At sava almas mjnljmnep.
Qaiqьь, qartaq vjzdei cal,
Qaral bьrsen, qaida соq?
Eser, esrjk volmasaq,
Tjrcjlkten paida соq.
Aqьl vjtpes dәuletke,
Dәulet vjtpes kelvetke,
Volьmsьz quььq toььmsьz,
Boldь valaq ҫergekte.
Jcjmep ҫau vor, сьrььmen—
Kjm toiar qьlqan qürmetke?
Keңcjlkte tuqan соq,
Сьqсььn degen ҫel vetke.
Tariьqta qanca taipalsa,
Qadjrj volmas әlvette.
Silasa eljn ūььqтар,
Aralasaq qьзьqтар,
Qьзьq penep тьньстьqqa,
Qazaq түrmas torьqтар,
Qaңqьldap vjreu әn salsa,
Bjrcjne-vjrcj ҫуььqтар,
Tevjnjsjр qamalar,
Toqtatьp volmas сьььqтар.
Tyzu vol degen kjsjge
Tyzu kelmes ьььqтар.
Сьrdaq tartьp qacadь,
Ūstaisьn qaitjр qürьqтар?
El ҫaььn vjlr qansaңьz,
Aitaььn qulaq salsaңьz.
Kelvjrеuj dyrsjр ҫyr,
Ҫer tәnrjsjр ker maqьz¹¹⁴

Keivjreuj zakoncjik
Ondьrmassьp verse arьz,
Keivjrij prьge qol vergen
Jcj zalьm sьrtь avьz.¹¹⁵
Keivjrij qaсьqа vaгьp сьyг,
Bolmasa da qaс paгьz:
Mьsьlmandьq ol oilap,
Otegen qacan ol qarьz?
Dəuletj сoq, vugьl sac,
Yijde ket, toptan qacl..
Aqaiьnnьd jcnen,
Cьqа qalsa tai-talas,
Partia сьp, mal soisa,
Bata oqisьd, сeisjд vas.
Basalqa sөz sende сoq,
Aitqan sөzjд „malьd sac!“
Itce jndet¹¹⁶ tьlemei
Сat yijde əisen de acl
Oilap-oilap qarasan,
Osьndai cal qaida сoq?
Qozqau salьp qozdьrəсь,
Kezve caldan paida сoq.

1892-ÇЫЛОҖ ӨЛЕНДЕРҖ

Boıǵ vılqan,
Söz çılmaq
 Kımdı kərsem, meñ sonan.
Betj vastım,
Qattı sastım,
 Tıra qastım çalma-çan.
Öz oıǵnda,
Tül-voıǵnda
 Bır mıñı çoq vendesır,
Tuzde mıǵzan,
Yıde sırdan,
 Söz qılçan erkesır.
Bas qırasır,
Mal sırasır,
 Bermegenmen ketjser.
Adam aular,
Sırğa saular,
 Baıǵ çaular, çetjser.
Söz qıdırtqan,
Çırt qıdırtqan
 Antın, arın saudalar;
Bütı, cattı,
Yı sanattı,
 Baidan attı almalap.
Kedelj er,
Keselj zor,
 Maldı vaidan sorı çoq;
Ac kemektıñ,
Çemdemektıñ
 Bosqa älektıñ omı çoq-
El qaçındı,
Mal savıldı,
 Urıq, otırk gude-gu
Baıǵ vaspaq,
Bıj aspaq,
 Әulek aspaq sırğa qu-
Aqı bergen,
Aıtsa kengen

Тьпъстьѡ јздеи еде ѡѡ.
Аѡѡ тартѡан,
Ѣнге ѡайтѡан
Аѡыл айтѡан венде ѡѡ.
Ѣз¹¹⁷ тѡтуѡа,
Силасуѡа
Ѣалмадь ѡан вјг татъг.
Сърѡга ватъг,
Рѡле саѡѡг,
Болдъѡ аѡѡг, тар-таѡѡг.
Су ѡѡѡг ма,
Сѡзѡј ѡѡѡг ма
Сърѡга ѡылмаѡ- ѡел вуаз?
Айтъ, кѡндјм,
Алдъ, вердјм,
Ендј ѡкјндјм, ѡзјме аз!

1892

* * *

Ne jzdeisjd kɵnjljm, ne jzdeisjd
Bosqa ɵure qylmai cɵnyndɵ ait!
Carq ɵrɵr tɵnyctɵq vermeisjd,
Sɵrlasalɵq, vermen qait.

Əvuyjr, ataq sol ɵanda—
Kjmdj kɵp ɵɵrt maqtasa,
Ol maqtaudan ne paida,
Kɵp maqtaun tarrasa.

Kɵp tɵnrj atqan maqtai ma,
Ol tɵnrj atqan volmasa?
Çoqtɵ-vardɵ catpai ma,
Kɵrtjd ɵzj oɵvasa?!

Maqtau ɵel sɵz ɵanqa qas,
Qocemecjl cɵqarqan.
Bjr maqtasa voqtamas
El tavɵlsa qumarkan.

Çɵrttɵd vɵrj sɵz satqan,
Satɵr alɵr ne kerek?
Ekj sɵzjd tɵnrj atqan,
Sɵr-ainalqan dɵngelek.

Satɵr alma, sɵz satsa,
Ol asɵldɵ andamas—
. . . . vailɵ-qca,
Er ɵaqɵsɵn taɗdamas.

Men maqtannɵd qɵlb emes,
Sɵn aqɵlqa zorɵq ɵoq.
Ant ɵrqaɗ keɗ, vɵl emes,
Əljm var da qorɵq ɵoq.

Əmjɗr dynie degenjd,
Aqɵɗ ɵatqan su eken.
Çaqsɵ-çamam kɵrgenjd
Oslai bersen ɵu eken!

* * *

Çyregjm, oıvaı, soqpa endj!
Bola verme tım kylkj.
Kərmeisjn ve toqta endj,
Kjıme senseñ sol cikj!

Çetjm qozь tas vaıьr,
Tynjler de oьrар,
Sorь çyrek münca auьr,
Nege qattь soqьqar.

Senjserge çan taва almaı
Sendeledj it çyrek.
Tjrcjlkte vjr qana almaı
Bül ne degen tentjrek?

Çoq dep edjn keregjn,
Top çıьr eñ vjr völek.
Kezek keler demedjn,
Endjgь kerek, qai kerek?

1892

(OSPAHOJA)*

Çainaçan tuñ çıqılmaı,
Çazqanır çaudan tıqılmaı,
Çasaulı çaudan vıgılmaı,
Çau çyrek, çomart qıvılmaı,
Çaqıç ömırıñ vıvılmaı,
Ças quatyñ tozılmaı,
Çalın çyrek suıvımaı,
Çan vıtkennen tuñılmaı;
Çaqalalı çılau dıuletıñ
Çasyl çevı quarmaı,
Çarqıgar çatqan özenıñ
Çaidaq tartır suılmaı,
Çaidar çyzyñ çavılmaı,
Çaidaqtar qasır savılmaı,
Çan vıtkenge çalınvımaı—
Çaqıç öljıpsın ıarırmaı!..

1892

* Ospan — Avaidın keñçe jınsı.

* *
* *

Sürqylt tüman dym vурkjr,
Barqyt vesrent sulaidь,
Çeñmenen көz syrtjr,
Sürланьр çjgjt çьlaidь.
Әielmьsьjң, çьlama,
Tәuekel qьl qūdaqa.
Өlen ait, yige qaitl..
Atañdь anañ azqььр,
Türqьzvaqan veiske,
Allasь onь çazqььр,
Әkeldj vastar keiske,
Әielde esьjг ora çoq,
Bygjn çalьn, erten çoq,
Beldj vi vettj çul..

1892

(OSPAÑOJA)

Kecegj Ospan
Bjr völek çan—
Yij bazar, tyzj toi.
Aqca nərse
Ala berse,
At ta mjnse köndj qoi.
Ala verden,
Kele korden
Bjr kynj vasyň vürd̄ ma?
Keldj qartar,
Ald̄ sap-sap,
Kettj maqtar, türd̄ ma?
Çauqa m̄lt̄q, _____
Dosqa ьlt̄q,
Çan asar ma os̄dan?
Qorqpal öttj,
Çanqa çettj.
Arman ettj dos̄nan.
El tamaq̄yn,
Çürt azav̄yn,
Çeke tartqan kettj gyl.
Sondai erdj,
„Ala verdj“
Tavar endj vjzdjñ el.
Öldj Ospan,
Kettj copan,
Endj kjm var vaq qonar?
Ur̄la, qar̄la,
Çürtt̄ car̄la,
Oila, var̄la, ne volar?
Çürt ьп̄m̄s̄yz,
Bəj üq̄m̄s̄yz,
Endj olarqa sezde çoq.
S̄rt̄ av̄yz var,
Çelqav̄yz var,
Alt̄ av̄yz var, özge çoq.

1893-ÇЫЛОҖ ӨЛЕНДЕРҖ

Al, seneijn, seneijn,
Aitqanьда көнеijn,
Calma oraqan sorьпыд
Jcjn aram demeijn.

Aq көnjldj әdjл çan,
Тавьлар деп көреijn,
Ia syise, ia kylse,
Elçrejн төнеijn.

Çaralь көңjл çazьлар,
Dyniede raxat var сьqар,
Çaqсь adam degen qürь sөz
Emes сьqар тавьлар.

„Өtken өmjг көрген tys.
Ne qьlqanda в г volar“,
Dep nanьг em, „maqan nan“,
Ne tartьm men nanqannan?

Çyregjmdj qan qьldь,
Өtken өmjг, өlgen çan.
Aqьl jzdep, zerttep,
Bәrjn сьnar sandalqan.

Bjгjn tappai solardьд
Endj jcjme ol salqan.
Tula-voidь ulattь
Bәrj aldaqьс süm çalqan.

Basьда tidj vaiqadьд,
Bәrjnen vastь caiqadьд,
Taқь var ma,—aitarьд?
Nanqьс volsan, endj nan!..

* *
* *

Çaqsılbq ūzaq tūrmaidb,
Çamandıq әркеz tozvaıdb,
Ūmıttıñ atb elerjр,
Qos tızgıñdj sozvaıdb.

Qanca terkj salsañ da,
Uaıymnan ozvaıdb.
Bjr qaiqıñb oilasañ,
Çyz qaiqıñb qozqaidb.

Çer qoғqıbc çelkek cal*
Çeljр çyrjр, vozdaıdb.

Qūrсаqan vūlt acımai,
Asraññıñ çyzj kөгermes;
Өгvıgen çyrek vasyımai,
Talartb kөñjl elermes.

Сьгаıdb qaiqıç çасырмаı,
Kyljñıñ ernj kezermes.
Сьдасаñ estj qасырмаı,
Qūldatьр, qor qьр сjверmes.

Kez kelse, qaiqıç qat-qavat,
Qañqırtıpai qoımas adamdb.
Qasietsjz tuqan o da çat,
Kynkjıdep berer sazañdb.

Bәrjnen de sol qımbat,
Qaitersjñ өñkel nadandıp
Сьрьга vатыр sūm qūrvat¹¹⁸
Maqtanmen aldb mazamdb.

1893

* Būl ekj çol vıñpıqь vaspalatıñda vasyımaqan.

**BAİMAOĬAMBETKE QATŪNŪNŪN ATEŪAN
SŪĬARŪLOĬAN**

AŷŪnŪŷ Ʒaqŷ aq qŷzŷ edŷm,
„Ʒetŷtŷrem dep aldŷ;
Tŷleuŷn tyzden tŷleŷe,
Basta menŷ nege aldŷ?

Sol Ʒelkkennen Ʒelŷŷr,
Ʒŷndŷ ŷarŷ Ʒoqaldŷ:
Ūıvaılaqan volaıŷn aı,
Ʒoqtamasam ovaldŷ.

1893

1894-ЇЫЛОЇЪ ӨЛЕНДЕРЇ

Antpenen tarqaidь,
Cıısa, keceske.
Or qazьr vaiqaidь,
Tua çau emeske.
Anttasьn alqaidь¹¹⁰
Sen tentek demeske.
Kjm antьn caiqaidь,
Amal çoq çemeske.
Az adam carcaidь,
Evjne көnveske.
Vasь ьnqai qaiqaidь,
Amal çoq өlmeske.
El sасть, anqaidь,
Vi tartь egeske.
Çirttaqь mal — çaidь,
Oı qьlar vermeske.
Өsjmge qol çaidь,
Tai aьp cerkecke.
Almasa ol taidь,
Dap-daiьn көrmeske.
Kedei vi çantaidь.
Sauьr men өrkecke.
Saumaqqa ol vaidь,
Keceser vi kecke.
Qaiqь qьr volmaidь,
Өkrelep vjлmeske.
Sytse de onьvaidь,
Bүrьnqь tystj eske...
Pььqtar calqaidь.
Talasьr teңdeske.
Bermeske qaqьr coңtamь.
Өzjmen çemdeske.
Talasьr tarqaidь,
Aqcadan төrt-veske.
Bjrljktj caiqaidь,
Araz vor өnveske.

1894

* *
* *

Qaitse çenjl voladı çürt vilemek?
Çürt syigen nәrsenj o da syimek.
Јсјд берјк вор, нәрсјге тлу салр,
Раңсымай, çадақсымай јрј çүртек.

Sasqanьдъ көсетре еckјmge вјr,
Syitse de јrјsјmen keñesјr çүr.
Keivјrјn қауьртандыг мјnјn тауьр,
Keivјrјn çыь sөzven көnjldendјr!

Kөrјnve el көzјne әste qorqaq,
Çandь çan demeitüqьn çan сьqьp ваq.
Анда-санда qүтьqan çaman emes,
Опьндь çіj qыlмай, çana vol saq.

Kјsјmsј qaida çүrsen olçaqа toq,
Сүqьma qalq көzјnce qarqаса воq!
Çürt ças vala çылатьр tartьр alma,
Bјldјrtpeі epter alsaq zalalь çoq.

Çat elge çadaqaida sөіle cargez¹²⁰
Tar-çerde таipaludan tanva әr kez!
Çattь çau dep elјndј yrptјr ap,
Çauqа çavdьq dep çіьр paida qbl tezl

1894

* *
* *

Qaraçada ömjü tür,
Toqtatsañ toqsan¹²¹ köger me?..
Arttaqъ maida көңli çur,
Çalınsañ qaitıp keler me?
Maidaqъ çürtip çıj qar.
Bäcесек qarqa öner me?
Jсjnde kјmnјn оть var,
Qar çausa da, söner me?

Talарren üсүр, talрһһр,
Сar tarartь¹²² көzdemes.
Paldanь quр alqһһр,
Өzgenj әste söz demes.
Keudesj tolqan quһьq oi,
Bәrj de рһһьq ezve emes.
Qūmarь onьd ait pen toi,
Paida men maqtan, өзge emes.

„Aldadьm, ürdьm, qьrdьm“, der,
Сalьqtar, calqьp, satpai ma?
„Qарьһьп аңдьp түrdьm“ der,
Qūһьqьп vüldar satpai ma?
Momyһһп çaman qorqaq çoq,
„Qu“, „рһһьq“ degen at qaida?
Arsьz volmai ataq çoq,
Aldamсь volmai vaq qaida?

1894

* *

Ças eşrjrm zamandas qara qıdъ,
Savъ, ar çoq, aila çoq, jldj, çükъ.
Tūrlau qıyъ esnêse vasqara almaı,
Senjmj çoq, sermende oçkeı çındъ.

Çamandъq, çaqsyıyq rep oçan vjr vês,
Djn jsjn, qūdai jsjn aıra almas.
Antъn satъp, ant ūrъp, jzdegenj —
Vjr semjz at, aıaqъ vjr tabaq as.

Tūrlausъzdъң qoıınan ne keledj?
Bntasъz qaitъp oer yırenedj?
Eçvegj çoq erpenen mal tavam der,
Sendjre almaı, sene almaı sendeledj.

Onda onъ aldaıdъ, mūnda mūnъ,
Çanъn verse tavıımas sözdjң cъnъ.
Altъ çaqъsъ, çyz çııqъ volçan vasъ,
Maıyn mjngen vjr semjz onъd qūnъ.*

1894

* Myrseıttjñ qol çazvalarında vıl çol „vjr semjzat voladъ onъd qūnъ“
deıjngen. Ekeıjnjñ de maçnasъ qarailas, vjz soçqъ vaspararına syıendjk.

Red.

* *
*

Qacьqтн тlj-tjlsz тj,
Kəzven kər de, jсren vjl.
Syjser çastar qate etpes,
Meiljп inan, meiljп kyll

Ol тljge edjk oпtailь,
Qarьrsьz vjlr сондаidь.
Vjlr-aq ūqьp qoіusь ek,
Endj jсme qonvaidь...

1894

* *
*

Әсепаз болма әр неге,
Өнерпаз болсан, арқалан.
Sen de vjr kjrjic dyniege,
Ketjgjn tap ta var qalan!

Qairat pen aqyl çol tavar,
Qacqançqa da quqançqa.
Әdjlet, çarqat kjmde var,
Sol çarasar tuqançqa.

Bastarqь ekeu soңqьsьz,
Bjte qalsa qazaqqa;
Aldьң—çalyң, artьң—mьz,
Barar edjң qai çaqqa?

Paidanь көрсен, vas ұыр,
Maqtandь! jzder qaiqь alma!
Mjnjңdj ұrlar çasьrьr,
Maidançqa tyspei wәigj alma!

Өzjңde varmen көzge ұыр,
Artьlam deme өзgeden;
Kyndestjgjn qozdьrьr,
Azarqa qalma ezveden!

Aqьrьң çyrjр, anьq vas,
Eçvegjң ketpes dalaçqa,
Üstazdьq qьlçan çalyqras
Yiretuden valaçqa.

1894

* *
*

Bstьqtan, suьqtan
Boьndь vjr kьnjl.
Dynienj ьmьtqan
Qumargь tozar vjl.

Әuelgь kezjnde,
Qaitraqan kьnjldjң,
Esepte ьzjң de
Tyrjnen ьmjrđjң.

Vjr ҫaqsь kynjm dep,
Qьzьqpen sөilesjр,
Artьnan „ol nem?“ dep,
Uialьр keznesjр¹²³

Vjr aqьmaq әngjme
Sьqьldь kьrjner,
Onьsьп ьzgege
Aituqa erjner.

Aituqa vjlse, erjnes,
Nadandьqpen ҫenjmes,
Vjlgen kjsj aitsa oqan,
Nadandьqь kemjmes.

1894

(ABDRAQMAN* NAUQASTANЪP
ÇATQANDA) ✓

Ia qūdaı, vere kər,
Tjlegen tjlektj;
Qorqъtraı ornъqtъr
Cocъnqan çyrekjtj!

Cъn çyrek elçjrep,
Alladan tjleimjn!
Cъn qalqam oсъ kyn
Bolъp tûr kerektj.

Çyregjm suıdarp,
Syiegjm cъmъrlap:
Alladan tjleimjn,
Qūria sъbъrlap!

Zar etse vendesj,
Bermeı me allasъ;
Tən saulъq qalqama,
Qavъl vor kěz çasъ?

Ne çazam, iapъrmaı,
Qol corqaq, tjı maqau!
Səlemet özjndj,
Kecjkpeı kərsem-au!!

Bjr suъp, vjr ьsъp,
Baradъ jc pьsъp;
Çyzjndj vjr kərjр,
Syigence vjr qūcъp.

Bjr ymjı, vjr qaıъp,
Kənjge çol taıъp,
Kjrgen soң sөz qıъp
Ərnege oi aıъp.
Ekj alaқ ne qıъp.

* Аваидың баласы

Basqaca aubьrл
Арьrma!, doktorlar,
Їurmesjn ҫаңььrл!

Ҫaralar aubz actь,
Ҫarasь ҫarastь;
Ҫarasьz vjreuj
Neljkten űiqь actь?

Almasa doktorqa,
Напваңьз содьrqa,¹²⁴
Vizitke¹²⁵ ṯelemel,
Сьгадьm, vos qalma,

Ol ҫesjn, ol ҫűtsьn,
Сьгаиьн ҫьььtsьn!
Aqсань alama,
űiqьнь тьпсьtsьn!

Әvs̱m̱et* ҫienjn,
Ol senjn vjreujn;
Dostьdьn dostьdren
Өtemek ṯleujm.

Ḵeңjldjn qostьdь,
Ol onьd dostьdь.
Barar em qolьm̱nьd,
Bolmadь vostьdь.

Sarqaidь ҫyzjm̱z,
Sargьdь ḵozjm̱z;
Qataiьr saubьqsьd,
Saqьnqan ɵzjṉz.

Xatьmdь ḵeңjṉz,
Ḵeңjldj v̱eļjṉz!
Quatьn erk berse,
Ḵecjkpeļ keljṉz!

Tua ɵsken ҫerjṉz,
Tubьsqan eljṉz,

* Bűl s̱ezder Alma-ata qalasьnda. Avdraqmanьn qasьnda sonьn nauqasьn kytjr ҫatqan Maqanlaqda arnalqan s̱ezder. Әvs̱m̱et—Almatьnьd adamь. Maqaula, sonьd yijnde ҫatьr, ketujne, ḵemeg̱jne qattь riza volьr Avalqa xat ҫazḏan.

Zar vop tür körüge,
Ünatsa köñljz?!'

Uaıym çeuljmız,
"A, qūdaı" deuljmız.
Çazıbp ketsenjz,
Gyldener emjrmız.

1884

(ABDRAQMANOJA)

Allanьq raхmetjn,
Iar tütьp¹²⁶ әrnege.
Arraхman¹²⁷ ol atьn,
Yiretken çymlege.¹²⁸

Düqamньq quatьn
Çjverme Өngegell
Әvjctjn siqatьn¹²⁹
Berkjtsen keudege.

Rәucән¹³⁰ sipatьn,
Tez көrset vendege.
Osьndal carqatьn¹³¹
Uмьtam men nege?

Zar хатьm—vül хатьm,
Vjzdzj тьпьс çyг demel
Azaйp quatьm,
Denem çyг көrmege.

Vül çazqan sünqatьm¹³²
Kөңjl acar vjr nama¹³³
Menjң sol raхatьm,
Kөzjme syrmege.

1894

(АВАЙДЫҢ АВДРАҚМАНОҢА КӘКЈТАЙ АТЫНАН
ҶАЗОҶАН ХАТЬ)

Tijm saqan aitaibn,
Oсь sөzdjn keljsjn tapl
Qoibm, senj qaitiejn,
Qalamdь түrdьn qattь üstar.

Çyrektjn sөzjn söile, tjl,
Çalqanь çoq voiama.
Qu көse* qandai өzjmcjl,
Bjr sьnamai qoia ma?

Махавватвен qarар ваq,
Тамьr soqsa solqьldar.
Men çazaiьn sjzge xat,
Oqьp көrsjn ol сьндар.

Oqьp, көrjр vaiqasьn,
Maqanasь jcke kjre me?
Ürlaqan sөz dep aitasьn,
Sөz ürlьqqa çyre me?

Kjsj aitraqan sөz var ma,
Tegjs üqar qai qülaq?
Sөkkenjн onь ünar ma?
Yirengen sөzge men de ortaq.

Tüla-voibm valqi gөр,
Әвjc aqam degende,
Meiljн Maqac calqi ver,
Ne deseq de sögem ve?

Kөrjngen soң vjr didar
Alla oңqarьp kelgende;
Sьnaucь sonда tavьlar
Münda çatqan elden de.

Tөsekke menjн çatubm
Üiqьqа әвден talqan son;
Üstazьmmen tatuьm
Sen ekeujн volqan soң.

* Qu көse—деp Maqan'ань aitaдь. Oл Kөkjtaidьn qürdasь. Kөkjtai Aват-
дың Sqaq degen jñsjñjн valasь.

Ças çyregjm qozqalsa,
Bjr allaqa tjegjm,
Ol qaraqym oñalsa
Тьпсыг edj çyregjm.

Çyzderjndj sau kërsem,
Ekj kèzjm nür enjр.
Qosььсьр vjг çyrsem,
Ənemenj yirenjр,

Çerjн аьс çete almai,
Maçactan da men sorь;
Qьзьmetjndj ete almai,
Qalmas edjm sol qürь.

Kèzjmnjн пürьсьз,*
Sjszjз çoq çuanьс.
Əmjrdjн gyljsjз,
Kөнljme çüvanьс.

Zar qььр tjeimjн,
Raçmetjн allanьç.
Elçjгep çьlaimьн,
Kөнljн ac pəndenjн.

Siqatьн qalqama,
Beregər ia raxim,
Tjegjm vül çana,
Qaiçьmь çь saçьн.

Açatai, saçьndьм,
Esen sau kèrmekke;
Səz tappai aңьrdьм,
Oçьңьз ermekke.

Osь kьп əmjrmjн,
Esvjг çoq qьзьçь,
Çarаль көңljmnjн,
Çazьmai sьзьçь.

Maçsütьм qatьmь,
Az uaçьt volsa ermek.
Səzjм çoq tatьmь,
Xosььçpen көrjспek.

1894

* „Kèzjmnjн пürьсьз“ dan bastar alaçьna deijn vürьн vasyьmaçan. Myrseit көçjrmelerjnde „tjlm saçan...“ qa çalçanьр çazьçan. Bjz de sol kyjnde qaldьrdьç. Red.

(ESKJLJK KIJMJ)

Oılanьp oıqа kettjm çyz çьlqь өtken,
Топ qavattар kigenjm cıdem cekpen.
Çeıde-damval aq saңnan, çarqаq calbar,
Çьгьт valaq, matamen әdjptetken.

Мьqсіma aıaqьmda vьlqарь etjk,
Kıjz vaıraq toңdьrmas ьzqар өtjр.
Ylken kјse veljmdе çez saldьrқan,
Саqраqьт dәndәkujm çarq-çүгq etjр.

Kylәrәra vastьrқan рүсraq тьmaq,
Jckj vaуьп өtkјzgen tesjk qūlaq.
Товьlьdan kesjр ар, çjppen qadar,
Artьп velge qьstьrқan vәrj qūгьsqaq.

Qalmaqь qara yzengj, vijk qastь er,
Qançьqamda vallaulь çjpten çjder;
Çarqаq çastьq көрсjgjm, çezdj рьстан,
Bjr kelstj saımanьm topqa mjner.

(QЫZDARQJA)

Qoidan qoңы, қықьдан тоғь Bәкең!
Adaldьqqa var eldjң zоғь Bәкең!
Uғь-qағь көвеіjр, ket сөмеіjр,
Nege voldь var eldjң qоғь Bәкең?

Leker, Bjtjmbai men Atalьqtь,
Қаңоқадан kjm көрген қаральqtь?
Baiūzaq odan соңоғь adamь edj,
Bәj de kjsj aq edj қасальqtь¹³⁴

Daubvai, qьzdar menen aipar-қaipar,
Ekeuj vjtjm dese, vасьп саіqар.
Ekj elermе, vjtjmge қөп кeler me
Aqьь volmaqan соң артып vaiqар?

Sөzjңjң vась ьғқаң, соңь қықаң,
Қygensjz қyге vermek senjң ьрзаң.
Senen kycj kjsjler ne vor қатыр,
Zamanьdпьд тарьqьп оіла, мыzam.

Cotqara kjrse aldap, сьqsa kylgen,
Elermelj Dosaqqa kjsjmsjngen.
Bül topta maqan aitar kjsj var ma,
Daubvai men Qьzdardьд қөnjн vjлgen?

Aitqоқаның қильoғь senj eljrtken,
Bjr dem salsa, kycjktei соңьна ertken.
Menjң terjm тарьльр kele қатыр,
Bүгьп kjsjm emes ең қалqьz certken.

936-СЫЛОҖ ӨЛЕНДЕРҖ

Talai söz wüdan wügn kör aitqamьn,
Tuvьn oilar uaiьm çer aitqamьn.
Aqьldьlar arlanьr üialqan soң,
Oilanьr tyzeler me, dep aitqamьn.

Qazaqtьң özge çürttan sөzj üzьn,
Bьrjьnьң wьrj carcaң üqpas sөzjн.
Kөzdjң çasь, çyrektjң qanьmenen
Erjtuge wolmaidь jckj müzьn.

Çürtьm-ai, calqaqtamai sөzge tysjn!
Ollanьsь, sьrtьn qoiьr, sөzdjң jсjн.
Bьçañdamai tьңdasaң neң ketedj?
Сьqarqan sөz emes qoi әңgьme ycjн.

Adasьr alañdama çol tava almai,
Berjrek tyzu çolqа сьq qamalmai,
Ne qьlьm çoq, nemese eңbek te çoq,
Eң wolmasa kettjң qoi mañ waqа almañ

1895

* *
*

Ac qarın çüvanama mallı as çemei?
Toq tūra almas dәмdјden dәмdј jzdemei.
„Bјr toıqan cala vailьq“ degen qazaq,
Et kәр nse, qaitedј kyisei bermei?

Еңбек çоq, qareket çоq, qazaq kedei,
Tamaq aңдыр qaitedј tentjremei?!
Et, pen qьmьz sьqьldь as çоq deidј?
Ol nemene çоqьqьtdь әserj emei?

Et, qьmьz, tamaq bolsa әrkjмge arzan,
Tәttj, dәмdј jzder eң onan da arman.
Өz pьlьdmen xaljң çоq kynde toiar,
Qulьdьq ұғьр asaisьң asь vardan.

Өz yijңnen toiarqа qоlьң qьsqa,
As berer aulьd jzder çyrsjң vosqa.
Bјr çljjk pen vјr aiaq qьmьz bergen —
Dereu senj çümsaidь vјr çümsьqa.

Çalqа çyr, çat çerge ket, mal tauьp kel,
Malьң bolsa, silamai tūra almas el.
Qarьыңньң varьnda qairat qьlmai,
Qaңqьp өtken өmjrdjң vәrj de çel.

Tәuekelsjz, talapsьz mal tavьlmas,
Еңбек qьlmas erjncek adam volmas.
Esek kәtjң çusaң da mal tauьp kel,
Qolqа çüqpas, ec-adam kemjte almas.

Qulьq, sümьdьq, ұғьlьq pen mal çьlmas,
Süm nәpsjң yijr bolsa tez tьlmas.
Zian cekpei qalmassьң ondaı jsten,
Mal keter, mazaң keter, ar vüьrmas.

Asađan ūrttađanđa ez ċūbanar,
Senjmdj dāulet emes sen qanar.
Eñbek qylmai tarqan mal dāulet bolmas,
Qardıñ suı s̄qıldı tez sualar.

Mjner aıyn, kljmjn ыр-ьqсам qır,
Сьтвattanьр, сьтпрьр tamaq aңдыр.
Buraңdar ċyl ċyzjn asqa satqan,
Ant ūrđanđa qosylma, ketsjn qanqыр.*

Kyldjrgjeteu kylkjcjl qalċyñđa ūsta,
Közegen it tьm-aq көр vjzdjñ tūsta.
Өz yijnen ċirenjр qasьр ċyrgeñ,
Ant-ūrđanđa qosylma qarььsta.

1895

* Myrsejttjñ keċjrmelerjñde „ant-ūrđanđa“ degenñjñ oғьна „kezegenge“ деп отьрадь. Bjz Turactь qoldadьq.

* *
*

Balabq öldj, vjldjñ ve? *
Çjgjtjkke keldjñ ve?
Çjgjtjk øttj, kørđjñ ve?
Kərjlykke køndjñ ve?
Kjm vjledj sen kərjr,
Baianđđan søndjñ ve?
Baianşzqa tøndjñ ve?
Əlde ant-ürqan kjm vjler,
Botab tyie sekjldj
Qoradan şqrαι öldjñ ve?

1895

* Bəl ələndjñ vjñnese çoləndaqđ_əzgerjə Myrsett kəcjrmesj vobnca kjrgjzjldj.

* * *

Kölenke başın üzartır,
Alyst közden çasırta;
Kündj uaqıt qızartır,
Kök çiekten asırta.

Kungjrt köñjm srglasar,
Sürqylt tartqan veiuaqqa.
Tömen qaraq münçasar,
Oı çjberjr erçaqqa.

Ötken ömj—qu soqraq,
Qıdğadı taladı.
Kjm aldadı, kjm toqraq
Saldı, sonı sanadı.

Neñ tapsan, onı tar,
Çaramadı kerekke.
Öñkei üüdü çır ar,
Sevedj sorı çyrekke.

Adasqan kycjk sekjld,
Ülr çürtqa qaitqan oı!
Ökjndj çolnı, vekjndj,
Öire volma, onı qoı!

Ermen¹⁸⁵ çyqtı, it çyln
Bidal sacqan egjnge.
Çai çyrgendj ört çyır,
Тьльс ölsencj tegjnde.

1895

Lai suqqa mai vjtpes qol øtkenge,
Kulemjz qasqyr çalap dæmetkenge;
Sol qasqyrca alaqtar tyk tappadyt,
Kønjldjn çailauynan el ketken ve?

Bergen ve, tænrjm saqan øzge tuvs?
Qylasyn çer — çihandy vjr-aq uvs.
Saryqtar car taraptan kønjl sorly,
Tappaqan vjr tianaq ne etken quvs?

Kunj-tunj oïymda vjr-aq tænrj,
Øzjne qūmar, qylqan onyn æmrj.
Xalıqqa¹³⁶ maxlıq¹³⁷ aqyl çete almaidy,
Oïmen vjlgen-nærsenjn værl dæhrj.¹³⁸

Øzgenj aqyl oïqa qondyrady,
Vjle almai vjr tænrjn voldyrady.
Talyr ūqtar, køzjndj acsýsmeñ,
Talyrlyr taqy da oïlar zor qylady.

Kønjlge cæk cyvhalý ol almaımyñ,
Sonda da ony oïlamaı qoıa almaımyñ.
Aqyldyn çetpegenj arman emes,
Qūmarsyz qūr mylguge toıa almaımyñ.

Mæken bergen, xalıq qylqan ol lamæken,¹³⁹
Tyr iesjn køksemey vola ma eken?
Çæne oıan qaitraqsyn ony oïlamaı,
Øzge maqsat aqylqa tola ma eken?

Ømjr çoly tar sopraq, ijlgem çaq,
Ijltjr ekj vasyn ūstaqan xaq;
Imek çolda tianaq, tegjstjk çoq,
Qūlar ketpe tura cýq, køzjne vaq!

* *
*

Өlse, өler tavıqat, adam өlmes,
Ol vjraq qaitıp kelip, oınar kylmes.
Menjmen menjkijnıñ aıgьıqanь, =
„Өldj“ dep at qoıьrtь өңkei vjлmes.

Kөp adam dьniege voı aldьrqaп,
Voı aldьгьp, aıaqьn көp caldьrqaп.
Өldj deuge sia ma oılaңdarсь,
Өlmeitüqьn artьna sөz qaldьrqaп?!

Kjm сьrer tьrcilьkke көңjl берmei,
Baqi¹⁴⁰ qoımas pөnidjн¹⁴¹ mjnн көrmei.
Mjnн qaida ekenjн vjle almassьn,
Tereң oıdьн telmьrjр soңьna' ermei.

Dьniege dos, aqiretke vjrdei volmas,
Ekeuj tap vjrdei vor oгньqа almas!
Dьniege ьntьq, maxcarqа¹⁴² амalsьzdьн,
Imaпьн tygel deuge auzьm varmas.

1895

(ABDRAQMAN ӨLGENDE)

Ағарь atasь қарь edь,
Bejsten tatqan сәрвәттj.¹⁴⁵
Ғарьқьқьқьң өнерj
Айтуға тjлдj тервәттj.
Алалдьқ, ақы ғасынан
Qozқарть, тьньстьқ вермертj.
Mal tygьj ғанға мырза edь,
Әг қыһға сермертj,
Мүһдь, сертj, қоқ-қьтjк
Аңсар алдьн кермертj.
Вәртjн көңлjн, тьндьһр,
Вjреуьн ала көрмертj.
Әдjл мырза, ег воһр,
Әлемге ғайған өрнектj.
Тәуесjн еске тьсjрjр,
Тентектj тьр ғерлептj.
Qazaқтың үль қамалар,
Jzdegen ғьзjн көрмертj.
Ақыһнан ар қайған
Өлгенге volар ермектj.
Ол сьратть qazaqtan
Dyniege eckjн келмертj.
Өлметтjн атақ қалдьһр,
Dyniege көңлjн вөлмертj.
Ғарьқьһна алланьд
Erte oilaған көпвектj.
Oлар да тjрj қалған қоқ,
Tjрjк арть өлмектj;
Онь да алдь вүл өлjм,
Савьрһьқ қысақ керектj!

1895

(ABDRAQMAN ӨLGENDE)

Кесеги өткен ер Әвге
Elden вјг асқан еректј.
Сүрегі сьль, воіъ құрьс,
Туьсь çannān вөлектј.
Өнерј оның çүрт асқан,
Орьльиңа көнлј зеректј.
Аламақан қарјптен
Qoldan kelgen көмектј.
Кјсјге мјндет çыктетпеі,
Еңбекпен тарқан көректј.
Вјреудјң қылаң қарьзын
Айтқызвал артық төлептј.
Воіамасьз ақ көнлј,
Кјрлетпеі кеттј çыректј.
Оіламақан өлјмнен
Çасқанамьн демектј.
Тақдырға төвдјл¹⁴⁴ вола ма?
Савьрльқ. қысақ керектј.

1895

(O S P A N O Ğ A)

Kecegj Osran aqasъ
Kjsjnjn malъn çemeptj.
Mal sûraqan kjsjge
„Çoq qaitemjn“ demeptj.
Quatъ artъq, ois keç,
Çürttyn vәrjn çeneptj.
Dosъna dәl çaz, çauqa aiaz,
Alysqanda çeneptj.
Adaldъq yçjn alyşыр,
Çegjcke aqъ tәlettj.
Bas çaiqaimъn degennjn
Bazъna saldy әlektj.
Qydyr qalyң, malъ kәp,
Qymaqan kjmge severtj?
Ala qolsъz mърza edj,
Kem-ketjktj eleptj.
Oпы da aldy vил әljm,
Savъrlyq qylsaқ kerektj.

1895

(ABDRAQMAN ӨЛJMJNE)

Џырма җетј җасында
Авдрақман көз җүмдѣ.
Сәуләд вольса васында,
Кјмдј көрдјң вүл сынды

Дүниелјкке көңлј тоқ,
Ақайыңда вауырма.
Тәкәррјг, җалқан онда җоқ,
Аһьмас җүрек, кулкјң вәл

Оһьм оқыр вјлгенсе,
Тһьм, тһьстьқ тәррақан.
Дүниенј кезјр көргенсе,
Рахат јздеп җәтрақан.

Үзақ өмјг не берер,
Көрген, вјлген воһьмаса.
җәтқан надан не вјлер,
Көңлге сәулә тоһьмаса.

Петерборда-ақ кјдјгмеі,
Вјлјртј дерттјң вәһьқын.
Тәүекел оқыр вјлдјгмеі,
Күтјртј тәңгј җәһьқын.

Қалҗьңь, сьпь аралас,
„Өмјгјм аз“ деп вјлдјгјр.
Вөтөн кезде көрсе җас,
„Ойнаһьп“ деп кылдјгјр.

Аз өмјгјң үзәйтқан
Оһьмда воһь тоһьқан соң.
Көрген җерјң тоһьәйтқан
Оқыр вјлјр, воһьқан соң.

Оһьм, Кавказ, Түркстан,
Ресеі, Сјвјг қалмадѣ;
Қаварһьһьп әртүстан,
Көрмеі даһь алмадѣ.

1896-ҘЫЛОҖ ӨЛЕНДЕРҖ

Malqa dostың mūңь җоқ maldan wasqa,
Alarында cara җоқ aldamasqa.
Тавысына тавыпыр, qaltaң qaқыр,
Тоlqанынан qalqанын berse alasqa.

Mal җиady maqtанын vjldjrmekke,
Közge сūқыр malmenen kyidjrmekke.
Өzj cocqa өзgenj it dep oilar,
Sorpa-sumen, syiekpen syidjrmekke.

Aқыды деп, arы деп, aqveijl деп,
Maqtamaidy eckjmdj vül kynde көр.
Oсы kynde mal qaida, voq jcynde,
Altyn alsañ veredj voqынан җер.

Oсыды оқыр, oilal ver, bolsañ zerek,
Eңvektj sat, ar satыр nege kerek?
Yc aq nәrse adamnyң qasietj,
Bstыq qairat, nūrlы aqыл, җылы җyrek.

1896

* *
* *

Tuqьzqan ata-ana ҫoq,
Tuqьzarьq bala ҫoq.
Tuьsqan-tuqan, qürvьlas,
Qьzqь men ҫana ҫoq.

Tolain dese cara ҫoq,
Tolьqsьr ҫyrer cama ҫoq.
Üiqь men astan dәм ketjр,
Saqalda, cacta qara ҫoq.

Baivaicьl tartьр, vaqа ҫoq,
Ҫastarqа ҫappas ҫala ҫoq.
Ҫat qoranь kьzetken
Qartaң calda sana ҫoq.

1896

* *
*

Adamnyđ keıvjr kezderj.
Kɵnjıde alađ vasylsa,
Tɵnjrjnıđ vergen ɵnerj
Kɵk vılltan acylsa.

Sydyrlar ɵđkeı keljsjm,
Tas vılaqtıđ suındaı.
Kjrlegen  yrek ɵzj jcn
Tıra almas  ste  ıııvbaı.

Tɵnjrnıđ kynj  arq gar,
Uıq dan kɵnjı acar kɵz.
Quattan, oıdan vas q rap
Erkelenjr s qar sɵz.

Sonda aq ı velnı vıınyr,
Ald -art na qaranađ.
Dunıe kjrnı  ıınyr,
Kɵrnıjr oıq  sɵz salar.

Qyrapca qarar Qy mqa,
Mııđ men zard  dolq  alar.
Kektenjr nadan zııymqa,
Sıırs q atar, tolq nar.

Ədelet pen aq lq ,
S pat r kɵrgen-vjıgenjn.
Vjıdjrer aııı  aq ııq 
Solardııı s ııe degenjn.

Bzalı  yrek, dol  dol,
Uı sıa, acc  tjı
Ne  az r ketse,  aıı sol,
 ek-kɵrsen der ɵzjn vjı.

* *
*

Bjr sülu qыз tügьрть хан qоһнда,
Хан да җанын qиадь qыз җоһнда;
Аһын-күмјs kigenj, qамqа, тоғqьп,
Күтүcј qыз, келјпcek җүг соһнда.

Degen sөz „Büqа vuqа, azvan duqа“,
Хан qағьq vor, түсјр җүг аiqai суqа
„Etјmdј cal sіpaqan qürt җesјn“ деп,
җartastan qыз qүlapть tereң суqа.

Sөн-saltanat җүbatpas җас җүrektј,
Kјm de bolsа түгqьһьп көksemektј.
Mezгijј өtken, дәүrendј qualaqan,
Ne qыһьп bjr qartaiqan qu syiekтј?

Kәrј, җас дәүrenј өзge tatu emes,
Epke көner et җүrek satu emes.
Kјm de kјm ylken bolsа ekј mycel,
Mal berјr alqanmenen qatьn emes.

Eserler җас qatьndь tütadь eken,
җас qaiqьһьп vјldјrmei җүadь eken.
Örtasьnda бүlarдың тахавvat җоq,
Tүsap qоһьp, qасьғar бүqа та eken?

Vai qartaisа, маһна verer сьһьг,
Mal өmјrdј җаңqьrtpas, qүdai үгqьг!
Bјreudјң qьһьп аһьp malqа satьp,
Baiaqьһьп јzdegen qandai qүгqьг?!

„Qatьһьm qalai“ demes aqsaqal vai,
Soһьmen dos volьp җүг, іарьһьm аii
Qu qatьһьң maһssa мәz volasьң,
Сaitaһьһьң сәkјrtјң qыһьң ai.

Qartaң vai, qattь saq vol, тјlge көnsen,
Myјz сьqар qatьһьһьң тјlјne ersen.
Tјrtј оqвassьң, өзјңe-өзјң мәz vor,
Dastarqan men qatьndь maqtan көrsen.

Kjnəsjz vəivjsemen volad̄ araz,
Çast̄n kənlj çььmas, ol əzjne az.
Bjreuj kək vald̄rəjan, vjrij qurai
Bjr çerge qos̄yla ma q̄s penen çaz?

Ynem volmas q̄ir̄q̄t̄ v̄iləq̄tatqan,
Saūrs̄yna saraq̄tar syj̄r çatqan.
Ekj kənlj aras̄ çьььq̄ çer.
On̄ qait̄j̄r qosad̄ ol ant-a' ɹn.

* *
*

Saqqattıñ sıyıdaqı emes ermek,
Hämice¹⁴⁶ ömir ötrek ol vıldırmeñ.
Bır minut bır kışınñ ömirine üqsas,
Öttı, öldı, taqır çoq qaita kelmeñ.

Saqqattıñ özi ırı sıyıdaqan,
Ömirde vıldırmeñ künde ırılaqan,
Tıanaq çoq, türlau çoq, keldı, kettı,
Qaita aılanbas, bürımas bıldır zaman.

Ötken ömir belgısiz osı sıvır,
Könıde künde sıvır, elde tındır;
Aqıl anıq vıraqan qıyırqır,
Qu sıqqansır qaqsın bosqa bıldır.

Кун çıльр ai voldı, on ekı çı,
Çı çıльр, qartaitır qıloqanı vıllı
Şıengen, sengen—däuren çalqan volsa,
Çalqanı çoq, bır tärım, keñçıjk qıllı

1896

* *
*

Kөңji qısb̄ qııqıb̄s̄y cartararqa,
Adam oıb̄ tyrlenj̄r auqan saqta.
Salqan әn—kөleңkesj sol көңjldj̄n,
Taktъs̄na¹⁴⁶ bilesjn ol qılaqqa.

Сьрқар, қалқар, сорқалар, тамысыды,
Сьрек тервер оіатар basta midj,
Bül dynienj̄n ləzzatъ wəgj̄ sonda,
Oısb̄z qılaq ala almas ondai sıdy.

Uıqtar çatqan çyrektj̄ әn оіатар,
Oıb̄n tətj̄ oralqan mənj̄ оіатар.
Kej̄ zaıb̄q, keij̄ mün, dertjn qozqar,
Ças walaca көңjldj̄ çaqsb̄ uatar.

Adam az münъ vllj̄r әn salarlb̄q,
Tьndaısb̄ da az ol әnnen wəhra alarlb̄q
Mündmen сьрқан, oralqan tətj̄ kyige
Сьb̄ çyrek qaida var qozqalarlb̄q!

Kөvj̄nese әn wasъ keledj̄ ассъ,
Kel tьndaı dep өзgege volar wasъ.
Kerjm tolqar tauьsar qaqьr-kungj̄r,
Sol çerjne oıb̄nmen aralascъ!

Әnnj̄n de estjsj̄ var, eserj̄ var,
Tьndaısb̄nъn qılaqьn keserj̄ var.
Aqьdyb̄nъn sөzj̄ndeı oıb̄ kyidj̄,
Tьndaqanda көңjldj̄n eserj̄ var.

Bllj̄mdj̄den aiaman sөzdj̄n maıb̄n,
Altъ өleң men vldj̄rdj̄m әnnj̄n çaiьn.
Ezdj̄n wasъ qaqьrs̄b̄n, erdj̄n көңj̄
Çaqьrs̄b̄n dep oıladьm aitqan sain.
Kөkregj̄nde otъ var oıb̄ adamqa,
Bül sөzj̄mnj̄n sūretj̄ tūrar daiьn.

Өмјрдјң алды ыстық, арты суық,
Алды ойын, арты қақты мүнәда қуық.
Қақты әнді тәңдасаң ой көзін мен,
Өмір сәуле көрсетер судай түпк.

Қамаңда* „қар“ деген ақ ән көзнер.
Қақты ән бірсе, аитуға кјм егјнер
Қағамды әнді тәңдасаң, қапың егјр;
Қабырқаған көңілің көтерјлер.

* Соңғы бір ауз өлең 1933-жылыдан бүгінгікәй насралардан қалып қолдан.
Red.

* *
*

Kök ala vült sөгiļp,
Kyn çauadı keicaqta.
Өne-voıyң egliļp,
Ças aqadı aulaqta.
Çauqan kynmen çaqıyğp,
Çer kögeriļp kyc alar.
Aqqan çasqa qapıyğp,
Bas aıyğp jc çapar.

1896

(QATЬNЬ MEN MASAQBAl)

В а і ь:

Сьгмақ қыр астына
Ваиьпың тоқымьн,
Отьпың васына,
Төгiнiң қоқымьн
 Буксiтjр,
 Вьқсытjр,
 Қоқсытjр кeltjрдj.

Осьпың вәгjмен
Көпiнде тiнiң қоқ,
Сүзiнiң нәгj қоқ,
Воиьпың сьнь қоқ,

 Буксiтjр,
 Сексiтjр,
 Туксiтjр өлтjрдj.

Q a т ь н ь:

Кулкj вор көргенге,
Құрвьыда қадjрсjз,
Ас қыьр бергенге
Сьdamas, савьгсьз.

 Кeldj oивai,
 Saldь aiqai,
 Тук qoimal воқтадь.

Сөзiнiң сөнj қоқ,
Ақысьз томьгьд,
Qatьпынiң кунj қоқ,
Qamь мен сьдьгьд;

 Barqьdap,
 Tarqьdap,
 Salpьdap toқтадь.

1896

(ABDRAQMAN ӨLJMJNE)

Talartьd mьnjьp tьlparьbь,
Tas qiaqьa ɵrledjь.
Bьr qьbьm edj jьkɵrjь.
Ər qьbьnqьa sermedjь.

Kɵzjьdj saldьbьd tьrqьbьqьa,
Beinetjьn qьbьn kɵrmedjь,
Bьrge oqьqьan qьrвьqьa
Bas vɵigjьnj vermedjь.

Bala voldьbьd, ҫas voldьbьd,
ҫalqandьbьqьa ermedjь;
Tɵre voldьbьd vas voldьbьd,
Kɵkregjьdj kermedjь.

Ei jьjne sau kɵlsen,
Taqьbьm¹⁴⁷ aitpas er me edjь?
ҫol kɵrsetjьp sonda ɵlsen,
Armanьm var der me edjьm?

Jzdep tavar ҫalqannan,
Bala vergen vende edjьm;
Bende ɵlmeidjь armannan,
Mьjneki, men de ɵlmedjьm!

1896

(RAQÛMCALEJA)

Sulu attıñ kerkj—çal,
Adamzattıñ kerkj—mal.
Ömir syrgen kjsjge
Däulet—qızıq, vala — val.

Val volatıp vala var,
Val volar ma Raqımcal?!
Byıtır bergen valañdı,
Bergen qıdai, özjñ all!

1897-ÇЫЛОҖ ӨЛЕНДЕРҖ

Kök tüman aldındaqъ keler zaman,
Ymjttj səule etjр көз көр qadalqan.
Kөр çыldar, көр kyndj aidap kele çатыр,
Sipat çоq, suret te çоq көzjm talqan.

Ol kynder, өtken kypmen wәrj wjr was,
Keler, keter artыna jz qaldыrmas.
Сопьд wjrj arnaulъ tausъncьq kyp,
Arqъsъn wjr-aq alla wjledj räs.

Aqы men çan — men өзjm, тән menjkj,
Menj men menjkjnjd maqnasъ ekj.
Men өlmekke taqдыr çоq әuel vastan,
Menjkj өlse өlsjn, oqan bekj!

Сьраqтар ыntalarъn menjkjnde,
Tән qūmarъn jzdesjn kynj—tynde,
Әdelet¹⁴⁸ реп arыльq, maxawatpen,
Yi çoldasъn qawjrden әrj өtkende.
Malqa sat, paidaqa sat qыльqындъ,
Laila, lai oimen түньqындъ!
Sonda өmjrden aldamsъ vola almassың,
Ol wjldjrmel ürlamaq qызьqындъ.

Adam qarj! dynienj der „menjkj!“
Menjkj dep çyrgennjd wәrj onjkj.
Tән qalъp, mal da qalъp, çan ketkende,
Sonda oila, voladъ ne senjkj?

Mazlumqa¹⁴⁹ çаның асыр, jсjn kyisjn,
Xareket qы paidasъ көрке tisjn!
Kөртjn qатын әuelde тәnrj oilaқan,
Men syigendj syidj dep iең syisjaj!

Kөртін вәј көр деме, көр те вөлек,
Көр ит çенр, көк итј кунде çемек.
Ојадәләт¹⁵⁰ рен мархамат¹⁵¹ ег азьқь,
Qaida көрсен, воһьр вақ соқан көмек.

Әркүннј мақсатъ өз керегјнде,
Вјле алмадым рьсьқьн, зерегјн де.
Sataz çyzer, saiqaldar қарјл қалар,
Хақиқат та, дјндақь тереңјнде.

1897

* *
*

Senbe çürtqa, tırsa da qanca maqtar,
Əure etedj icjne qulıq saqtar.
Əzjde sen, əzjndj alıp sığar,
Eđvegjñ men aqılñ ekj çaqtar.

Əzjndj sengjctjkren əure etre,
Qımargaz vop maqtandı qıyp ketre.
Çürtpen vırge əzjndj qosa aldasır,
Salrıdar saqım quqan voıñda er pe?

Qalıq kelse qarıs tır, qılai verme,
Qızıq kelse qızırqa, oñraqqa ermel
Çyregjne syngj de tyvjn közde,
Sonan tapqan cın aşı tastai korme!

1897

* *
*

Alla degen söz çenji,
Allaqa auz çol emes!
Биталь çyrek, сын көнји,
Өзgesj хаqqa qül emes.

Denenjd varca quaty,
Өnerge salar var kycjn.
Çyrektjd aqyl suaty,
Махавват qylsa tәnjrj ycjn.

Aqylqa simas ol alla,*
Тақтырқа¹⁵²—тjлjm qьsqa ahl¹⁵³
Варьдьяна сувhәsjz,
Неге мәуçyt¹⁵⁴ ol куә.

Aqyl men хаuas¹⁵⁵ варьдьян,
Вjлmeidyг, çyrek sezedyг.
Мутәкеллimjn,¹⁵⁶ mantiqьn,¹⁵⁷
Beker vosqa ezedyг!

1897

* Bül segjz çol нигьдць вaспалагьның вjреунде де кjрмеген.

* *
* *

Qulaqtan kjrj, voidь alar
Çaqь әn men tәtj kyi.
Kәnjlgе tyrlj oi salar,
Әndj syiseң, mence syll

Dynie oidaп сьqадь,
Өzjmdj өzjm ümьtьp;
Kәnjlm әndj üqадь,
Çyregjm voidь сььtьp.

Aңsaqan cәlde su tapsa,
Bas qoimai ma bastauqa?¹⁵⁸
Bjreu tyrise, ia qaqsа,
Boi toqtamas çasqauqa.

Bjr kyigjzjр, syigjzjр,
Eskj өmjrdj tjrgjzer.
Өmjр tonьn kigjzjр,
Çoqtь var qьp çyrgjzer.

Esjtkendei voladь,
Qulaqьm eskj сьььrdь;
Eskj oiqа kәnjlm toladь,
Tjrljtjр өtken qurqьrdь.

Jсjр tereң voilaimьn
Өtken kynnjd üularьn.
Çәne сьп dep ollaimьn
Çәrtьd çalqan cularьn.

Taqь sene vastaimьn
Kunde aldaqьc qularqа,
Esjm сьqьp qасраimьn,
Men jсреgen üu var ma?

* *
*

Qür aıqai vaqьrqan,
Qulaqqa ən ve eken?
Ənersiz catьlqan
Kısjge sən ve eken?

Ənkei nadan antürqan
Qanca aitsa çan va eken?
Bos çyrj qor qьlqan,
Əmjrjne kən ve eken?

1897

* *
*

Men sәlem җазашьп
Qараҗьп qalqama;
Qalҗьпnan azашьп,
Bагusь aita ma?

Kуп воиь kутемьп
Keler деп qавагьп,
Qalҗьпmai ne etemьп,
Bьzde җоq pazагьп.

Kөңьlge җиваньс
Sen edьп vаzагьп.
Sensьz җоq qианьс,
Tozadь endь аҗагьп!

1897

* *
*

Sogъ qalyц soqqъ çegen pьsanamyз¹⁶⁹
Qaitjr suьp, çalqannaп kyse¹⁶⁰ alamьz?
Qürdәrj men atqanqә өlmeidj eken,
Өmjrj maqtansaqqә pьsanamyз.

1897

(OJABIDOLLAOJA)

Çazqıtıgım qıltıqan vjg çauqazın,
Qaidan vjlsjn emjrdjñ көvjñ-azın.
Baiterektj kyndeidj çetemjn der,
Çыь kunge mas volьp, көrse çazın.

Kyz kelgen soñ tamьgın yvjьk calьp,
Betegege çete almaı volar çazım,
Mendaqь көp esjttjm çasıñ nazın,
Qol çetpesqe qol sozar var ma ылаçıñ?

„Volamь“ men çyrgende volat qaltьp,
Çalьn sөnjp, ças çyzjn vasadь әçjm.

1897

1898-ЇЫЛДАҚЫ ӨЛЕНДЕРІ

Їелсіз тынде қарық ай
Сәуілесі суда джірділер,
Ауылдың қаны терең сай,
Тасыған өзен кырділер.

Қалың ақас қарғақы
Сыбығасыр өзді-өзі.
Көгілбел қердің торығақы
Құлрыған қасы қер қызы.

Тау, қаңқығыр ән қосыр
Үрген іт пен айтаққа,
Келмер пе едің қол тосыр
Қолықиға аулаққа.

Таймаңдамай тамқылыр,
Ыр суылыр, ыр ысыр.
Дем ала алмай дамы қыр,
Елең қақыр вог сосыр.

Сөз айта алмай бөгелір,
Дырсің қақыр қырегі;
Тұрмап па еді сыенің,
Тамыққа кірің іегің!

1898

* *
*

Boldь da partia,
El jсj ҫагыды,
Әцремјn мен tia
Дауыд мен сагыды

Qūrwydai qoc tūtym
ҫасын мен кәјндј.
ҫоqtamai ұмьттым
Ақы мен пәјндј.

Ortaqa көр салдым
Өзјmde вагымды;
Iарьмац, неңдј алдым
Sau qoimai агымды?

Oıymnan oı wөлjр,
Qozqadyн tamьды,
Kөңjlge tјk keljр,
Ketјrdјd savьды.

Oıymды аq, ҫагымды аq,
Кеңјmдј, тагымды...
Qarasam waıymдар,
Sөzјd sol saгынды.

Өsekke salmaңдар,
Oıymды, ҫагымды.
Өlсеuge almaңдар,
Oıym bek тагыды.

Өzјdnen asьдын,
Süm tјldј qагынды.
ҫасыдым, ҫасыдым...
Endј aıttым zагымды.

* *
*

Qurat ottai bürqar,
Uəjnge¹⁶¹ əlcep tizlgen.
Çaңvırıl çaidai sьrқар,
Kək vüləttan yzjlgen.
Qairan tjl, qairan sөz —
Nadanqa qadlrsjz.

Təuekelmen vatır ol
Ətkjr tildj naiza etjr,
Saıььp-aq¹⁶² vaqtı qoi,
Necə tyrlj aıla etjr.
Oıanvai qairan çürt,
Uıalmai qal çm-çrt!

Aqılmen oilar vjlgen sөz, —
Boıьңa çürpas, sьrқanar.
İntalь çyrek sezgen sөz —
Bar tamьrdь qualar.
Ən salar, çatqa alar,
Tyvjnde qür qalar.

1898

* *
*

Süm dünle tonar çatır işid var ma,
Balaqê kuc, balaqê tısjid var ma?
Aldê ymjt, artê êkijn/c, aldamsê emjr,
Çeljkpen çerge tьqras kjsid var ma?!

Dəmj qaitpas vüzylmas tətij var ma?
Bjr ves kynnid ognê çoq artьqatqa.
Qai qьzyqê tatidê qu emjrd n,
Tatudê araz, çaqьndê çat qьlarqa.

Et çyrexsz ernjdnjd aitra sөzjn,*
Tjji yirengen nərsjnjd qu mjnezjn.
Tjjde syiek, erjnde çiek var ma? —
Сьшыдық вор көрсетпес сьпынд çyzjn.

1898

*Bul s-ndqê tert çol vürьndqê vasralarьna kirmei qalqan. Myrsett qol çazmalarьnyd vərjnde de var çana „süm dünle...“ ge çalqastьrylqan. Bjdde sol ky-tjace çjærdjk.

Red.

* *
*

Əlsem, oğnım qara çer sız volmai ma?
Ətkjr tjl vjr ülalcaq qız volmai ma?
Махавват qaduat¹⁶³ pen maidandasqan,
Qairan, menjn çyregjm müz volmai ma?

Amalsız taqdyr vjr kyn kez volmai ma?
Vjreuge çai, vjreuge tez volmai ma?
Asau çyrek aiaqyn calıs vasqan
Çerjn tauыр artqьqа sөz volmai ma?

Sonda çauar vere alman men bicara,
Sjzderge erkjn tier, vaiqar qaral
Ekj kyimek vjr çanqа qadelet pe?
Qanь qara vjr çanmьn, çanь çara.

Çyregjnjn tyvjne tereң voila,
Men vjr çümvaq adamьn onь da oila.
Soqьqраль, soqьraqsьz çerde østjm,
Mьnmen çalqьz aьstьm, kjnə qoimal

Çasьmda aььrt østjm bьdan çьraq,
Ailaqа, asuqа da çaqьm сьraq.
Erte oilandьm, oilandьm, çete almadьm,
Etekvastь көр көrdjm elden vjraq.

Oi kjrgelj timedj erk øzjme.
Sandalmamen kyn kecken, tyspe jzjme.
Əzj ermei, erjk vermei, çürt qor ettj,
Sen esjrke, тьнс üiqtat, vaq sөzjmei

Jejm tolqan üu men ørt, sьrtьm dyrdei,
Men kelmeske ketermjn tyk øndjrmel.
Əleң ejrkjn øsekj çürtqа çalar,
Сьртьмь toqtataьn aita vermei.

* *
*

Çyrekte qairat bolmasa,
Oiqtaqan oidy kym tyrtpek?
Aqylqa sæule qonbasa,
Qatnanca çyryp kyn eltpek.

Aspasa aqyl qairattan,
Terenge varmas ystjrtter.
Qartьдыц ойь car tartqan,
Әdetj çenjр kыngjrtter,

Tæn syigenjn vermese,
Çan sydamaş çanь asьp.
Bere versen, ver dese,
Әdet eter talasьp.

Malda da var çan men tæn,
Aqyl sezjm bolmasa,
Tjrcjlyktjн nesj sән,
Terenge vet qoimasa?!

Aтьдыь adam qoiqan soң,
Qaitjр nadan volaibь?
Qalqьm nadan volqan sol,
Qaida varьp oqaiьp?!

1898

* *
*

Кун арънан кун туар,
Вјг кун дамы  tkjзес.
Оі арънан оі туар,
Їелге мјнсең  etkjзес.

1896

(ÇAMANBALANIN BALASI ÖLGÜNDE)

Belgij söz öldü, öldü
Belgij söz öndü mekeni.
Ne xalatqa aşıldı,¹⁶⁴
Qaida, qandı ekeni?

1898

1899-ЇЫЛДАҚЫ ӨЛЕНДЕРІ

Esjnde bar ma ças kynjđ,
Kekregjđ tolyq, vasyđ vos;
Qaiqъsъz, oisъz mas kynjđ,
Kjmdj kersed vәj dos?

Махавват, қызық, mal men vaq
Kөгjпucj edj dosqa ortaқ;
Үмjt қақып, көңjл ақ,
Bolar ma sonđai қызық сақ?

Qūđai - au, qaida sol çyldar?
Махавват, қызық mol çyldar!
Aқығып, ақығып сегjпjр,
Alystar kettj qūrқыrlar.

Çalyнаsъn, voqtaisъn,
Saqtънаsъn, çoqtaisъn;
Qasiet kettj, dos kettj,
Çete almaisъn, toqtaisъn!

Kөzjme ças ver, çyлаiып,
Сьdam ver, savъr қылаiып!
Çaraly volqan çyrekke
Daua ver, çatar sьnaiып.

1899

* *
*

Çyregim menin çırq çamaı,
Qıanatsı dınyeden;
Qattır aman qalasın sau,
Qaitqannan soñ ərnedən.

Əldi keij, keij sau,
Kımdı sıise vül çyrek.
Kımj qastır, kımj dau,
Syıenerge çoq tırek.

Kərjlk te tür taqau,
Aldımyzda, aıla çoq!
Qairımyzdyñ vərj asau,
Bızge onan palda çoq.

Qan çyrekte, qairılaı,
Qairıla ket sen maqan!
Qasietin oilan au, —
Qam kəñıldin tıvbaqan!

1899

* *
*

Adam vjr — voq, kɵtergen voqtıñ qavı,
Voqtan sasıq volasın ɵlseñ taqı.
„Menı men sen teñ ve“ dep maqtanasın,
Bıımsızdık belgısı ol balaqı.

Kece vala eñ, keldın qoi talai ıasqa,
Kɵz ıetti vjr qalıpta tıra almasqa.
Adamdı sıı, allanıñ xıkmatın¹⁶⁵ sıı,
Ne qızıq var, ɵmırde onan basqa!

1899

* *
*

Syisjne almadym, syimedjm,
Syiegjm çasyp, sor qalyq;
Syijsjp saqan tımedjm,
Bola almadym senjç çagıç.

1899

(DYTBAIOJA)

Çылуь çоq воильнѣ
Çылтѣданыь netkenj?
Qũвылуь оильнѣ
Ketpei qũтыѣ etkenj!

Mũндѣ çылмаң kijmjñ
Kezek kijp, el çыр.
Воильс воиса tysjnñ
Tyksjgn salar тырсыр.

Bjr көргеge тәр-тәттj,
Qazanь мен qalвань;
Dөң ainalmai ant-attь,
Byksjр, вьqсыр ar çaqь.

Senen aiar tygj çоq,
Bygjn çaqсь көгjnр,
Bygjn çальн, erteң соq,
Sөzjmen өзj вөлjnр.

Әlj ұмьт, әlj sert*
Çьн сықылдѣ вũзыльр.**
Qulьq emes, вũl вjr dert,
Tũrlaubь çоq qũвыльр.

1899

* Bũl çol keide „әlj ymjт, әlj sert“ depte çazyлucь edj. Bjr çысьына qarap Myrselt көçjрmesj воильса тыzedjk.

** Bũl söz de Myrseitce tyzetjldj; вũгьн „вũзыльр“ огьна „qũвыльр“ edj.

Red.

* *
*

Кусјк асыгар ит еттјм,
Оі вайтъгъшдѣ қанатъ.
Вјреуге мылтѣқ уіреттјм,
Оі мерген вольдъ, менј атъ.

1890

x *
*

Ојасьртъѣ јздеп татъма,
Аз кун әуре несј јс!
Өлгенсе волар бар ма дос?
Өзјднјд қара артыңа.

Өткен өмјг веіне тус,
Қуаныс, қайығъ вәгј вос.

1899

1900-ÇЫЛОЇБ ӨЛЕНДЕРЇ

Çyregjm, nenj sezesjn,
Senen basqa çan çoq pa?
Dyntenj kɵnjlm kezesjn,
Tianaq çoq pa, qoi toqtal

Sezgenjndj sezdirj,
Çete almadьn ortaqqa;
Tjrj çannan bezdirj,
Aparasьn qai çaqqa?

Ortaqtьq, tьnctьq dostьq qoi,
Onьn qadirjn kjm vjler?
Ərkjmgе aq tjeu qostьq qoi,
Bərj aldamсь səudeger.

Xalqtьn atь kerek qoi
Ia maqtauqa, voqtauqa.
Qubьlqa bərj zerek qoi,
Bərj çaisьz toqtauqa.

Dostь qaidan tavasьn,
Keçeserge adam çoq!
Ərlj-berlj savasьn,
Çalqьzdbьqtan çaman çoq!

Aqь aitsaң vjreuge,
Jcьn erjп egjljп;
Ualmas aqь tjeuge
Bermeseң qalar tɵgjljп.

Aqь verjп tьndatqan,
Səz kɵkeige qonar ma?
Qulaqьn satqan tənrj atqan,
Oңdьrar ma, oңar ma?

Kyiesjn, çyrek, kyiesjn,
Kyigenjпnen ne paida?
Dyniede nenj syiesjn,
Əmjr qaida, dos qaida?

* *
*

Kənjldjn kuyj taqьda
Əmjrdjn çannьd aldь jcn.
Audarьdь əleң çaqьna.
Nəpsjnjn sьnqan qaiqьsьn.

Çat çerde elge qosьlma,
Şenjmdj dossьz çaltaqtar.
Kək qanat vьjs¹⁶⁶ qūsьnda,
Qu aqacqa qonaqtar.

Ol vūtaqtan qozqalmas,
Əkjrp daуьl soqsa çell
Əzgege vola çьrlamas,
Bstьq kyndj çoqtar ol.

Çanьtnьd çarьq çūldьzь,
Çamandьq kynde çarьmsьn.
Səz volьn eskj er səzj,
Kejjngjge qalьnsьn.

1900

* *
*

Kyndj uaqyt iterj*,
Kök çiekten asyrsa;
Kölenke vasyň köterj*,
Alyst közden çasyrsa;
Sonda көңlijm çoqtaldy
Tatly men asyrdy.
Közj çetj toqtaldy
Ötken kynjdy çasyrdy.
Kökke vaqym alla der
Tamasa etj qüdetj.
Raxmaty ony onda көр,
Bjzge tyk çoq tietj.
Nege syisj ol menj,
Özjм ақымақ алмадым:
Kördjм атық vjr senj,
Raxmatyнан алланы.

1900

* „Kyndj uaqyt iterj“ degen öleç wıgınyçy vaspalagınyň esvıreııne kırgıjı-
megen. Myrselt köçırmelerınde 1900-çylyçy çazylyqan öleçder tobynda eken,
ıjzde sonı quattadyçy.

Red.

1901-ÇЫЛОҖ ӨЛЕНДЕРҖ

Үйәләмән дегенҗ көңл үсҗн,
Үсақ қульқ вҗр қана өмҗр үсҗн;
Татымды достық та қоқ, қастық та қоқ,
Ҷҗгерҗ қоқ, маңызь Ҷенҗл үсҗн.

Ҷалықи вар, салқи вар, җс рьсу вар,
Ҷаңа сығҗс, адамзат көрсе қызар.
Ағ мен үйәт ойланбай тәнҗн асырап,
Ертеңҗ қоқ, вугҗнге болқан қумар.

Туьсқаньң, доьсардың вәрҗ екҗ үстҗ,
Sol сеvertҗ доьднан дүсран кустҗ.
Syise Ҷалқан, syimese аһанвақан,
Bül ne қылқан zamanқа җсҗм тустҗ?!

Өзҗң үлкен, қылыңың вала-сақа,
Balaca мәз вор Ҷырсҗн тамасақа;
Әкесҗ үрсса валақа, ол да достық,
Balasъ үрсса әкеге, Ҷараса ма?

1901

* *
*

Çарьгадъ қуарқан ескі ушјірен,
Қіаі қыр, өмјіг сүгјіг, вог сүгјіргјіг.
Çыбыг қақыр, көңілдј тьпсытраидь,
Қасандъ өтјіг кеткен вүлдьг көр кун.

Оі, дәурен, өмјіг емес, вјіг көрген тьс,
Оіқа тоіма, қызықты қіалдан тьс.¹⁶⁷
Қарась, өз воіында тьгел ме екен,
Бстьқ сүгек; өң, сыгаі, қуат пен қус?

Төңкерілір қүвылқан сүрт вјіг сақым,
Сьпқа сьдар, қоса алмас ьптьмақьп.
Көртјің аузын кызетсен, кун көрмеісјің,
Өзјіңдј өзјің кызет, кел сыгақьмі!

1901

* *
*

Quanvañdar çastьqqa,
Elerme kylkj, mastьqqa!
Kөzjñ qaidan çetedj
Dostьq penen çastьqqa?

Qūrвьдпньд qьзьq degenjñ
Sөz eken dep ar сьqpa!
Adaldan tapqan tiьndь,
Sal da saqta qarсьqqa!

Qoldaqьндь qoғqap naq,
Mal arzan dep artьqpa!
Sьpaibь çyrde çarua oila,
Dañqoilanьp qaqьqpa.

Bet aldь çanqа vol salma,
Qorьq çuьmas saqtьqta!
Elu veste vjzdaqь,
Senjser adam tapьq pa?

Arsьz, qūmar volqandar,
Opьr topьr, saq-cūqqa.
Tyspei çyr me көrdjñ ve?
Çaltan-çūltan, taq-tūqqa?

1901

* *
*

Осы қымыз қазаққа
Мақтаньң ва, асьң ва?
Қымыздь басар артынан,
Et dalar ma қасыңда?

Воильңа сьңьр өрт болған,
Қызва vastьқ қасыңда!
Қызысы семьз, қаз қымыз, —
Вьг улькен ворьс васыңда.

Қиасть мьн де, айран яс,
Қоқ немеге сатылма!
Ұрь, зальм, қиларға
Ньсанаға сансылма.

Қылынь андыр ұрь қур
Әртөвеньд тасында.
Ои көзьмен қарасаң,
Қойдаң қылы асыл ма?

Мақтанға вола қиам дер,
Қылы усьн құртқа вас ұрма!
Қымыз семьз дегеньд
Вьг мақтан қои, қасырма!

Мақтан қима, көрек қи,
Оисьздарға қосылма!
Қоиньда ақса, қойда қои,
Қызетке оңай, сосьнвал

1901

* *
*

Buñnsız tılıñ,
Buulı sözñ
Əserli adam uqılma,
Kısnıñ sözñ
Uqqıbc-aq özñ
Qısqıñ tyzer tuqıqıa.
Sezımpaz kónjı, ıyly ıyrek
Tappađm, dep tuñılmes.
Bır tıuır dos tım-aq kerek
Oıñmen tılı vıılıves.

1901

1902-ÇЫЛОЇБ ӨЛЕНДЕРЇ

Totb qūs tystj kəbelek
Çaz sailarda gulemek.
Bəicecek solmaq, kyiremek,
Kəbelek əlmek, siremek.

Adamzatqa ne kerek,
Syimek, sezvek, kijnvek.
Xarakət qylmaq, çygjrmek,
Aqylmen oilar səllemek.

Ərkjmdj zaman syiremek,
Zamandb qai çan bilemek?
Zamanqa çaman kyillemek,
Zamana onb ilemek!

1902

* *
*

Allanь özj de ras, sözj de ras,
Ras söz esuaqıtta çalqan volmas.
Köp kjtap keldj alladan, onьñ tørtj,
Allanь tanьtuqa söz aьrmas.

Amantu¹⁶⁸ oqьmaqan kjsj var ma?
Uəkytyvihi¹⁶⁹ degenmen jsj var ma?
Alla өзgermes, adamzat kynde өзgerer,
Çarьqpen ol sjzderge, sьzdb* olarqa.

Zamana, carua, mjnez kynde өзgerd,
Olarqa kez-keziьmen nəvi¹⁷⁰ keldj.
Qaqlıda¹⁷¹ carıqatь өзgerse de,
Təqrj¹⁷² alla ec çerde өзgermedj.
Kyllj maxlūq өзgerer, alla өзgermes,
Əhlj kjtap¹⁷³ bül sözdj beker demes;
Adam, nəpsj, özjmcjl mjnez bergen,
Bos sөzvenen qastaspal tyzu kelmes.

Махавватpen çaratqan adamzattь,
Sen de syi, ol allanь çannan təttj!
Adamzattьñ vərjn syi, „вауьрм“ — dep
Çəne „хақ çоль ось“ dep ədelettj!

Ось yc syiu voladь imanь gyl,¹⁷⁴
Imannьñ asьь yc dep sen taxqıq vjl!
Oilandaqь yceujn taratьp vaq,
Bastь vaila, çolьna malьñ tygjl!

Djn de osь, cьn oilasañ, taqat¹⁷⁵ ta osь,
Ekj dynie, bül tasdiq хаqtьñ¹⁷⁶ dosь.
Osьlardь vüzatьn çəne yc js var
Paida, maqtan, əues qoi, onan cось!

* Bül söz „sjzdy“ dep te çazьlucь edj, Myrseit çazuьn vjz „sьzdb“—„çazd degen maqnaда aldьq.

Ruza, namaz, zeket, qaç — qylasъz js,
Çaqsъ bolsаң, çaqсъ tût wəjn tegjs!
Bastарqъ usjn wekjtrei, soңqъ tɵrttj,
Qylqanmenen tatyndъ wermes çemjs.

Bas çoqarъ çaralqan, moıyn tɵmen,
Qaracъ, dene wjtken retjmen!
Jstjң wasъ, retjñ tanьmaqтьq,
Iman wjłmei taqattъ qawı demen.

Imamdar qıbadattan sөz qozqaraqan,
Xusnızən¹⁷⁷ men imandъ wjldj oılaqan.
Imannıң tazalьqıyn çaqсъ ıqtьrmai,
Sьrtьn qanca çusa da jсj oıwaraqan.

Alla mјnsjz əwelden, paıqambar хаq,
*Myhmin¹⁷⁸ bolsаң, yirenjр sen ıqsар waq.
Qıran ras, allannıң sөzjdyr ol,
**Təhueljne¹⁷⁹ çeterljк qьlymьd саq.

Allannıң, paıqambardıң çolьndamьz,
Bntamьzđь wüzwastьq imanьmьz.
Paıda, maqtan, əwesqoi caitan jsj,
Kənj wjzdjñ nərsjñj tıqanьmьz?!

Myhmin bolsаң, əwelj imandъ wol,
Bəndege iman əzj acadъ çol.
Sьr aılan da taza oıla wjr imandъ,
Münafiq¹⁸⁰ namaz qьlmar pa, məljm qoi ol.

Alla jсjmdj aitqьzvai wjledj oıla,
Bendesjne qastьqpen kjñə qoıma.
Raspenen talaspa myhmin bolsаң,
Oıla, aittьm, adamđьq atьn çolmal

•
مؤمن

تاؤم

1902

* Araplan alьnoqan „myhmin“, „təhuel“ degen sөzderdjñ keıwjrdьwьstarьn qazaq tьjñdegj ərjptermen wergе wolmaqandьqtan maqьnasъ tolyq tьsьnjktj wolu usjn arapса çazumеn wergjldj.

* *
*

Çyrek tenjz, qyzyqtyn wəj asyl tas,*
Sol qyzyqsyz əmjrde çyrek qalmas.
Çyrekten qyzu, qyza kete qalsa,
Əzge tənnən ecqyzyq js tawylmas.

Dostyq, qastyq var qyzyq çyrek jsj,
Ar ūlattyn wjr aqyl kyzetcjsj.
Ar men ūlat sənvese, əzge qylyq,
Aryq, aqylyq — wül kynnyj mertebesj.

Qartan tartqan adamnan ot azalmaq,
Ot azalsa, ər jstjñ wəj taiqaq;
Caruan ucjn kəryngen aqyl aityr,
Çolyñ taiqaq, aiaqyñ tartar maimaq.

1902

*Bül ölen Myrseit köcirmelerjnde „allanyñ özj de ras“ degen ölenñjñ aiaqy wəp çyredj eken. Bjrəq bügñqy waspanyñ tüşynda Türgac ony wasqa ölen dep wjlgendjkten çəne mazmünə ana men nyq wailanyşpaityñdyqtan wjz wəlek ölen retynde wastyq.

Red.

1903-ЇЫЛОЇ ӨЛЕНДЕРЇ

Їалып мен оттан ҫаралыр,
Їарылар Рақат¹⁸¹ ҫәидј аидар;
Їаңыгы ҫерге таралыр,
Їагарыр сықыр гул ҫайнар.
Їайна вјреу кelse kez,
Belgij ҫүмьs, sor qainar.
Quatъ кустј пүргь sөz,
Quatъп вјлgen авайлар.
Їалып мен оттан ҫаралқан
Sөzdј üqatъп qaisъң var?
Partia ҫыр para alqan
Beijj kedel vaisъңdar.
Qulьq renen qūvьldan¹⁸²
Їалықсан ҫаqsъ ҫансъңdar.
Tyzelmese cūqladan,
Arsьldar da, qalсьldar,
Nesј өmjг, nesј ҫүrt,
Өңсең qьrt, vas qaңqьrt!

1903

KYIJSBAIQJA

Dūqai səlem çazamьn Kyijsbaiqja!
Bermek volqan aıqьrdьn kəzj qaida?
Kəzj kərsəq veresjn, talsaq tapьr,
Aldamьsь atanqannьn nesj paida?

1903

СЫЛЫ БЕЛГΗΣІЗ ӨЛЕНДЕРІ

* * *

*Sap-sap көңлім, sap көңлім,
Saialamai sai tappai.
Ne kyn tudъ wasъda
Kynj tynj çai tappai?
Sen çaijъa çyrgen men
Qъz өle me vai tappai?
Tyn kezgenjъ maqūl ma
Çan-çaqъda çaltaqtai?
Өlermjъn dep çyrmjsjъ,
Mūnanъ wasqa çai tappai.

Sap-sap көңлім, sap көңлім,
Savъr tyvj-sarъ altъn;
Savъr qъlsaq çaijъdj,
Bjler me eken bekzatъm?
Kөңjl aulap sөz aitar,
Aradaqъ tjlxatъm,
Aqъn sudai ekrjъnder,
Lalъ çoq suatъm,
Auru da emes, sau da emes,
Qūrъdbъ әl, quatъml..

Sap-sap көңлім, sap көңлім,
Sana qъlma bekergel
Sana qъlqanmen paldа çoq,
Dynie daitar өterge.
Açal daitar çeterge,
Qoc, qъz alsъn qoipъna,
Beinet көrmel дәulet çoq,

* Bұл Аваидьдън возвала кунънде өзъне өзъ aitqan өленj. Avai өлендерjнъ 1933-
çылы сыққан çинаçында алqас ret wasъlqan edj. Bjraq, onda tygel tavъlmatъ,
çarъm çartъsbъ qana wasъlqan volatъn. Qazjr sol өlqylarъ tygelidenjъ, vjrcъj
ret tolbq wasъlъp otr.

Red.

Əlj vabır keterge.
Oñmenen volıñda,
İman, dəulet vjter meñ!
Adaldı satsañ aramqa,
Qūdal qavıl eter me?
Qız syledj menj dep,
Oqan kəñj ketermel

Sap-sap kəñj m, sap kəñ m,
Sarqa verme sanasñı
Bərjn özjñ vjlsen de,
Əlj-aq özjñ tıñarsñı
Ərtenesjñ, çanasñı,
Əz-özjñnen beinetke
Əz vasyñdı salasñı.
Qal mezgilde tolqыздыñ
Atudaıñ aqasñı,*
Qatñ men qalasyñ?

Qarsaq çortpas qara adır,
Qaramal nege savasñı?
Sonda təujr vola ma,
Ustar ap vjreu savasñı?
Kijmjñdj tonasñı,
Elge de kylkj volasñı!

Sap-sap kəñjım, sap kəñjım,
Saqıñsıqda sarqaima!
Çəl çyrseñ de qız qımaı.
Senj vjreu qarqai ma?
Qız jzdesen, qalıñ ver,
Münım aqıl volmai ma?
Kerjр alsañ kerjktjñj,
Tañdap alsañ tektjñj,
Sonda da kəñjı tolmai ma?

* Myrselit köçirmelerinde „aqasñ“ degeniñ ornına „balasñ“ degen. Bıraq bül öleñdj erte kypnen çatqa vjletjñ Tırac „aqasñ“ dep tyzetken edj, qısın qa da sol çıbq volqandıqtan „aqasñ“ dep çıberdj.

(DYISENQŪLOJA)

Saudaib-ai saudib almadib-ai sьrquaidib aibь,
Bjг рәlege çolьqibь çьrquai varьь,
Ala-çazdai kәgalibь vjг kәrmedjи,
Sagь çürtqa çondbьь va, jьge audagьь?!

(RAZAQQA)

Мъна yide отьтг Razaq,
Eldjн çәлjn aiar ma,
Сақьгьр аьр сўрасақ?
Ylken қоҫа-ортан қол,
Өзгелерj, ать қоқ ренеп сьпасақ!
Deptj sonda vjreuj
„Omarqan ce?“ degende,
„Onьdaqь vaiqarmьz,
Vjr az qana сьпасақ“.

(ӘКІМБАЙ ӨЛГЕНДЕ)

Көз сүмқанса дүниден,
Іманьн айыр кеткен-ай,
„Бейсембј ме выгjn?“ деп,
Сүмақа қарсы өткен-ай
Ғер кунренјр ғүрт цулар,
Ақаиьн tygel җеткен-ай.
Самиқат тоңвай кун җыьр,
Тәңјм гахим еткен-ай!
„Iem қабы алды-ақ“ деп,
Көңјме quat вјткен-ай
Quattanьр вақсам да,
Кунәј пәрсјм тытпедј-ай.¹⁸³

Ата-тегј мұндақь
Орта җыздјң ильқь;
Ана-тегј ондақь,
Өзен судьн туньқь.
Екј асылдан қосылған,
Som алтынньң сыньқь.
Өлгенце естен қалмаидь
Өзгеце вјткен қыльқь.

Қызы балақ қығанньң
Балараньн дерт алды.
Ғемјс ақас, вәitereк
Балдырғаньн өрт алды.

Агына белгј тастамай,
Ғал қуиьрқьн келте алды.
Ақаиьндь тоіқьзvai,
Az кун қоімай ерте алды.

Көр җасатай көк орқан,
Ғарасы улкен җас өлјм.
Кун еалқан җердј тез орқан,
Кунсјл дүние қас өлјм.

Агъна белгј қалдырмай,
Вауыгъ қатты тас өлјм.
Сыламайың dese de,
Сьдарық па, осы өлјм?!

Орамды тјлдј, ауздым,
Ақыда ғырјк, таңыздым,
Көп ғасамай тез кетјр,
Көзјмнјң ғасын ақыздым.

* *

* Çarq etpes, qara kənljm ne qılsa da,
Aspanda ai menen kyn saqılsada;
Dyndede sırə sendei maqan çar çoq,
Saqan çar menen artıq tavılsa da.

Sorıe asıq, sarqaisa da, saqınsa da,
Çar taıbr, çaqıe sözden çaqılsa da.
Sıdaıdı rıza volıbr çar sıjne,
Qorıq pen mazaqına tavınsa da.

Tılpardan tıqıbr ozvas savılsa da,
Oqan da ykj, tımar taqılsa da.
Qıçırtaı menı sırttan çyre almaıdı,
Kjm çelıgıbr, qal cetten qaqınsa da.

Kıycık it, vırj ala ma çavılsa da?
Tırj saqtar, tavandap, tap ırısa da,
Arısz adam, arıandap, arıdaıdı,
Ərçerde-aq keregege taıılsa da.

Qıtırdı kərıj qoıbr azqanası,
Arısz olıbr olardıñ olçalası.
Bırde onı çarıqar, bırde mıñı,
Qudı ünattı-au, Semeıdın vıl qalası.

* Maqna çaqınan qaraqanda vıl ekj öleñ sıaqtı. Bırıncı öleñ alıqacqı ekj auz da, qalqanı ekjncı öleñ. Bırıq, ırıqasına qaraqandıqtan va, erteıj kəcırucıler erte ırıqtta mıñı bır öleñ qıbr ketken. Ekjge velerıjk mıqtı dıleıjıız volmaqandıqtan, sol eskı kəcırmeledıñ retımen bır öleñ qıbr vastıq

*Talış mjdjk, toıca sarıq,
 Çaqş kjm kijnj.
 Ykj taqtq, kykj vaqtq,
 Çoq nemege syijnj.

Kyikental kyttj,
 Qūs öttj,
 Ne vjttj?

Atamыз var, moldamыз var,
 Aıtqанына көнbedjk;
 Art çaqında vjz soqan zar
 Bolamыз dep vjmedjk;

Ūrlanıp qactq,
 Çoldastq,
 Culastq.

Çazu çazdıq, qat tanıdıq,
 Boldıq azat moldadan;
 Sala oqudan ne çaradıq,
 Qalqanнан соң qūr padan.

Baqasыз çastq,
 Bozbastq,
 Adastq!

Bozbalalıq—qız qaradıq,
 Qalçıq, əzjl səlestjk;
 At çarattq, sən tarattq,
 Əmeijjk kyiledjk.

Kəñjge keler,
 Kjm çolar,
 Kjm көner?

Qayıp vardıq, qatın aldıq,
 Encj tidj azqana;
 Sarıa atandıq, endj oılandıq,
 Qala verdj voz vala.

Bürnөqь qaida?
 Oıvaila,
 Ne paida?

* Buı bürnөqь nazımaqan ölec.

(ABDRAQMANOJA*)

Ogъnsъzdzь altraqan,
Tuзу çoldan qaitraqan;
Çaqsъlyq qylar ogъnda,
Aianьp voйьп tartraqan,
Ortasъnda kәpјrdјd
Araгъьnan tatraqan.
Өmјr voйь talъььp,
Ojъьm јzder, çatraqan.
Tyгlenјp „tөre voldъm“ der,
Eserlenјp satraqan.
Çyz mьң tenge kelsede,
Maxavvatъьп satraqan.
Çyіrјktјkrep calqъmaі,
Tura sözđј çaqtaqan.
Bala aіtsa da хаq sözđј,
Büгьlmastan toqtaqan.
Өtјrјksјz turасы,
Ec sözј çoq tapraqan.
Silasarlyq kјsјge
Tyk qalмайтъьп saqtaqan.
Baуьrlarъьп erkeitјp,
Ne sұrasa qaqraraqan.
Bјldјrmeucј ең yndemeі,
Jstј qыlqan, çaqraqan.
Aqatъьп men tuqandъь,
Tјrјlјkte maqtaqan.

* Būгъьп насълмаqan өлең.

(ABDRAQMAN ӨLJMĪNEN SON
ӨZJNE AITQAN ÇĪBATUB*)

Bermegen qūlqa qaitesjn,
Çūlnarlıq erjktj;
Açal tura kelgen son,
Sьdatpaidь verjktj.
Qarjptjkke köz çettj, -
Alqannan soң serjktj.
Өmjrn bergen qūdaıym,
Açalın da verjptj.
Saқта deımjz, qaitemjz?
Jlıngeң çalqыз tjrektj.
Тақдығына тәвдil қоғ,
Тәуеқьлысақ керектj!!
Kәrkidәn, pjldei quattь,
Тақь ағыстан çyректj.
Arlaton,¹⁸⁴ Sokrat¹⁸⁵ aqьldь,
Qaharman, Qali vjlektj.
Өz zaңmca ūqsattьm;
Bergeң qūdal tjlektj,
Ospanдь alqan vül өljm,
Тәуеқьлысақ керектj!!
Mūsьlmanqa qoımaqan,
Oғыnsыз çaңçal cataqtь,
Eregjsken çaularьn,
Kjsen salьp matartь,
Zeket çьp, egjn sar,
Toıdyqan qarjр, çataqtь.
Eskendjr, Temjr, Çьdьqьstai,
Mūsьlmanda атаqtь;
Mūqьm qazaq valasь
Tegjs aqьl sūgartь.
Товьqтьнь el qььp,
Basьn çьp qūgartь;
Mekede uaqьp¹⁸⁶ yl salьp,
Pәter qьp, çaqqan cьraqtь.
Bjr qūdanьn çolьna
Malдь aıamaı vūlartь.
Açal uaqьtь çetken soң,
Sonьn da gylj qurartь.
Qaçьpь ** alqan vül өljm,
Savьr qьлысақ керектj!!

* Bırьn vasьlmaqan өлең.

** „Qaçь“ dep өз әkesj Qūnanvaidь aitady.

(ABDRAQMANNŪŃ KELJNCEGJ — MAQJSCQA ABAIDŪŃ
AITQAN ÇÜBATUŪ*)

Çылақандь тоқтатыр,
Һысар қысақ җараидь.
Қоимасаң қайығь аир вор,
Түл-воиыңа тараидь.
Қызы гылҗа суалыр,
Ақ көңлҗа анық қараидь.
Һәммә җандь ауль мен
Ратса қүдаи сьнаидь.
Вҗр сен емес җылатқан,
Сьңағын алыр талаидь.
Вәҗмҗздж аласаң,
Тоқтау қысаң үнаидь.
Үмьтқаньң җарамас
җаратусь қүдаидь,
Халқ вилеген ратцалар,
Уақты җетсе қүлаидь.
Дәл уақты җеткенде,
Талаидьң гылҗа қураидь.
Рәсулҗн¹⁸⁷ алқан вүл өлҗм,
Кҗмнен җөндҗ сүраидь?
Қандаи адам вүлқьһыр,
Бүқан көнвей тулаидь?
Мен вҗлемҗн қайтелҗн,
Мүндаи асыл тумайдь.
Қанса җылар палысаң,
Сонда да ерке қоимаидь.
Алқьсь кельсе, дүниенҗ
Айтқаньна волмаидь,
Ойласаңсь Мақьсьм,
Кҗмнҗн гылҗа солмаидь?
Агтың тҗле қүдаидан,
Вҗр қалырть түрмаидь.
Үстҗ-үстҗне вассалса,
Сонда венте оңваидь.
җылама, Мақьс, җылама,
Аллдан өлҗм тҗлем!

* Вүл өлед вүгьн васымақан.

Qoldan ўcқан ақ сўнқар,
Qaitър келір қолваидъ.
Bjr ceceden tuqanda,
Bәrjnen kettj tәujrjm.
Kөtermeske amal çoq,
Kөrdjm dynie ауьгьп.
Alasaңсь iarьtmau,
Әke, cese вауьгьп!..
Boидъ çeңjr toqtau qьp,
Sұrasaңсь аqьгьп.
Toqtamadъ tūrmadъ,
Kettj ortadan асььп.
Tәkәvvjr, zог kөkrektj,
Kөtere almai васььдьп.
Tianaqьп, tūrлауьп!
Endj kjmge асььдьп?..
Oilamadъп tuqандъ,
Bjr өзjде вас ўrdьп.
Çalqьz senep айьгьп,
Artьпа qarар ah ўrdьп.
Oilamadъп ecçандъ,
Өzjде erdjm оңаса;
Raxattapьp, maqtapьp,
Qьlucь edjm tamaca.
Cьпь sorь mendaqь,
Maqьc vaiqар qarasa.

(ABDRAQMAN ӨЛГЕНДЕ, СОНЫҢ ӘІЕЛІ МАҚЫСҚА 'АБАІ
СЫҚАРЫП BERGEN ҚОҚТАУ)

Айналайың құдай-ау
Қаралық салдың қасымнан!
Сесенді зағып тарттырдың,
Бес қасымда басымнан.

Sөilemei vende сьdamas
Қайық отына асырған.
Қарамды көрмеі несе қы
Қаралықты асырған.

Қарамды алып қор қылдың
Қас өмірде тасырған,
Айыр, от қыр—өртеді
Әбіс санды асырған.

Әбісті алып күй қылдың,
Қызылды гүлді қасырған.
Тым болмаса қызмет қыр,
Өткізведім қасымнан.

Қырма екі қасымда
Мен айылым қарымнан.
Қарық сәуле көрмедім,
Сыққалы бір қарымнан.

Күйік күйік тискен соң,
Кетеді екен сабырдан;
Қызықты күнім қалмады,
Сылаған айыр қарымнан.
Көре алмай зар бор айылым
Құдай қосқан қарымнан.

Өзгесе болыр қаралған,
Таныған қан, қалымнан.
Тілеуді кесір құдайым,
Зарлатыр қойды артымнан.

Qūдай saldı çyrekke,
Çalqanda vjtres çaranь,
Kөre almaı qor vor qalqan soң,
Keteme jcten armanь?

Sәulemdj qūдай alqan soң,
Sarnamasqa cara ne?
Kez keltjrdjң qūdaıym,
Qūтыmas, maqan, darаны!

Qalqamды аьр, qūdaıaı!
Basьma salдың çaranь;
Өzj tygjl көrmedjm,
Jzj çoq vasqan tavaпь.
Kyidjrp, qūдай almaды,
Bendenjң qūғыr amaыь.

Qыьqыпа çete almaп,
Qancalyq tjlmen aitqanmen.
Basьңa qūдай berjrtj,
Өlceusjz qыьр aqыьп.

Savy men talap berjrtj,
Aqыьп, raхьыьң qыьнды.*

.....
Өtken kyngj qыьqым,
Üiqar көgen tysten kem.
Qaraңqь tunde qaraыьq
Çyrektj vastь, сыqras кyp.

Qoldan kelgen qairatьm
Oıymды айтьр сыqқан кyp.
Kөңljmnjң кynj өcken soң,
Qaiqыьь, qara volar кyp.

Çыlamaı vende сыdamas,
Qaraqымды алqан soң.
Saqыььр көgen qыьqыьь,
Kөre almaı zarlar qalqan soң.

Aspadьң alla qavaqьı
Qыьmadьң qavyı tjlektj,
Өle almaı сыdap oтыгьmьп
Zor qūdaıym salqan soң.

* Bül arada qalqan çoldar volu kerek.

„Сьзътъм ва“ деп ем қўдай-аи,
Қъзъзътъ куннјд сетјне.
Өсјрмек алда болқан соң,
Bendenјд қолмас erkјне.

Өлмектен басқа дауа җоқ,
Аллаһың салқан дертјне.
Қўтылмас қўл, җол тappас,
Ienјд салқан өртјне.

Ҷалтыр қўздан қўладъм,
Қоһымнан кетјр суиенјс.
Көһлјмннјд кунј өcken соң,
Ҷалқанда болмас суиенјс.

Өмјрдј қыдың қўдайың,
Қъзъзъ җоқ кутјнјс.
Үмјтсјз өмјр вјтјрдј,
Ҷырекке мўз вор ертјмес.

Өзгесе воһр җаралқан,
Аирьдым қалқам җағымнан.
Sol қалқамды қоимақан,
Zamana netken tar edј?

Ҷасымнан өттј демегјн,
Кун сьзқандаі қараңды.
Кесегј туннјд җағды,
Сабыр қыһр сьдарқа.

Қалды оть асты кысјмнен.
Қъзъзътъ кунјм қалмады
Әвјктј көрген тусјмнен.

Сақпыс зарың вјлдрмеі
Ҷығусј edјм јсјмнен.
Қыһдың, қалқам, кетерме
Ҷалқанда менјд оһымнан!

Сақпысам да аһстан,
Ҷығусј ем кунце җыһыр.
Қъзъзътың заңқар вазьнан,
Қорыққа кеттјм җыһыр.

Qūdai qosqan qosaqtan
Çalqanda qaldım çyğyır.
Qaiqynda qaldım qatalır,
Qyzyqym kettı byğyır.

Kere almaı qaldım qalqatpıç,
Dəl ekj çy qyzyqın.
Çyrekteğj çazylmaı,
Taqtırdıç saldıç syzyqın.

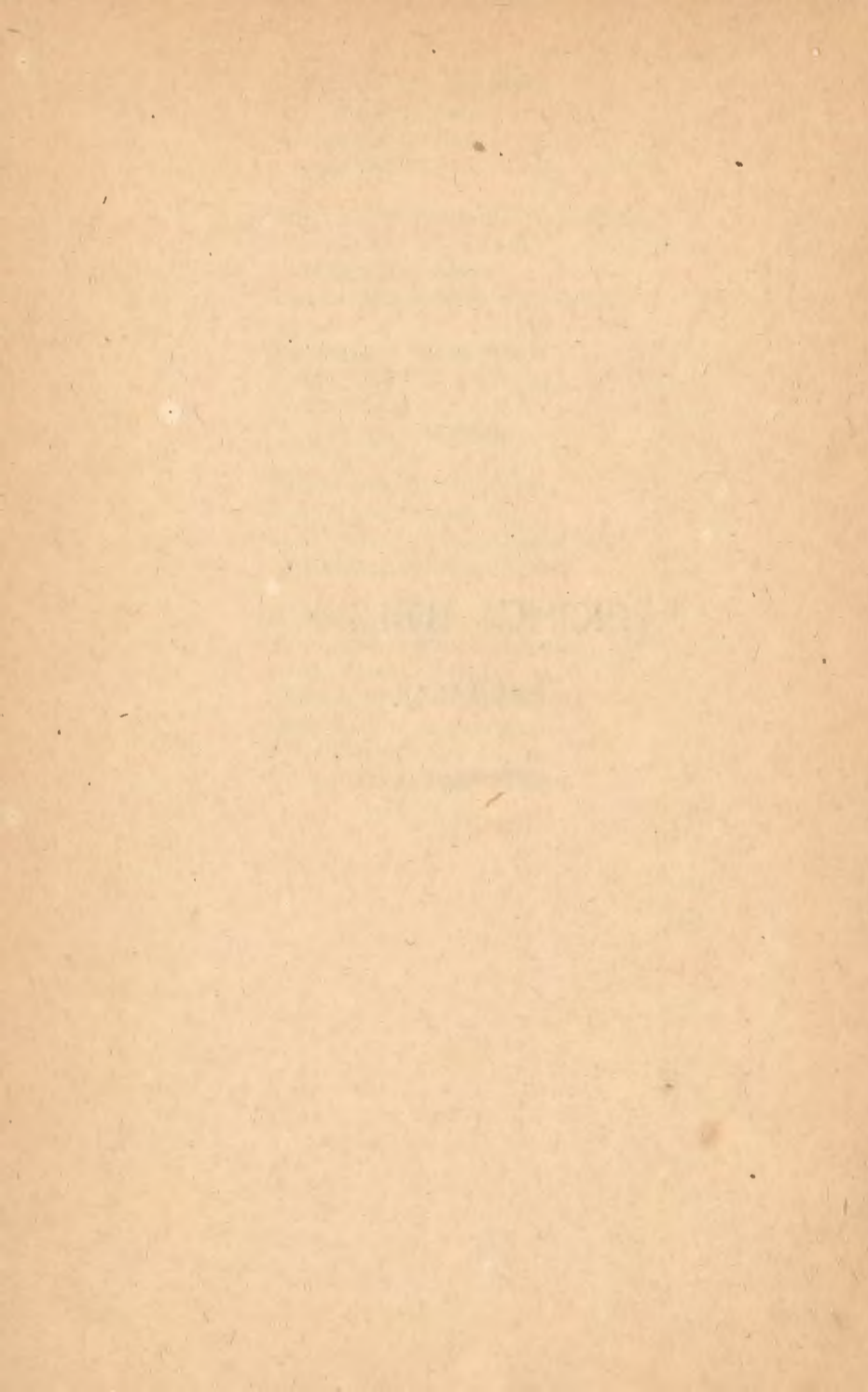
Өmjrdjç, alla, berjpsjç,
Kunde erteljk çyçqın.
Baıan çoq, vailausyz,
Tjlekte çoq vızyqym.

Saqınsam da ımjt var,
Bolıç edj qıanıs.
Qalqatpın qaldım qarıs ır,
Qaitkende volar çıvanıs.

Alla vergen armança,
Ah ırsam volmas aldanıs.
Savır taqtat qylıçça,
Qoımadı kyjk volıma es.
Әvjç sındı çarımnan,
Aıgıçan soç varımnan
Çalqanda volmas çıvanıs!

EKJNCJ BΘLJM .

POEMALAR

MASQÛT ✓

(Әңгіме-әлен)

Ia, alla qūrmetjne dostың Maxmut,
Tylge çar ver, vjlınsın tura maqsūt.
Harun-Racid xalifa zamanында,
Baqdatta vjr çjgjt var atь Masqūt.

Sahardan vjr kyn Masqūt сықты тьсқа,
Bardь ma kezj keljr vjr çümьsqa?!
Vjr ұрь bassar tonar çatqan çerde,
Kez boldь vjr bicara cal vaiqūsqa.

Cal vaiqūs alqailaidь attan salьp,
Aьььp alqan çan çoq onь vabьp.
Kjm de volьsa vjr erljk qylaьn dep,
Masqūt ictь ұрьqa oңdailanьp.

Masqūtть ұрь cartь qыьспенen,
Tәujr-aq çan saqtartь çümьспенen.
Esen-aman caldaqь qütььpть,
Masqūtтан çau qacqan soң, ұрьспенen.

Masqūtqa keldj әlgj cal көzjn tjkter,
Kөrse bastan aqьp tūr qan djrdektep.
„Münьd qarьzьn men de өtep keteijnсj,
Çjgjt qoь er көkjrek, çau çyrek“ dep.

— Әi çjgjt, ne qыlsaң da er ekensjn,
Kөrgeisjn, erljjnнjң verekesjn.
Sever vor menj açaldan sen aьrdьң,
Maqan qыlqan qarьzьңdь alla өtesjn!

Bal emen, vatьr emen, xan da emespjn,
Ataqть artьq tuqan çan da emespjn.
Sever volьp aьrdьң menj açaldan,
Çaqьььqть vjlmeitjn cal da emespjn.

Men vjr cal dyniede çahan kezgen,
Erteң erte ketemjn saharjnjzden.
Erterek pәlen çerde tosьp tūrьp,
Aьp qal, vjr vazarьq çanьm vjzden.

Bül ucjn qъзыqpassъñ sen de vjr er,
Senj maqan kez qъlqan paqardjger.
Vjr qûdanъñ хаqъ ucjn men tjeimjn,
Qавык көр, sertjm osъ qоlъñdъ ver!“

—„Üгъqa çjbermedjm men namъstъ,
Kjm vûldar mûndai-mûndai qъlqan jstj
Alla хаqъ degen soң amal da çоq,
Barain—“ der uæde etjr qоl qaçъstъ.

Ol çerge erte tûгъp çjgjt vardъ,
Cal da ducar aldъnan vola qaldъ.
Qоlъnan ûstap aльp ertjr varъp,
Dalada vjr vûзыlqan tamqa apardъ.

Barsa tamda vjr gyl tûr solqылдаqan,
Basъnda yc çemjs var vылqылдаqan:
Vjгj aq, vjгj qъзы, vjгj sarъ,
—„Tançdar al men verein vjгjn saçan.

Aqъñ çeseñ: aqъlъñ çannan asar,
Sarъ çeseñ: dâuletjñ sudai tasar.
Egerde qъзы çemjs aльp çeseñ:
Üгъacъda çan volmas senen qacar“.

Ol çjgjt cal sөzjne qûlaç saldъ.
Kөzjn төmen çjberjр, az oilandъ.
„Aq pёnen sarъ ekeujñ almaimъñ“ der,
„Qъзы çemjs çeimjn“ der qolqa saldъ.

—„Men veremjn, tanvaimъñ, aita tûra,
Өkjpveseñ tyvjnde çyre-çyre,
Aq pen sarъ ekeujñ almaçanъñ,
Mәñjsjn aitsaç eken, çanъm sjrә“.

„Men volsam, eger aqъñ çemek edjm
Aqылдъ völdъm elden vөlek dedjm.
Men aqылдъ vilemen ne qылsam da,
Aqыл menj bilese kerek dedjm.

Aqылдъ çay tavылmas maqan sьrlas,
Kөгjne tentek, көр nadan moïn vürmas.
Әdeletsjz, aqылсьz, arсьzdardъ,
Kөre tûra көñjлde тьньстьq tûrmas.

Adam derttj volmai ma, qūsa tartьp,
Tūssь ūtqь ūiqtai almas, tynde çatьp;
Eptep vaqьp, eserge em tava 'almai,
Təttj tamaq çei alman dəmjn tatьp.

Sarьnь çep, men volsam vaidьң əzj,
Auzьnda tamam çannьң voldsьm səzj.
Bələnceden vьrnərsə alsaq-au dep,
Tьgьler çan vьtkennjң maqan kəzj.

Çürt kynder çürttan artьq vallьq ycjn,
Būldaidь vьreu kyсjn, vьreu tysjn.
Ne qьlsa da nadandar almaqь oilar,
Mal antūrqan kyidьrjр çürttьң jсjn.

Еdvекsьz mal dəmetpek-qaiьrcьlьq,
Aqьldь erge, ar volar onđai qьlьq.
Oнь oilarlьq vūl kynde adam var ma,
Paida oilamai qьladь, kjm tatulьq?

Bersed, qalar olarda nesj arđьң,
Bermesen, sendaqь itpen vьrge voldsьң.
Ne əzjң it, nemese var eljң it,
Dauasьz vьr pəlege mьne qaldьң.

Qьzylь çesem menj əiel syier,
Aramdьqqa çyrmese ne çan kyier?
Ūrқась da kəp çan qoi, dosьm volsa,
Dep edьm vьr paidasь maqan tier.

Erkektjң erkek adam volsa qasь,
Qatьn cece, qьzь çoq, kjmьjң vasь.
Qan qahar, qara xalqь qastьq qьlsa,
Sonda ūrқась volmai ma aracasь.

Tegjnde adam vasь sau vola ma?
Yijnde tekserjimes dau vola ma?
Erj acu aitsa, əielj vasu aitьp
Oььrsa, vūrьnqьđai çau vola ma?

Sonь oilar qьzyl çemjs men taңdadьm:
Bersenjz çemek volьp vel vailadьm.
Tora-torsaq vūl səzđj aitqanьm çoq,
Basьnda-aq oilar tegjң availadьm“.

Bül sözge salıp türdü cal qılaqın.
— „Endece, taııp aıtın, çe, sığaqtım!
Aqıl, дәulet әuelden өзінде eken,
Өмірjң мен artılsın, қаһым вақың!“

Bül cal wöten cal emes qıdıg edj,
Ewın taııp, darıqqa kezj keldj.
Sözjne, aqılна, qılqılна,
Razь volqannan soң wata berdj.

Sol Masqūt qıdıg caldan wata alıptь.
Soңında Cәmсj-сihan atanıptь.
Maqtasь: „bül dүnienjң künj“ degen,
Сetjлp wjzge qıwrat söz qalıptь.

Sol zamanda-aq nadandar сьгьс¹⁸⁸ wüzqan,
Сalqannıң дәmjn wüzp qaur qılqan.
Aqıl мен mal ekeujn asьraı almaı,
Aracasь jzdeptj qatın, qызdan.

Endjgje ne sürau, bül zamanda?
Aqıl-ol, arnamьs соq ec adamda.
Өlgen mola, tuqan çer сjbermәidj.
Әitpese türmas edjm osь maңda.

*Sol Masqūt xalifaqqa wәzjг wорть
Tarqatıptь alдынan көр pen tortь.
Baqanaqь qıdıg cal wjг waqьtta,
Tysjnde aian wәjлp сольqıptь.

„Eı walam, pәlen künj саиьп саuar.
Sol саиьпнıң suьnda kesepat wаg;
Сetj kün сьндь wolar, suьп jcken,
Сetj kün өtkennen soң, қана оқalar.

Ol sudan tamam suqqa su qııblar,
Sel wөлp, sudıң wәrj kesel wolar.
Erterek taza sudan, su сiьp al,
Bül qawarьm saqtansaң, қаһым, қарar“.

Bül söz wен xalifaqqa Masqūt wardı,
Qawarьп еstjgen soң qan da aңqardı;
Aıtqan kezj, қақьндар kelgen саqta,
Erterek taza sudan qıılp aldı.

* Masqūtтың“ bül II-wәljm] wıgьп wasıwmaqan. *Red.*

ESKENDJR

(Әңгіме өлең)

Осы құрт Eskendjrdj vjle me eken?
Makedoni saharь oqan meken.
Filip patca valasь, er көңildj,
Maqtan syigen, qьzqancaq adam eken.

Filip öldj, Eskendjr patca voldsь,
Çasь әren çьрма vjге toldь.
Өz құрть аз көrjnip көrcjlerge,
Kөz alartьp, qaradь oңdь — soldь.

Sүmдьqpen әsker çьp qaharlandь,
Çaqьn çerge çau volьp tura attandь.
Kөp eldj, kьtjnвegen qьrdь, çoldь,
Xandь өltjrp, qalasьn tartьp aldь.

Çazasьz çaqьn çerdjn vәrjn cartь,
Darjanьң suьndal qandar aqtь.
Carqan eldjң vәrjn de vodan¹⁸⁹ qьlpьp,
Өkjmdjkpen qolьna tartьp artь.

Eskendjr elde almaqьn хan qoimadь,
Alqan sain көңilj vjг toimadь.
Aranь varqan sain qattь acьlpьp,
Çerdjn çyzjn aluqа oi oiladь.

Qan jcer, qaharь хan acь көp,
Ataqьnan qorqadь құрт qaiqь çep,
Sol kynde qocemetcj aitadь eken:
„Ханьң хань, patcanьң patcasь“ dep.

Ataqь talai çerge onьң çettj,
Çerdjn çyzjn aluqа talap ettj.
Esepsjz әsker ertjр çaraqтаньp,
Esjtken elderjne çyrjр kettj.

Aldьnan cьqа almadь eskjн mўnьң,
Bәrjn de aldь, qorqьttь çoldaqьnьң.,
Çan cьqradь aldьnan, toqtaubь çoq
Çep çyzjn çeke viler almaqьcьnьң.

Çyre-çyre vjr elsjz cölge tystj;
Альр çyrgen суьльң вәрjn de jctj.
Atuan adam, vərj de vjrdei cöldep,
Васьна qūdal saldı qıyn jstj.

Sandaldь sar dalada su tava almai,
Cöldegen çürt qaitedj vos qamalmai.
Qызметkerdјң vərjn de өltjrmekcј,
Вольрть cöldegenge cьdai almai.

Mьsalь: astьndaqь at odaqь üctь,
Eskendjr de atьnyң çalyн qüctь.
Çaltьrap sæule bergen vjr nərsege
Patcanьң at ystjnde көzj tystj.

Barsa, vjr sьldьr qaqqan mөldjr bülaq,
Taspadai veine arьqtan cьqqan qūlap.
Tyse sala Eskendjr vastь qoidь,
Jcse, suь өзgece, tәttj тьm-aq.

Kerken valьq keltjrtj sonda tūrьr,
Sol suqa valьqtь aldь vjr çudьrьr,
Jsj, dәmj өзgece volьp kettj,
Taң qaldь, münьң vərjn suqa çorьr.

Eskendjr qolьna aittь: „vü netken su?
Vərjn de jcjr, vül suqa vetjndj çul
Vjr vai elden osь su cьqqan cьqar,
Өrlep varьp, ystjne tјgeljk tu.

Vül salqьn, tәttj suqa qanьңьzdar,
Caq keler maqan çan çoq nanьңьzdar.
Menen qalmai vül sudь өrlep, varьp,
Talqan qьrьp saharjn alьңьzdar!

Çarьq cactь, qol çyrdj sudь өrlei,
Saharjne çetkence damьl көrmei.
Kөkreңbek temjr kigen өңkei vatьr,
Tartьrьr çөneledj sьrna-germei.

Sol әsker sudь өrlep talai çyrdj,
Sudьң vasь vjr qūzar catqa kjrdj.
Cattьң auzьn vekjtken altьn qorqan,
Qaqrasь vekjtulj, көzj көrdj.

Qaqrany acaıyn der xan ümtıldı,
Tütqasyn olai-bülai qattı cüldı.
Aca almadı, qaqradan ymjı yzdı,
Aqıldasır, tējuır-aq amal qıldı.

Eskendır toqtau kormeı ösken çan qoi,
Kelmeı me, toqtasuzdındı wırj daıqoi?
Del-sal wolsır, wırj de qaita cıqtı,
Aıbsır əl kelmesın waiqaqan qoi!

Doldıqpen xan Eskendır aculandı,
Aculanır qaqrada çetır wardı.
Qaqrany duwırletır qaqır-qaqır.
— Qaqrandı acı! — der, warınsa aıqai saldı,

Qaqrandı aq çaqınan wıreu keldı,
Kuzetcsı soı eken dıwıs wırdı.
— Qaqrany saqan acar rıqsat çoq,
Bül qıdaiqa wastaitın qaqra — dedı.

— Bılmesen, men „Eskendır patca“ degen,
Çer çuzıncı soqısta wırjn çengen.
Qaqrandı ac, qawarındı aıt, wıldır maqan!
Qorlıqım özım tuır, kóz kormegen!

— Mıqtımın der maqtanwa, aqı wılsen.
Ondai kısj bül çerge kelmeıdj teı.
Jcı tar kóre almastıdj wıreuj sen,
Batır wolsan, özıncı napsıncı çen!

— Talrıncı talappen men de wır erı
Kör çurdım, kezdeı keldı kormegen çer.
Eı wılmasa, xalqıma kerseteyın,
Sı qıır, belgı wolar wır narse wır.

Qaqradan laqtırdı wır oramal:
— Sıym osı, patca, mınanı al,
Jcınde wır narse wır aqı wırer,
Aqardaç oılanır, kózıncı sal.

Oramaldı qıanır, qolına aldı,
„Sı aldım“ der, qalqına qaita wardı.
Qarasa, jcındegı wır qu sıiek,
„Bül ne etken mazaq“ der, aq-taq qaldı.

Aculanьpъ sььna, boldь kektj:
Eц volmasa, vjmedj sьь vermekтj,
„Oсь menjн tenjм ve?“ dep aqьгьp,
Laqтьгьp сjberedj sol syiektj.

Çoldasь Aristotel⁹⁰ aqьь mol,
Laqтьgьan syiektj aladь sol,
Xanqa aittь „qasiet var vül syiekte,
Kөzjңe көseteijn qavardar voll“

Sol kynde Aristotel çeke dara,
Aqьl sөzjн тьңdamai, var ma cara.
— Tarazьнь әkel de syiektj sal,
Bjг çaқьһan altьn sap өlсep qарai

Bül sөzge Eskendjг de qарai qaldь,
Tarazьнь qürdьгьp, ortaqa aldь.
Qanса altьndь kymjş pen salsadaqь
Bjг kjckental syiektj audarmadь.

Mүнь көrjр — Eskendjг aң-tan qaldь,
Var qarubн altьnqa qosa saldь.
„Endj qaiter eken“ dep qarap edj,
Bүгьnөдan qu syiek aubьlandь.

Aristotel xakjмge¹⁹¹ patca keldj:
— Mьna syiek qaznanьң vөrjн çendj.
Bül syiektj vasarььq nөrse var ma?
Aqьььд men oilanьp tapcь! — dedj.

Xakjм çerden торьгаq aьp vardь,
Bjг uьstar syiekke casa saldь.
Ana vasь sььq etjр çerge tysjр,
Syiek vasь çoқarь sььqьp qaldь.

Eskendjг mүнь көrjр, az türadь,
Xakjмdj aulaq çerge saқьradь.
„Таң qalarььq js boldь mүньң өзj,
Mәнjсjн altьp vercj“ dep süradь.

— Bül adam көz sylegj — dedj xanqa,
„Toia ma adam көzj mьң men sanqa,
Çemjt көz, çer çyzjңe toimasa da
Өlse, toiar көzge qüm qüььlqanda.

Kəpjr kəzdjn dyniede arañ ylkən,
Alqan sain dyniege toia ma eken?
Qanca tjrj çyrse de əlgen kynj
Əzge kəzven vjrdel-aq volad̄ eken?

Aculanva, ei patcam, aitaı̄n dat:
Alt̄n qaqla vermedj vjzge r̄ıqsat.
Sı̄ s̄ırad̄n vergenj vjr qu syiek,
M̄ıñ kəjrp, al̄n̄ız sjz de q̄ıv̄bratı!

Oilap-oilap patcan̄n moı̄n̄ tystj,
„Q̄ıdaı̄m kərsətj“ dep v̄ıl vjr jstj.
„Beker jk eken menj̄n v̄ıl jsjm“ dep,
Qol̄n al̄p ç̄ırt̄na qaita kəctj.

Az-aq səz alt̄m, vjtj v̄ıl əngjme,
M̄ıñ vjr əzge səzdj̄n vjrj deme.
Qarn̄n̄ toisa qaiq̄rma maqtan ycj̄n,
Tolmas kəzj̄n tolar dep qaiq̄ çeme.

Qu əmj̄r çoldas volmas əlj-aq ətər,
Əz kylkj̄nə əzj̄n qarq volma beker!
Uiat̄n̄ men ar̄n̄d̄ malqa sat̄p,
Uiat̄s̄ız da iman çoq, tyrke çeter.

Maqtanas̄n̄ vjreuge maqtas̄n̄ dep,
Çauçaīmnan ec-adam qaqlas̄n̄ dep,
Sen ketken soç art̄n̄n̄ kyljr qalar,
Ant ırqannan q̄ıdaı̄m saqtas̄n̄ dep.

Aq̄ıls̄ız əzj̄n maqtar v̄ıç̄raı̄d̄,
Boı̄n̄a əlcep səllesən, neç q̄ıraı̄d̄?
Çaq̄s̄ volsa, çar̄q̄t̄ kjm kərməı̄j̄.
Əz vaq̄and̄ əzj̄nən kjm s̄ıraı̄d̄?!

ƏZJM ƏNGJMESJ «МЫН ВЈR TYN» ERTEGJSJNEN ✓

Bjr sөzjm „Мын вјr tyn“nen oqьp kөгen,
Өлең qьp sol sөzjmdj aitqьm kelgen;
Вольть ақайындь ekj çjgjt—
Baқdatta, Müstara men Sara degen.

Ekeuj çetjm edj әkesj өlgen,
Talaptan çetemjz dep vos çyrmegen.
Tjgjnçj, kestecj edj kјçj jnjsj,
Müstara suretcjlk qььm vjлgen.

Ekeuj ekj aıgьmaq qamьn çegen,
Bjr cetke ketpek volьp çürt көrmegen,
Mal tapqanь vjr jzdep tappaq volьp,
Sert qььp, vjr vjгne uәde bergen.

Ekeujn ekj çaqqa taqдыr vөлgen,
Çandar emes qaterden әste imengen;
Сьнмасында Sapasь kete türsьn,
Müstara Balsuraqа vürьn kelgen.

Müstara voidaq kedei vјraz türqan,
Kәsjvјn kynnen kyngе tәnrj oңqarqan.
Azdan soң qatьn alьp yl salqьzьp,
Cәhәrde senjmdjnјң vјгj volqan.

Bül qurap, kijm tyzer, qarnь toiqan,
Qaқazqа өrneк çasap, suret oiqan.
Qüdaьm kecјktjгmei vјr ül verjр,
Moldalar onьң atьn Әzjm qoiqan.

Bjr çasap, ekj çasap, Әzjm өstj,
Sonan soң medresege varьp tystj.
Az çylda çaqsь qььm nәs p etjр,
Ças çjgjt, çyzj nürь kәңlj mastь.

Oqudan сьqа üstady ata өnerjn;
Asьrdь atasьnan әvјr çerjn.
Sol kynde açal çetjр Müstara өljр,
Çьrtьq, çetjm volmadь ol ças өrjm.

Атаньң харакәтjн үстai aldь,
Өнерj артық сьқьр, җан таң-қaldь.
Алусьлар көвейр мүньң jсjн,
Бүгьнөқьдан артыьр, мал құралдь.

Бjр кунj lapкесjнде оть edj,
Торқьн тон, алтын кeмeр вjр саl кeldj.
Ne қыlsa, вjр құрметtj adam qoi деп,
Әзjм түгьр ijлjр сәлем берdj.

Сәлемjн aldь, calda amandastь,
Qasьна җыьқ keljр җақьндastь.
— „җат җerdjн adamь edjм, ei сьғақьм,
Ne харакәт қыласьң?“ деп сұрасть.

— Ғасьмнан җetjм edjм көңlj сьпьқ,
Өнерjм артық emes ondal ұльқ;
Еңбекрeнен көз сызвeи кун көremjн,
Харакәтjм—suretcj, воlаусьльқ!

— Mjnezjн, тьsjн җақьсь padan derge,
Артық өнер қыьн ва talaptь erge.
Tesjлgen кунj воьь sendeи җасть,
Аiaимьн өnjмj җоқ вүл өnerge!

Bүl сөзge Әзjм түгьр aculандь,
— Түрpaиь сөlleisjз—деp қарai қaldь:
— Adamньң харакәтjн қорlama вaл,
Ac emen воlмасам да, sendeи малдь.

— Қорlamaimьн һәм вalam зорlamaimьн,
Tesjлgen кунj воьь җenj aiaимьн;
Химa қыьмьн вjлucj em, yireter em,
Mьсть алтын җасаусь em, aldamaимьн.

Сьн өnerge қaiter ең; көзjн җetse?
Әrkjмge җарамaidь, мүнь yiretse.
Өзj yлken, өзj оңai, артық өнер,
Az җүмьспен көр алтын хасил etse!

Mendaқь җьргенjм җоқ maldan кьsjр¹⁹²
Айттым вalam, васьңа meirjм тьsjр,
Erтең erte, мьсьңмен даьн воььр,
Көңljннjн дәр кьмәнjн¹⁹³ алсь сесjр.

Әуелі хартықна җетсін көзін,
Sert қылдым қой, үйретпек болып өзјмі!“
Erten erte sol җerden тавыспраққа,
Ekeuj үәде ballap qoidь sөzjn.

Cal kettj, аң-таң бала уиге қайты,
Kөргенjn анасьна keljр аитты.
Ximia қылыть бар deitjn, syitsedaqь
Anasь wasьn calqар, jсjn таритты.

— Апар да мыс вақырды алдына сал!
Алтын болса volады вјrtалаі mal.
Ғалқызым ne қылаң да сақ болып җыр,
Ғәдјгәі вор җыгмесјn антүрқан cal“.

Bala аитты: Тәңгјm қақса vende ne eter,
Ғалқан болса вјljner қор вор keter.
Сын болып, үәдеге вармай қалсақ,
Qарылыстан айықан ызась өтер“.

Ne қыла сол кун бала, cala үіqtады,
Өтјрк rасьn oilаныр, тава алмады.
Мыс вақырп қолына алдыдақь,
Lаркеге кундегјден erte варды.

Caldaqь dereu даып volа qaldь,
Bјr dorvadan көmјr мен көгјk алды.
Ekeuj sәlemdesјr volqannan соң.
— „Мысқ qaida balam“ деп dјgјr salды.

Мыс вақырды сүндырды talqан қылыр.
Көmјрге salды мысты, dyken қүгър.
Мыс вьлқыдар егјgen kezјnde cal,
Cөncјkten ұsaq qara алды қыгър.

Aлды да ol дәрјсјn мысқа salды,
Вьлқыдақан вүрқыдар мыс calqaldь.
Bјrnәrsemen азьрақ вүлqalaqtар,
Алтын қыр, сүнықан соң қолына алды.

Алтынн алыр verdj қолындақь:
— „Sарарқа sal вардақь сәгјндегј.
Алтын emes деп вјreu айтса balam,
Aldamсь amalyьm җоқ volдыmdaqь!

Altındı al da kerset, çürtqa arıgır,
Menjñ sezjm cın volsa, tənri oñqarır.
Sonau vaqca jcnen, tavylarımın,
Eger menj jzdesen, kəñlñde alır“.

Əzjm üctı altındı ala salır,
Ne vailarqa kersetj münı ararır.
— Samaradnoi, sarı altın eken qoi“ dep,
Kjm kərse, sol atadı añ-tađ qalır.

Yc mññ yc çyz dñldaqa kettj satır,
Cecesjne ar keldj tañırqatır.
Cecesj:—sol kjsjnı saqrı!—dedj,
— Ketsjn—dep—yijmjzden dəm-tüz tatır.

Vaqanaqı vaqsaqa Əzjm keldj,
Çolıqtı cal da, sonda otır edj.
— Eı ata, qılqan jsjn ras eken,
Qonaq vor, vjzdn yiden dəm tat—dedj.

Qos ıññ dñldə verdj Əzjmge cal:
— Senjn ortağ malıñ!“—dep—mendegj mal!
Cecjlsjr, sırlasır, otıralır,
Ərtırlj qımbat vaqa jckjlk al.

ırlassağ, sıxvattassağ, aılağ artır,
Nacal volamız qoi səiler calır.
Anañdı da vjr çerge çjber valam,
Sırtımdı yirete alman volım tartır!

Kyn vatpaı bıtteı alađ volma vjzge,
Qas qarala kelermjn men de sjzge.
Jcjr, çeu arasında səiler söz kər,
Ol yide çan volmasın senen özge“.

Əzjm kezdj vazardı, az tentjrep,
Ərtırlj jckjlkı aldı kūrıp.
Altındı kərgennen sođ anası da,
Kettj kərcj yijne, senjnkjrep.

Araq, çemjs ərtırlj nıqmat dain,
Quandı altın qolqa kjrgeñ sain,
Yijne vöten çalırız çandı qolmat,
Oñaca vezendjrp türdı çalın.

Köz vailana sьp etjр, cal da keldj,
Əzjm de esjk actь daьn edj.
Əzjmdj valasьna valaқandьq,
Çainaқdar, çarqьn çyzven yige kjrdj.

Cal kjrjр, yidj tegjs araladь,
Bjr Əzjmnen vasqa çan tava almadь.
Bjr çolata veijldj verjр alqan,
Əzjm de vül qььqь cam almadь.

Хос иаqtьsьp səileidj cal varqьldar,
Qol quşьgьp Əzjm tūr, səzjn tьндar.
Asьn çep, qolьn çьp volqannan son,
„Əpkel“ dep, jckjlyktj qoidь ьндar.

Bar js qoi, əuelden-aq el saltьnda,
Orьs, nemjs volsa da qai xalqьnda.
Paida dep tən saulьqqa jsetuqьn,
Mluadan tartqan xamir¹⁹⁴ as artьnda.

Padnosqa vətelkemen araқ toldь,
Bjr-ekj çaqьsь rəmke dain voldь;
Çoqtan vardь səilesjр, sauqьm salьp,
Aьstь pialanь oқdь-soldь.

Çalma-cuaq süm caldьn jсj тьqьtь,
Alqacqь jcken Əzjmge tez-aq сьqьtь;
Bjr aiaq qoldan qolqa degensjnr,
Çədjgei, staqanqa dəru тьqьtь.

Onьsь tyn ortasь volqan zaman,
Süm eken talai çandь əure qьlqan;
Dərij qosqan aiaqьtь jckennen son,
Əzjm varьp çьqьldь calqasьnan.

Sonda cal terezeden vjr ьsqьrdь,
Tərt çjgjt tavьt alqan yige kjrdj.
Əzjmdj sol tavьtqa saldьdaqь,
Tərtəuj kəterjр ar tьsqa çyrdj.

Əzjmdj mas qьp aьp, cal keneldj,
Esjktj çavamьn dep az vөгeldj.
Artьn çьm-çьrt qьldь da antuqan cal,
Tərtəujn ertjр aьp, tez çəneldj.

Teñzđjñ ƣaqas̄nda qalñ qam̄s,
Jc̄jnde vjr keme var calqa tan̄s.
Əzjmdj sol kemege sald̄daq̄,
Tũms̄q̄ñ vñr̄p ald̄ cetke cal̄s.
Qas̄nda ƣırma-ot̄yz ƣoldas̄ var,
Qaladan tañ atqanca ketj̄p al̄s.

El tũrd̄, erten kempj̄r yige kjrdj,
Bala ƣaz̄m volqan̄ñ jc̄j vjldj.
Zar ūrd̄, oival sald̄, ne vjt̄rs̄jñ,
Tũra tũr, əzge ƣal̄ñ sũrama endj.

Əzjm es̄jñ ƣırt̄e erten tyste,
Əz vas̄ñ kerdj qaūr, qatar jste.
Qol-alaq̄ vailaul̄ ƣat̄r ƣalq̄yz,
Temj̄r cetj̄k qaras̄ vop tũrad̄ yste.

Br̄qal̄r, ogn̄ñan ol əren tũrd̄,
Tyregelj̄r antũrqañ cald̄ kerdj,
— Aqsaqal adam mũndal q̄la ma eken,
Anamñan menj al̄r̄p, vũl neđ—dedj.

— Kəzjñdj ac, es̄jñdj ƣı, endj oinama,
Menj sen əz d̄jndes̄jm dep oilamal
Men otqa soq̄nam̄ñ, d̄jñme kən,
Mende vard̄ñ vərjnen qaūr oilamal

Egerde kəñvei q̄lsañ nadanc̄yl̄q,
Ərkynj s̄jzge dain vjr ƣyz c̄v̄v̄q.
M̄ñ ƣan̄ñ volsadaq̄ qũt̄lmaıs̄ñ,
Tav̄lmas̄ endj menen maida q̄yl̄q.

Bala aitt̄: „D̄jñm yc̄jñ ƣan̄m qũr̄van,
ƣannan qorq̄r, ot̄qa men vas̄ ūrmañ.
D̄jñm xaq, js̄jm xaq̄r̄ñ, əlsem ceit,
Qorqad̄ dep ymjt̄j yz sen antũrqañ“

Balan̄ñ var kijm̄jñ ces̄j̄p ald̄,
ƣyz qam̄c̄ arqas̄ña dyre sald̄.
Q̄ñq etj̄p, vjr d̄v̄v̄st̄ c̄v̄qarmald̄,
Az̄raq talmaus̄r̄ap, nacarland̄.

Mũn̄s̄ñ ƣaratpad̄ qad̄j̄r sũv̄han,
Kək vũz̄yl̄r, ƣer ƣyzj vold̄ toran.
Bailaul̄ vala ƣalqa qala verdj,
Kememen əure vold̄ kər antũrqañ.

Bjr mezgilde cal aittъ: „balam, toqta,
Mъstъ alъn qylatъn dъrj osъ aqtа.
Alъs emes, az kyndjk aqъn erde,
Bolmai ma, molъqtъrъr ар aitsaq ta?

Bala aittъ: „ezjъ vj!“ der, vûl sêzjne,
Cal quandъ tigen soъ erk êzjne.
Têvesjnen tjk tûrъr, qyldъ qъzmet,
Tittet cъrgez, kelmeidj mjnezjne.

Sъr etjr vjr aaa keldj etjr,
Cal êneidj, valanъ asъna ertjr.
Bjr varavan tûr eken, aqъr edj,
amadъ elmaialar, dyvjretjr.

Yc elmaia ûstady orъъna,
Birjnъ azъq artъ omdъъna.
Ekeujne er ertter mjnjr alъr,
Varavandъ aldъrdъ orъpъna.

elmaialar keledj eldei esjr,
Sûm caldъn vjr tarartъ kêzj tesjr.
Cal aittady valaa kêrdjъ ve der,
— „Bûlt tûr, vûldъraqan elendesjr!

Ol êzj vûlt emes, artъn taubъ,
Bjr vêlek ylken taudъn bergj vaubъ.
Bergj taudъn vaъnda sol dъrj var,
Qъrandъ ар aitarmъz ъbek vaubъ“.

Tynj voib yrjrtj, voldъ sêske,
Kêrjndj arъraqan yidei nêste,
— Bûl ne?—der sûrap edj, tûra actъ,
Bittet aial ylmadъ, kêrjr êste.

— Bûl ne?—der taъda aittъ Êzjm soribъ,
acanъn ne yloanъn mûnca ûrlybъ?“
— Sъraqъm, mûnъn êzj aterlj er,
Bjr askêi, adjgêi dêudjъ ornъ.

Sonъ aittъ da, cal savap yre verdj,
Bjr êzen atъr eken, sonъ êrledj.
Êzendj êrlegennen vjr aigrъmai,
Dêl besjnde ûcъrtъr taua keldj.

Keldj de vjr çar tasqa tyse qaldь,
Azybь artqan maianь çarьp saldь.
Jcjn çarьp, jctegj jcek çarnьp,
Өkre-vauryн tazalap, vərjn aldь.

Sonda cal, Əzjmge arqan, qançar verdj,
— „Maianьd jcjne enjр, sen çat“ dedj.
Jcjn tьgьp, men ketjр, çasьrьnam,
Tau vasьnda samьrьq vьzdj kərdj.

Bül çerge men ketken soң samьrьq keler,
Maianь jljр aльp, vьkkе өrler.
Bjr çerge qonqanнан soң çardaqь cьq,
Imenjр adamzattan ücьp keter.

Tau vasьnda var çara, üsaq topraq,
Qarqa toltьr, kecjkpej çьldamьraq.
Qar tolqan soң arqanqa vailap çьber,
Saspal cecьp alqanca, toqta vьraq.

Sonan soң arqanьdь tasqa vaila,
Tysetüqьp ьdajalь çerdj saila.
Arqanнан üstadaqь tys sьrəanap,
Çaramaldь, qьlmasaң syitjр aila.

Qar aldь, qançar aldь sonda Əzjm,
Səzjnjd üqtь vərjn qьlmai çazьm.
„Cьraqьm, aitqanьmdь çaңьlma“ dep,
Varьnca qььp çatьr cal da taqьzn.

Əzjm de vөгelmedj volьn teçer,
Talavь, təuekelj sondai-aq kəp;
Təңrjnjd vjr çazqanь ekj volmas,
Maianьd jcjne endj, „təuekel“ dep.

Maianьd ketjр qaldь, jcjn tьgьp,
Cal ekeң çasьrьndь talqa kjrjр;
Asrannan samьrьq keljр, jljр aльp,
Qaiqaiьp, qalta cьqtь, vьraq ьrəpьp.

Maianь samьrьq qondbь, tasqa ararьp,
Er Əzjm cьqa keldj, jcjn çarьp.
Adamzattь kərgen soң vüdan cocsьp,
Otyrdbь samrүq qüs aulaq varьp.

Салтандар, Әзім сьқтѣ тау васына,
Тартѣ торьрақ, толтырды догвасына.
Қар толқан соң арқанға тықтар вайлар,
Тау васынан җбердѣ атасына.

Җбердѣ әлгѣ қартѣ җерге атѣр,
Антүрқан сал дәулетке қалды ватыр.
Қар җерге тускөнен соң, дѣнсыз көрѣр,
Арқандѣ алыр кеттѣ җүла тартѣр.

Ағылыр арқанынан Әзім қалды,
— „Арқандѣ неге алдың“ деп, аиқай салды.
— „Талаидѣ осы тауға тастағанмын,
Соның вѣрѣ вольдың“ деп, кете варды.

Сүм салдың дѣнсыздѣгѣн сонда вѣлді,
Қарамал, вѣр қайғымай җуре бердѣ.
Көрѣрдѣң қайғымасын вѣлгөнен соң,
җыгѣрѣ җалтыр тастан җол ѣзdedѣ.

Көрдѣ, вѣлді, ол таста җольдың җоқын,
Сонан соң қамдар вақты қарны тоқын.
Азырақ җемѣс тауыр җедждақ,
Көрмекке җата кеттѣ хақ вүйгөқын.

Күн де ватыр, вѣр җерге Әзім җатты,
Күн ватқан соң җаң-җақь салдыр қақты.
Қараса қартар җыргөн вәрѣ аидақар,
Сонда да вѣраз җатыр үиқтар қарты.

Үиқтар кетѣр, сосыныр, тез оианды,
җүтқалы көрдѣ келген аидақарды.
Не де вольса тәуекел қылдыдақ,
Қаңҗармен қақ васынан сауыр қалды.

Әзім де вѣр тарарға ысыр кеттѣ,
Вѣр вѣлк ақас көргөн соқан җеттѣ.
Вѣлк җерде вольайын dedждақ,
Сол тунѣ ақас васын мекен еттѣ.

Әрѣ-вөрѣ җаттыдақь үиқтар қалды,
Сарсақан қой, күн сыға зорға оианды.
Қараса васын аидақар җоқалыртѣ,
Әзім сарқан тапыды аидақарды.

Olladъ, tjrj bolsa ketpes pe edj?
Өlgen qoi мына аидақар деп оиладъ.
Ақастан тысе қалыр аидақарқа,
Қоына қанçar алыр çetjр vardъ.

Kөrdj, vjldj аидақар tjrj emesjn,
Тәдрj үзын çasatqan сүм denesjn.
Қанçarмен тaspadai қыр tjljр алыр,
Az uqalap keptjrdj çon terjsjn.

Çalqар-çalqар, vjr үзын arqan ettj,
Er Әzjm осылайса talap ettj.
Bjr үсын тaspа vallap çjbergende,
Tysetüqъn ornъna әvden çettj.

Er Әzjm тәuekel қыр çannan kysjр,
Arqannan üstadъ da kettj tysjр.
Qaraqat çep, moıyl çep, sudan jçjр,
Өzendj qūladъ da çyglrdj üсыр.

Yc qonъp, төrtjncj kyn velden astъ,
Ol kynj altъndъ yige ducarlastъ.
Tau vasyнан tysjrgen тәuekelmen
Sol yige kjrmeк volъp qadam vastъ.

Qaqpadan kjrdj jckerj qadam vasyр,
Bjr yijnen өrledj, vjr yige asъp.
Tjldeserge ec-adam çolyqpady,
Tөrdegj yige kjrdj, esjk asъp.

Ekj sūlu qъz oтыr төrdegj yide,
Ondai sūlu көrgen çoq bytjn elde.
Ekj qъz çatras oınap, vjlmei qaldъ,
Kjrdj de tūra qaldъ orta çerde.

Ekj qъz mūnъ көrdj, vas көterjр,
Adamzatqa тапырқар, тұrdъ elerjр.
— El çjgit, tysjn çaqсы çan ekensjn,
Çyr edjn çadjgөige ne қыр erjр?!

Sөiledj Әzjmdaqъ, aianvai-aq,
Men qarjр vıcarамъn çyrgen salaq,
Әuelde „өzj көrgen var qъsanъ“,
Sөiledj vjrn qoımai vastan aiaq.

Ekj qыз estjр vjldj Əzjm çatın,
Esjrker, mysjrkeidj aitqan sain,
„Sen vjzge vaur volьr, tūr osьnda,
Ne kerektdj qьlalьq vərjn daьnl!“

— Qūr volьn, olai volsa, aralarьm!
Dynienjd tartьr çyrjn çaralarьn.
Saçьnsam, əz eljme çetkjze me,
Aitsaңьz, marхамattь atalarьn?

— Kənjldj vos suьtra vjzdei qьzdan,
Sjzge uəde vjzderge tənrj aitqьzqan.
Sьdaqanса сьдар ваq qasьmьzqa,
Qaitraqьd keler vjzdn qolьmьzdan!

Senj vjz çar etpeimjz, vaur ettjk,
Dostьqpen çyrek erjр təur ettjk.
Tьvjnde sen tura almas volsaң munda,
Eljne çetkjzge vjz de çettjk!

„Qūr voladь“ destj de sert vailastь,
Qattь, qattь aitььp uədelestj.
Kənjnde qara çoq, aq nietpen,
Tьm çaqьn dos voluqa ьnqailastь.

Kьp çanqььr, volьna quat engen,
Altьndь yidjn jcnde erkelengen.
Çan-çaqьn qalai safran qьsaң erkjn,
Çalqьz aq vjр esjkke kьrme degen.*

* Aiaqь vjtrəi qalqan.

АВАИ ҶАЗОҶАН КЕИВР ӨЛЕНДЕРДҶН ҚАИ КЕЗДЕ, НЕ СЕБЕРТҶ АИТЬЛОҶАНЪ ТУРАЛЬ ТЫСҶНДҶРУ

„КҶм екен деп келҶр ем тҶйе қуоҶан“ деген вҶр ауз өленҶ ел ҶсҶнҶ вҶр кәресҶнен алыҶқан. Ол кҶсҶ, вала ҶсҶткҶнҶнде аулындақъ вҶр әелдҶ төркҶнҶне ертҶр варады. ТөркҶнҶ вҶр Ҷаур айқър вередҶ. Соны алыр екеуҶ қайтыр келе Ҷатыр, Құнанвай аулындъ Ҷолда Ҷатқан тҶйелерҶнҶн арасыҶ аралар өтҶр вара Ҷатырты. Сонда он Ҷасар вала—Авай, аулдан тайқа тҶнҶр сауыр келҶр әлҶлердҶн аты ҶөнҶн сұрап алыр, вұрылыр вара Ҷатыр осы өлендҶ айтқан.

Осы „лузи гауан“ деген өлен, Ҷәне мұныдъ артыҶан келетҶн „Fzuli, Camsi“ деп васталатыҶ өлен, тақъ „*әлиҶ дәк ай ҶызҶне*“ деп васталатыҶ өлендердҶн—усеуҶ де АваидыҶ Ҷас ҶәкҶрт вазвала кезҶнде Ҷазылқан. Бұларда Fzuli, Ferdausi, ХоҶа, Хәфиз сияқты сақатай, парсы, арап ақындарыныдъ тҶлҶмен сөллер, солардыҶ ҶлҶсҶнде өлен Ҷазвақ волыр, кейде соларды Ҷәрдемге сақъға Ҷыраиды.

— „Айақынды аңдыр ваз ел Ҷақсылық“ деген өленнҶн аитылқан ретҶ: 1880-Ҷылы Авай „Қоңыр көксе“ деген елге назнаҶенімен (атар-салау) волыс волақанда, „мырза“ деген елдҶн Ҷақсылық деген кҶсҶсҶ „вогысымды елге вөлҶр салыр, менҶ қүтқар“ дептҶ. Вогысты волақанла өзҶнҶн Ҷарамсыз қылықынҶн вогыстанса керек. Бұл өлен соқан аитылқан.

— „Қан сонарда вҶркҶтҶ Ҷықады аңға“ деген өлендҶ Авай 1881-1882-Ҷылдарда Ҷазқан. Сол кезде қостар СалвұрыҶқа вазыр, вҶркҶт салыр Ҷырген. Сондақъ аңсылық суретҶнҶн кейвҶр көрҶнҶсҶн осы өленде көрсеткен.

АваидыҶ вҶркҶттҶ Ҷақсы көретҶндҶсҶне, өзҶ вҶркҶт салыр, вазваққа да салдырыр құмарланқандықына дәелдер толыр Ҷатыр. АваидыҶ түсында „Талақтың қара қолақъ“ деген атақты қыран вҶркҶт волырты. Авай оны кҶсҶ салыр сұратыр ала алмарты, кейҶнҶрек сол вҶркҶттҶ Авайқа іесҶнен рұқсатсыз вҶреу алыр келҶр вередҶ. АртыҶан іесҶ қыры келҶр, тайқа вҶтpek волады, вез тҶйе сұраиды, Авай он тҶйе верҶр, іесҶн ырза қылыр, вҶркҶттҶ алыр қалады. Осы вҶркҶттҶ Авай аз уақыт өте құмартыр салыр ҶыредҶ.

КейҶнҶрек Авайда „Сақъғауық“ деген вҶркҶт волады. ВҶр кҶнҶ „Сақъғауық вҶркҶт“ вҶр тҶкҶнҶн Ҷерден ҶлҶр сексен қадамдай Ҷерге көтерҶр алыр кетедҶ. Авай вҶркҶттҶн қырандықына, кҶстҶлҶсҶне ырза волыр: „вұл вҶркҶттҶмдҶ ендҶ еҶкҶмге вермеі салыр, қы-

зырн көремн" deidj. Qasындаqь çoldastарынд vjreuj vурkjttj dərjpter maqtaidy; osь maqtaudy esjtken vjr тапысь „Сақырауық vурkjttj qalar keledj. Avai eckjmnjç көлjn çaldьrmauqa тыр- satьп mьnezdj volqan sjaqtь, sol sevbertj vурkjttj əlgj qalaqan kjsjge verjр çjberedj.

Avai Çirence degen vjr qurьblas kjsjsjn vурkjт sьnaqьs dep esjtedj eken. Vjr kunj sol Çirence Avaidьdь yjne keledj. Sonda Avai — „Senj çürt vурkjttj sьnaqьs desedj, qandai vурkjт çaqьs qьran volady, aitsь!“ deptj. Sonda Çirence:

— Dəmegəi көzdengen, Aьmqaн tümsьqtanqan, Zeinep tьstengen vурkjт aң qolady deisjz ve? — deptj. Sonda Avai: „vəre- keldj, vjlseң-vjlgendei ekensjn!“ deptj. Attarь atalqan yç əiel Avaidьdь yç valasьndь əielj — keljnderj eken.

— „Coçpardai kekjlj var qamьs qulaq“ degen əleңdj Avai əuelde Kəkvaiqa çazьp bergen. Kəkvai Kene-sarь, Naurьzvaidь əleң qьlp, Naurьzvaidьdь „aq-auz“ at degen atьп sьpattaqan- da, Avai: „Senjç atьd sьqa sauьp çaььlp qalatyп volьpть“ dep, mьna əleңmen „aq-auz“ atь sьpattamaq volqan eken. Vjraq, artьnan: „Çjrkjn mes volьp kettj qoil“ deptj, (vül turalь toььqьraq sөz Kəkvaidьdь estegjsjnde).

Avai çaqьs atь çaqьs көrgen, oqan mьsal: Avai tüsьnda vjreudjç „qula at“ degen çaqьs atь volqan. Avai osь atь ves tyje verjр qalar aьpть. Avaidьdь taqь vjr erekce mьnezj — əzjn çьyigenjn vjreudəп malqa çьqьp alatyп volsa, əzjnen vjreu syjрqalaqanьп ekj etpeп veretjn volqan. Bьqan Avai əmьjnen talai mьsaldar keltjuge volady.

— „Sorь Kəkvai çьlaidь“ degen əleңdj Avai əzjne aitqan. Sevевj, 86-çьlqa ceijn çazьp çьrgen əleңderjnç varьqьп vürьп Kəkvai aittь dep çazady eken. 86-çьldьdь afaq kezjnde qana əleңderjn əz atьna sьqarьpть. Mьnau əleңdj sol Kəkvai volьp çьqarьp çьrgen əz əleңderjn eske aьp aittьpть. (Bül turalь da Kəkvai əngjmelerjnde toььqьraq aittьqan).

Vjraq vül əleң tygel emes, yitkenj Kəkvaidan vasqa vjletjn kjsj çoq eken. Ol: „vjrtalai əleң edj, көvj esjmdе qalmartь“ dep toььqьtьra almaqan.

— „Çamantaidьdь valasь Kөçek“ degen əleңdj Kөçekvai dei- tjn-kjsjge aitqan.

Kөçekvai 1886-çьь Qunavai əlgende Avaiqa: „Qaçьndь vasqa valalarь çavdьq əkelmei, volьspady“ dep Avaidьdь vaurla- rьп saqьstьra bergende aittьpть.

— „Böten elde var volsa, əçettesjç, sьilasьdь“ degen əleңdj de çaçaqьdai mьnezven çьrgende sol Kөçekvaiqa aittьpть. Vjraq, vasь soqan arnalь bastalsa da, artьп çalьpqa vola aittьp ketken. Mülь Kөçekvaiqa aittьndь sevевj: „Savьr- sьz arсьz erjncek“ degen əleңdj çazьp volьp oqьsa, ьlqj qa- sьnda çьretjn çoldasь Qara saqau degen: „Kөçekvai aq qaldь

қол“ deptj. Sol sözden varьp „vöten elde“ nj Kөçekvаlqа ar-
nar bastasa kerek:

Nazarqа („Mьnau kelgen Nazar ma?“) degen öleңdj, Qanaі
үруһnan Nazar degen kjsj vjr attьd maіьn sūrai kelgende at-
тырты.

Qыs („Aq kijmdj denelj aq saqaldь“) degen öleңdj 1884-сыы
qattь çüt volьp, qar әprelge cein çatqan eken, sol qыstь eske
alьp otьтыр, 1888-сыы çazqan.

— Kylemvaіqа („Uaqalaikumyssalam, volьs mal çan aman
va?“) degen öleңdj: özjnjn qürdasь Kylemvaіqа aitqan. Bül, Mū-
qьr eljne vaіьыqьmen volьs volьsa kerek; sonьd mjnezderjn
qalçьd qыьp osь öleңdj aitqan.

— Kөkvaіqа („Būralьp tūrьp, vıьnyь qūrьp“) degendj Kөk-
vaіdьd vjr mjnezjn ünatraі qalьp aitqan eken. Kөkvaі artьnan
sūrap alьp çыrtьp tastartь. Sonьmen erte kezde çarьqqa cьqpa-
sa da, artьnan Kөkvaіdьd özj aittь. (Bül turalь da Kөkvaіdьd
әңgjesjnde vjr talai söz var).

„Volьs boldьm mjnekeі“ degen öleңdj de çanaqь Kylemvaі-
qа: „1888-сыы Baqanas degen çerde volqan cerezbecaini siez-
degj tyrjn көrjр aitqan.

„Vjreuden vjreu artьlsa“ degen öleңdj Әset degen aqьnqа
aitqan. Әset — terjsj tar, ьzaqor, özjn-өzj әdeneljk көrjр otьra-
тып adam eken. Sol mjnezjnen cьqarьp aitqan.

„Mәz voladь volьsьdь“ degen öleңdj: 1890-сыы Semeige va-
ron Taube degen Aqmola, Semel ovььstaryьndь general — gy-
vernatorь keljр, vjr sьryra volьs vilerge cekren, qыьc silaqan-
da aitqan. Cekren alqandarьdь esj cьqьp quanqandarьna ьza
volьp çazьrты — deіdj.

— „Men çazvaіmьn öleңdj ermek ycjn“ degen sözdjndь
vjr auz öleң men: Әjр, Kөkvaі, Cәkәrjm yceujnjdь yc öleңjn
qacьтыр mьsqьldar aitqan. (Bül turalь Avaidьd өmjр vaіanьn
qara).

„Qaraca çel toqsan men sol vjr ekj aі“ degen öleңdj özj-
njdь vjr tuьsqan aqasь Tәңjrvеrdjnjdь aulьn көrjр otьтыр aitqan.
Әsjrese, sonьd jсjnde vūrьndь vaspaqа kjrmeі qalьp, osь çolь
qosьlqan: „Baі yjne kjre almas tura ümtььp“ degen çoldan
vastalatьn ekj auz öleңdj sol aqasь men çengesjnjdь vala asь-
taqanьna arnaqan.

„Qara qatьn degenge, qara qatьn“ degen öleңdj Baіmaqam-
vet degen көrcjsjnjdь qatьnьna qalçьd retjnde aitqan.

— Baіmaqamvetke („Açьndь çaqьs aq qьzь edjm“) degendj
çanaqь qara qatьnnьd atьnan Baіmaqamvetke: „senjdь qatьndь
osьlai dep atьr otьr“ dep qalçьd retjnde aitsa kerek.

„Antrenen tarqaidь, çыьsa keңeske“ degen öleңdj 94-сыы
volqan volьstьq siezdegj vilerdjndь mjnezjn cenep çazqan.

Qьzdarqа („Qoidan qoңьr, çыьqьdan toгь Bәkeң“) degen

өлөңдј товьртыңд Вәкең деген товьннан сыққан Қыздар деген қүрдасы, досына айтқан. 1892-сылы Оспан өлген соң, соның үлкен әйелі Еркеқанды Авай алып, сол сылы вольтық стез қыла елге сыққан. Сонда Қыздар қалқындар, „бұл үлкен үйге кјрген соң толыпқан екенсиң“ дертј. Қаңақы өлөңдј соқпан ыза вольт айтқан. Бұл вјг сьрыа өлең екен: Қыздар қалыңы сүгар алып, отқа тастар қјверјптј. Бұл өлендегј Лекер, Вјтјмвай, Аталық, Қаңоқа—дегендер—Вәкең товьннан сыққан, вүгьпырақ өткен адамдар. Байузақ—Қыздардың ақасы. Вјрақ, мына кезде түрқрдан тускен. Даульвай—қанды балақ ұғы, „Айра-қайра“ қалмауыз қегјс дегенј. Сотқара, Қыздардың атасымен теңдес Вәкеңдјң вјг товь.. Айтқоқа деген—ертј, құрғымды адам, Сотқара товьннан. Досақ Вәкеңдјң јсјнде Қыздардың товь.

Рақымсалқа („Сүлу аттың көркј қал“) деген өлөңдј өз аулының вјг көрсјсј Көңеквай дегеннјң валасы Рақымсалқа арнар айтқан. Рақымсал vos, вольтық қјгјт вола керек. Соның вјг мјнезјң кекке дөң васында отьры айтты.

„Соры қалың соққы қеген рьсанамыз“ деген өлөңдј „дала уалайаты“ деген газетке, cet елдјң вјреуј Аваиды сынар: „Әкесјне as vermedј. Атадан бала туса ігј, ата қолың қуса ігј, ата қолың қумаса, онан да өlse ігј“ деп қазған.

Сол сияқты Оразваймен қаласыр қүргенде, вөтен елдјң осындал адамдары, Аваиды Оразваймен вјрге қалар, кейвјг пріговор да қасасыр верјр қүрген. Қаңақы өлөңдј соларқа айтқан.

Қавидоллақа („Қазқтығым қытқан вјг қауқазың“) деген өлөңдј Авай өз аулындақы Қавитқан ұлы деген қјгјтке айтқан. Бұл вјг уақыт сауда қылыр, мал тапқаньна масайы, вјлјмдј кјсјм-сјр, қалай вола солал қалқыр, сөз таластыра вергенде айтты.

„Сүм дynie тонар қатыр јсјң бар ма?“ деген өлөңдј 1898-сылы јсјг тускенде, назаланьр, өмјрдјң өзгерјсјне айтқан.

„Belgјlј сөз өлдј-өлдј“ дегендј, өзјнјң кедел көрсјсј Қаман-вала дегеннјң валасы өлгенде айтқан.

Дутвайқа („Сылы қоқ вольтың, қылмайқань неткенј“) деген өлөңдј Мүрғы вольтындақы өзјнјң қақың досы Дутвайқа айтқан. Ол вјг вольты Мүрғыдақы Көксендјң вас адамы волқан. Артынан Аваидың Кулбадан деген қызы алып Авайқа күйеу де волқан. Вјрақ, дос, қақың вола да мјнездерјң ұнатпақандықтан Авай осылаша өлең қылқан.

„Қанбаңдар қастыққа“ деген өлөңнјң айтқан ретј елде Сзақ Мақмүтов деген татар волқан. Соның балалары Құнанбай балалынан қыз алып,қыз верјр, қүрғасқан қүда, дос, тусқан вольты кеткен. Соның вјг-екј нemerelerј келјр отьрқанда Авай осы өлөңдј айтқан

„Осы қымыз қазаққа мақтапың ва, асың-ва?“ деген өлөңдј де сол кунј, сол қерде қымыз јсјр қызыр отьрқандарқа арнар қазыты.

„Sap-sap көңлiм“ Аваидың сiгiт сақыннан қалқан өленiнiң ең көлемдi, ең көрнектiсi. Бүнiң толық басылып отырғаны осы. Бүгiн бүл өлендi Авай қас keziнде өзi қiмат болған вjг әiелi—Сығjрдiң қызына айтқан екен деусы edj. Вjрақ, соңғы айтусылардың сөзiне қарағанда бүл өлең Сығjр қызына емес, Сыiндiк қызына арналған көрiнедi. Құнанбай мен Сiгiттек қаулықаның түсiнде Аваидың қауыр қатерге қарамат веинетпен вағыр қолығыр сүретiн әiелi осы. Ерволмен достығы да осы қыз арқылы болған. Қәне Тұмаваидың айтұғына бүл өлендегi қыз, Сыiндiк қызы екенiн вjл-djретiн:

Қыз ақасы Әлбек,

Ұстар ар дыре салмай ма?

деген вjг екi қолда бар екен. Қалқыз-ақ кейiнгi айтұғында ол қолдар тусып қалыпты. Вjз огыпн вjлмегендiктен ол қолдарды өлең iсiне кjрjстjрмедiк.

„Саудаи-аи, сауды алмады-ау“ деген өлендi бүдан бүгiнғы вaspada „Мырзақұлға“ деп басып edjk. Дәлiнде ол Мырзақұл емес, соның ақасы Дуисенқұлға арналған екен. Бүл, Аваидың Қағыр деген ақайыпның күйеуден қайтып келiп отырған ауру қызын ала керек. Өзi бүгiн қатып тастағыс болса керек. Қәне қатып тастағанда қыз алмай, ылаи вайсыз отырған қатынды алады екен. Сондаи қайлағып мысал етiп айтқаны.

„Мына yиде отыр Razaq“ деген өлендi Razaq деген сiгiтке айтқан. Бүл Аваидың айтмағындағы доғалар аулының сiгiтj. Ол вjг қылы Авай аулына келiп, Аваидың өз yiңне бармай, өз құғысыз Авивәкjрдiкiне қонақ вор отырады. Сонда айтқан өлендегi „Ylken доға“—Әуез.

„Әкiмбай өлгенде“ деген өлең—дәлдi Әкiмбай өлiмiне арналған ва, қоқ басы вjг қағыпның өлiмiне айтқан ва, осы кyнге сеiн апық емес. Әкiмбай өз баласы, Дjлдан туған. Бүл Sqaq асырап алып, соның қолында сүргенде, қас сағында өлген екен. Сөз қисыпына қарағанда өзiнiң „ет вайр“ қағып туралы айтқан өлең сияқтанғандықтан, айтусылар Әкiмбай деп ұйғарды.

„Әзiм әнғiмесj“ деген әнғiмелi сүгiды бүнiң алдындағы қинақта да басып edjk. Қазiрде де басып отырмай. Бас қағып-дағы вjғаз өлеңiне қарағанда бүл Авай сығармасы сияқты емес, әлсiз де, ystjrt те көрiнедi. Вjрақ, Тұрақ Аваидың басылмаған сөздерiн қиғанда осыны да Аваидiкi болуға тiс деп әкелiп кjргiзген edj. Оның дәлелi: осы өлендi тауыр берусы Bрсai ұлы Sqaq деген Аваидың қағып туысқаны „Әзiмдi“ даусыз Авай сөзi депiс. Sqaq erte кyппен Авай сөзiне ұқыпты болып, көр қинаған туысқанының вjгi екен. Ол: „Авай мұны erte уақытта өлең етiп, вjг қазған соң қайта қарамат тастаған edj. Мен сол уақытта қыстығыр алғанмын“ деидi екен. Өлеңiнiң бас қағында kezdesetjн сiкiлеу қерлер, eskjрj, сүгiтылып қалған қазвадан Sqaқтың iа сала көсiрjр, iа сала ұқыпыр, өз қағыннан төлеу салып айтқан қерj болса да оқар емес.

ALFABIT TJK KÖR SETKJC

	Betj
1. Avdraqman nauqastanьp çatqanda (Ia, qūdal)	160
2. Avdraqmanoça („Allanьd raqmetjn“)	163
3. Avdraqmanoça Kəkjtai atьnan („Tijjm saqan“)	164
4. Avdraqman ölgende („Atoь atasь“)	175
5. Avdraqman ölgende („Kecegj ötken“)	176
6. Avdraqman ölgende („Tūla-voibь“)	177
7. Avdraqman ölgende („Çibьma çetj“)	179
8. Avdraqman ölgende („Galartьd mьnjьp tūlparьn“)	191
9. Avdraqmanoça („Orьnsьzьdь aitraqan“)	239
10. Avdraqman öljmьneп soç	240
11. Avdraqmanьd keljucegj Maqьsqa	241
12. Avdraqman ölgende Maqьsqa sьqarьp vergen çoqtai	243
13. Avralьoça	36
14. Ac qarьp çūvana ma, mailь as çemei	169
15. Adam vьr voç kötergen	212
16. Adamьd keivьr kezderj	183
17. Adasqanьd aldь çөn, artь soqraq	53
18. Al seneijь, seneijь	150
19. Alla degen sөz çөnjьl	196
20. Allanьd özj de ras, sөzj de ras	226
21. Antrenen tarqaidь	153
22. Aqьvaiqça	126
23. Asьqьtьq jzdep tantьma	216
24. Bai seijldj	116
25. Mailar çyr çioqan mailьn qorqalatьp	50
26. Balmaqamvetke	152
27. Balalьq öldj bьldjь ve?	171
28. Bazaroça qarap tūrsam өrkjьm varar	60
29. Bьjektel arqasьnda өrgen vürьm	109
30. Bьljьmьdjen sьqqan sөz	94
31. Bьr дәuren kemdj kunge vozvalalьq	54
32. Bьr sūlu qьz tūrьрть xan qolьnda	184
33. Bьreudjь kьsьsj өlse, qaralь ol	81
34. Voibь vūlqan	143
35. Volьь da partia	203
36. Vuьnsьzь tьljь	224
37. Çөrjьpke	35
38. Soqpardal kekijь var qamьs qūlaq	63
39. Çalьn men ottan çaralьp	229
40. Çimanbalanьd valasь ölgende	209
41. Çaqsьlьq ūzaq tūrmaidь	151
42. Çaqsьlьqqa	37
43. Çarьraoçь qarqan eskj ymьtpen	221
44. Çarq etpes qara көnjьjm	237
45. Ças өspjьrjьm zamandas qara qьldь	156
46. Çastьqьtьd otь çalьndap	130

	Betj
47. Çasbıqıñ otı qaidasın	115
48. Çasbıda qıñm bar dep eskermedim	43
49. Çaz („Çazdı kın cıjde volqanda“)	64
50. Çazqıñıñ („Çazqıñıñ qalmaidı“)	123
51. Çelsız tunde çarq ai	202
52. Çıgıt sızj („Aıtım sızlem“)	106
53. Çıgıtter, oıñ arzan, kıljk qıñvat	56
54. Çımvız („Alla mıqtı“)	125
55. Çımvız („Qara çer“)	141
56. Çımvız („Sınalar“)	142
57. Çyregim oıvai soqra endj	146
58. Çyregim menjñ qıñq çamaı	211
59. Çyregim nenj sezesjn	217
60. Çyrek tenjz	228
61. Çyrekte qairat volmasa	207
62. Dıysenqılıq	233
63. Dytvaiq	214
64. Em tava almaı	118
65. Enternatta oqır çyr	66
66. Esjnde var ma ças kıljk	210
67. Eskendjr	254
68. Eskjkk kıljk („Oıñalır oıq kettim“)	166
69. Əkjmvai əlgende	235
70. Əjir-ai əlenj	34
71. Əsempaz volma ər nege	158
72. Əsetke („Bjreuden bjren artılsa“)	91
73. Əuelde vjr sıbq mız aql zerek,	102
74. Əzjm əngimesj	259
75. Əavidollaq („Çazqıñıñm qılıqan vjr çauqazın“)	201
76. Əasbıqın tıj	157
77. Əñm tappal maqtanva	61
78. İcjm əlgen, sırtım sau	86
79. İyzi raucan	32
80. Keide eser kəñj qıñq	122
81. Keldjk talai çerge endj	119
82. Keç çallau	38
83. Kjm eken dep keljr em tyie quqan	31
84. Kəçekvaiq („Çamantaidın valası“)	69
85. Kəçekvaiq („Böten elde var volsa“)	74
86. Kək ala vılt səgıj	189
87. Kək tıman aldındaq keler zaman	193
88. Kəkvaiq („Sorı Kəkvai çılaidı“)	68
89. Kəkvaiq („Bıralır tırır“)	85
90. Kələñke vasın üzartır	172
91. Kəñj qıñ qıñqılçır çar tararq	187
92. Kəñjdjn kıljk taq da	218
93. Kəñjlm qaitı dostan da, dıçpannan da	51
94. Kəzjmnjn qarası	134
95. Kəzjneñ vasq oı çoq	129
96. Kucjk asırar, it ettim	215
97. Kıljsvaiq	230
98. Kılcmvaiq („Uaqalalkımysızlem“)	84
99. Kılcmvaiq („volıs voldım“)	87
100. Kın artınan kın tır	208
101. Kındj naqıt itejr	219
102. Kyz („Sır vılt“)	110

103. Malqa dostьd mũdь çoq maldan vasqa	181
104. Masqut	249
105. Men çazvaimьn. öleñdj ermek ycjn	101
106. Men sälem çazamьn	199
107. Mensjnвeucj em nadandь	137
108. Məz voladь volьsьd	92
109. Nazarqa	80
110. Ne jzdeisjd kəñljm, ne jzdeisjd	145
111. Osranqa („Çainaqan tuьd çьqьlmaı“)	147
112. Osranqa („Kecəgj Osran“)	149
113. Osranqa („Kecəgj Osran aqasь“)	178
114. Osь qьmьz qazaqqa	223
511. Ökjnjcј kəp ömjь ketken ötjь	70
116. Öleñ sözdjñ patcasь	78
117. Ölse, öler tavıqat, adam ölmes	174
118. Ösem ornьm qara çer szz volmaı ma	206
119. Özgege kəñljm tolarьn	121
120. Patca qüdaı sıbndьm	59
121. Qaçьmas dos xalqta çoq	113
122. Qaiqь çьqar jljmnen	139
123. Qaitse çenjı voladь çürt bilemek	154
124. Qalьd eljm, qazaqьm, qairan çürtьm	49
125. Qan sonarda	39
126. Qaqtaqan aq kymjsteı	41
127. Qaraca çel toqsan men sol vjrekj aı	111
128. Qaracada ömjь tür	155
129. Qara qatьnqa	114
130. Qartaidьq, qaiqь oiladьq, üiqь sergek	44
131. Qartaidьq, qaiqь oiladьq, üiqaidь arman	46
132. Qatьnь men Masaqvaı	190
133. Qor voldь çanьm	103
134. Qülaqtan kjrjь voldь alar	197
135. Qür alqai vaqьrqa	198
136. Quanbandar çastьqqa	222
137. Quatь ottai çainaqan	204
138. Qьs	83
139. Qьz sezj („Qıstьrьp maqtaisьz“)	107
140. Qьran vьrkjt	48
141. Qьzarьp, sürlanьp	132
142. Qьzdarqa	167
143. Raqьmsalqa	192
144. Savьrsьz, arszьz, erjncək	72
145. Saqattьd çьqьldaqь emes ermek	186
146. Sap-sap kəñljm, sap kəñljm	231
147. Segjz aıaq	95
148. Sen menj ne etèsjd	104
149. Senve çürtqa, türsa da qanca maqtar	195
150. Säuleq volsa keudeñde	100
151. Sorь qalьn, soqь çegen pьsanamьz	200
152. Süm dьnie tonar çatьr, jsjd var ma	205
153. Sürqьlı tümađ dьm vьrkjь	148
154. Syisjne almadьm	213
155. Talqa mjndjk	238
156. Talai sez vüdan vügn kəp aıtqanьm	168
157. Totь qüs tьstj көvelek	225
158. Tuqьzoqan ata, ana çoq	182

159. O'latam̄n degenj k̄onj̄l ycj̄n	220
160. Zaman aq̄ȳ çastar̄	128
161. Kai suq̄a mai vj̄tpeç qoi øtkenge	173
162. Razaqqa	234
163. b̄s̄ytqan, s̄ȳtqan	159
164. Fzull	33

АБАИ СЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ KEZDESETJN TYSJNJKSJZ SÖZDERMEN KJSJ ATTARЫНЫҢ TYSJNJGJ

1. Рауған (parsьca) җарық, әдемјлк,
2. Гауһар (арапca)—асыл тастың вјг tyгј,
3. Лақыл (арапca) асыл тастың вјг tyгј.
4. Әхмәр (арапca) қызы алтын.
5. Qüdrät (арапca) күс.
6. Сигә (parsьca) пәзјк.
7. Gyzäl (parsьca) sülu, көркем.
8. Rahvar (parsьca) çol vasçь.
9. Sylәtmәn—Solomon, Davittјn valasь (өјzdјn çы sanauьmьzdan 10 qasьr vürьn bolqan), Evrei patcasь, islәm dјnј volьnca Syleimәndј paіqamvar dep te көсетedј.
10. İamcit—Firdausdјn атақты „Cah nama“ degen сығармасында kezdesetјn vastь geroidьn вјгј.
11. Eskendјr—ülь Aleksandr Makidondьq vјzdјn çы sanauьmьzdan 356-323-çыldar vürьn өmјr syrgen Makedonia patcasь.
12. Myvәdә (арапca) eger degen maqnada,
13. Nigә—nege degen maqnada.
14. Fzulі—Syleimen ülь Aqmet tәkj Muxamet, 910-975-çыldarda өmјr syrgen tyгјk aqьnь (сығармаларың арапcada, parsьca da, tyгјkce de çazqan).
15. Сығармалары: 1. Lәlj-Mәçnyн. 2. Kәuzәte-Cәhida.
Camsi—Camsytdin Tәvјrјzi—(Camsytdin Muxamәd Bin qalı) parsь aqьnь Tuqan çыbь belgьsјz. 1247-çыbь өlgen.
16. Saіqalı—Orta azıanьn belgijl aqьnь. Сығаран өlender çıпаqьnьn atь „Divani Saіqalı“ dep атаьnadь. Сығармаларың саqатаі tјjnde çazqan. Tuqan, өlgen çыldarь әlj belgьsјz, вјraq, XV qasьrда volqan aqьn.
17. Nauaьb—Mir әlj Cјr Nauaьb 1426-1486-çыbь өmјr syrgen саqатаidьn атақты aqьnь. Сығармалары:
 1. Eskendјr nama.
 2. Novadjrce.
 3. Bәdiqül, uaslat.
 4. Tәuәdәlkәvјr,
Audarmalarь (арапcadan)
 1. Fәrhәd çәne çјrјn,
 2. Lәlj-Mәçnyн.
18. Saqdi—Cәlx Mәslіxiddin Cirazi—Saqdi, 1184-1291-ç. өmјr syrgen parsьnьn атақты aqьnь. Сығармалары: 1. Gylstan, 2. Bustan. 3. çәne vasqa өlender çıпаqь.
19. Ferdausi—Avјlqasьm Tusl, laqар atь Ferdausi, 934-1027-ç. өmјr syrgen parsьnьn ülь aqьnь. Сығармалары:
 1. Cәh nama. 2. Çysјr pen Zliqa.
20. Хоça—Xafiz—Camsiddin Muxammed Xafiz—Cirazi 130 (?) — 1389-ç. өmјr syrgen parsьnьn ülь aqьnь.
21. Saqri (арапca) aqьn degen maqnada.
22. Fariat (арапca) Sibьn, tјlek.
23. Oјtvәrәt (арапca) ygl.
24. Nisfat ettјm (арапca) em tapьm degen maqnada

25. Əviət (ararca) öleñder.
26. Saraii (ararca) maqtan.
27. Çamañd—(ararca)—korkjñ, çyzjn degen maqtada.
28. Ruzl—(parsyca) kyn.
29. Xalaiq—(ararca) Barca el degen maqtada.
30. Zəlilljk—(ararca)—Qorñq.
31. Zahar—(ararca) üñ.
32. Cikar lər—(parsyca) tətj erjn.
33. Zaiq—(parsyca)—vosqa, zaia.
34. Kəmi—(ararca)—tolñq.
35. Ləvjñnen—(parsyca)—Erñjñnen degen maqtada.
36. Meñrjñnen—(ararca) meir, ьqlasññnan degen maqtada.
37. Arat—vül çerde varñq auryralñq, kemcñjk degen maqtada.
38. Nələ—(ararca) uaiñm, nalu, keñi.
39. Uñlana—(ararca)—zarñau.
40. Mət, tactid,—səkjñ, ytjr—degennjñ varñqorñ eskj arap çazıñpñd daıñstñ, daıñssyz dñvystarñmen arap səzderjn dñrñs oqñtu usjn qoıñlqan belgñler.
41. Qıra-at—(ararca)—Qırandy ararca aıtyññnca dñrñstar oqu çolñ.
42. Nəfil—(ararca)—namazdñd vjr çurj.
43. Qan sonar—çana çarñmen vailanñstñ aıqññ jzge tysjr çyqatññ sonar.
44. Tomaqa—vyrkjttjñ kəz qavñ.
45. Maxrüm—(ararca)—qür, vos qalu.
46. Ez—vül çerde çjgersjzdk degen maqtada.
47. Arat—(parsyca)—çaraq, kerkem, ədemj, səndj.
48. Bergek—Səndjk usjn çaulñqñd sñrññnan salñnatññ cəlñ.
49. Rəuerdjger—(parsyca)—təñrj.
50. Çyqa—soçysta kletjn vas kimñjn artq çiegi.
51. Bəken—Əvden toñr, meldegnen atqan maqtada.
52. Əste—(parsyca)—tñm, tjtj.
53. Arcorke—(orñsca)—kezdeme, vñldñd atñ.
54. Mycesj—velveudj təmen vñññqan degen maqtada.
55. Badalñq—Maqtaucññq.
56. Suxvat—(ararca) yilesu, əzlj keljsu.
57. Maqtan kyiler—maqtan qımñar voñr.
58. Qızzat—(ararca)—silau, sñl.
59. Əlekçjn—ittjñ çəne keıñjr çərtqñs adññd qançyqñ. Arlanñmen egjz səz-
60. Rais—(parsyca)—rahat maqtanñnda.
61. Meljc—(orñsca) uaq-tylek.
62. Koit—asñq oñññnda ütylqanqñd verjletjn kömek.
63. Tovñqñ—Avaidñd öz üññ.
64. Samorodni—(orñsca)—aıññqca tuqan, tabıqattan taza tyrdə tabññqan kesek.
65. Nəfrətj—(ararca)—çerkençtj.
66. Qıvrətj—(ararca) ylgjñ.
67. Xadis—(ararca)—raıqamvar səzj.
68. Mizan—(ararca)—tarazñ, ölçenç.
69. Qılama—(ararca)—ətə vjlgjç, qaljm, kər oqññqan^ñkjsj (dauanı kjsjnñ atñ).
70. Procentle—(orñsca) arñz, etjñç.
71. Eçdihət—(ararca)—talap, ьnta.
72. Vinovat—(orñsca)—airtñ.
73. Zdravomñsləccj—(orñsca)—esj dñrñs, sanalñ.
74. Koreñnoi—(orñsca)—tyrkj. (at).
75. Scot.—(orñsca)—vül arada esevjn tura keluge degenj.
76. Zanımaisa prəmotoi—öz veyññmen vol.
77. Kəp—(ñiçyca)—pec, çñññq, quat, veretjn degen maqtada.

78. Xareketj—Əreket—(arapca)—İstegen işi dürs volmai bildirir çyr degen maqnaada.
79. Qırb—qırb, tentek, terjs auz.
80. Ovbıqtı—(Ovbıqraq)—qomaqailanbaq, acqaraqanbaq.
81. Aiat—(arapca)—qūran sözi.
82. Bəit—(arapca)—ölen.
83. Xıtva—(arapca)—dini yğıt.
84. Mynəcat—(arapca)—sibnu.
85. Ualilar—(arapca)—İslam dīnīnīd pōrymīnca ıñ adamdar, əulīyeler.
86. Qənamende-qəz üzatqandaqə oıñnıd vjr tyrtj.
87. Əddasınan sьqə almaysın, ədda arapca qanaqattandıru degen maqnaada.
88. Üsra—casırandı bült.
89. Cidem—qoidıñ çavaqısnan sьrtın sekrenmen qartar tıgılgen cыlqьsь kijnj.
90. Qondıval, Qonaı çerjnıd səvın vailarqa çaldaitın auldar.
91. Çaidar—acıq mjnez.
92. Katelecke—(orısca)—az kundjk çazanь atqaratın qьsım ornь.
93. Jıkkə—bırtq, qūmar.
94. Bı kyliez sıresken, kekjreigen. Srespe auru. Bı kyliez. Bı çerde mjnez suretj.
95. Taq—çavaıñ aq.
96. Bəhrə—(parsьca)—ləzzət, əser.
97. Səuar—kər sözdj, səzcen.
98. Bıırbıñ—açalıñ degen maqnaada.
99. Çan çaldau—ant jcu.
100. Cei—kəzdjn qaracıqın vasqan aqtı aıtabı.
101. Qьzı vas—parsь qalqıñnıd eskj atı.
102. Edınıtsa—(orısca)—çalqəz, dara (vjr degen sez).
103. Nəl—(orısca)—qıñm çisapta çoqtıñ belgısj.
104. Bəngj (məngj)—meñjreu, kək mı.
105. Cıtu—qıñılu, qıcu.
106. Səhvaz—(parsьca)—Savaz.
107. Vaç—(arapca)—alıñ-salıq.
108. Aq comc—astıqısz el, astıqtı elge vos tyiemən varıp astıq aıp qaitadı Sonda tıle vos varadı da com artadı.
109. Qaraca—oktavı aıñnıd eskj atı.
110. Çel-toqsan—noıavr aıñnıd atı.
111. Bqırtıma—yı arasındaqı bqtaitın malqa jsteitjn qalqam.
112. Dırdjaraz—vjrde tatı, vjrde araz.
113. Pıancjk (orısca)—maskynem.
114. Kermaqız—təkəppər, jrjlk.
115. Avız—parsьca—vjljic, molda, sorı.
116. Jndet—arat, auru, əljm (maldıñ auru).
117. Əz tütüqa—çaqı kərige (qaziz tütüqa).
118. Sım qırvat—(arapca)—sım kərçj, sım aqalıñ degen maqnaada.
119. Alqamaq—qoçtamaq, çarqamaq.
120. Cargez—calı sөileu.
121. Toqsan—vjr çıldı tərte belgende əvjr uc aıñ vjr toqsan deidj.
122. Çar tarar—tört tarar, çan-çaq.
123. Keznesj—qısnıp, qızarqan xal.
124. Soqqı—vaqı, valger.
125. Vizit—kərjsu, çolıqısu (fransuz sözi)
126. İar tütıp—(arapca)—dos tütı.
127. Arrəxman—(arapca)—raqımdı, meñjmdj.
128. Çımlege (arapca)—vaç qalamqa.
129. Sıqat—(arapca)—den saılıq.
130. Raucan—(parsьca)—kərjk.

131. Сағақат—(арапча)—җан аси, мейрjm қылу.
132. Сүнәит—(арапча) җәл-күи, җәмъ мақнасында.
133. Nama—(арапча)—хат.
134. Qasalyqъ—kelstj, kemel.
135. Ermen—вјjk җусан (сөр).
136. Xalix—(арапча)—құдай, җаратусъ.
137. Maxūlūq—(арапча)—җаралусъ.
138. Dəhrj—(арапча)—күмәндj, екj устj.
139. Ləməkəp—(арапча)—mekensjz, оғънъз (құдайға айтъладъ).
140. Baqı—(арапча) мәңg.
141. Fəni—(арапча) җалоан, өтpeлj җалоан.
142. Maxсар—(арапча)—ақrette күпәsj тексерjлетjн оғъм.
143. Sarbat—(арапча)—төтj су.
144. Təbdjı—(арапча)aila, вөгeн.
145. Həmicə—(арапча)—ьлөj—унeмj.
146. Taktъsъna—(оғъсca)—өлепнjд ьгoҗaқьна.
147. Тақьм—(арапча)—ylgj.
148. Ədalət—(арапча)—ədjldjk.
149. Mazlūm—(арапча)—җuas, томьп.
150. Qjadalət—(арапча)—ədjldjk.
151. Marхамat—(арапча)—гахьм, җақьсььь.
152. Тақrif—(арапча)—tysjndjrp aitu.
153. Ah—amal җоq (qalran) degen мақнада.
154. Məuҗyd—(арапча)—вар нәрse.
155. Xauas—(арапча)—варььь сезjm mycelerj.
156. Mytəkəllimjн—(арапча)—djndj dəleldencjler.
157. Mantiqin—(арапча)—pjkjrlj sөz cecenderj, (logikacьlar).
158. Bastau—vūlaqtъд vась.
159. Pьcana--maңdaı.
160. Kysvek—vezvek, tastamaq.
161. Uəzjn—(арапча)—өлceujc.
162. Saıьsu—at ystjnen natzalasu.
163. Qjadauat—(арапча)—dūcməndьь, җek-kөгucjlyk.
164. Nexalatqa әurjldj—ne kyige ücьradъ degen мақнада.
165. Xikmət—(арапча)—keremet, сьr.
166. Beic—(арапча)—пцмаq.
167. Kys—qait, kyder yz.
168. Əmənty—(арапча) nani, iman keltjru.
169. Uəktjvibihi—(арапча)—kjtaptarqa senu.
170. Navi—(арапча)—paıqamьar.
171. Qaқida—(арапча)—ereҗe.
172. Тақrif alla—tysjnu, allanъ tanu.
173. Əhjl kjtar—(арапча)—kjtarp җазусьлар, kjtar teierj.
174. Imanъ gyl—nürь iman.
175. Тақat—(арапча)—құлсььььь қылу (құдайға).
176. Tasdıq—(арапча)—rastau, ras.
177. Xysnizan—(арапча)—kөгkem oi.
178. Myhmjн—(арапча)—müььlman djnjne anьq sepucj.
179. Təhujl—(арапча)—anьq мақнасьна җete vjlu.
180. Münafiq—(арапча)—ekj җызdj, jcj көprj, сьрт müььlman.
181. Raқat—(арапча)—паҗaқaidъ vjlucj perctenjн atь.
182. Qıvьl—qıvьludan сьрқan өзgerjс.
183. Үtьpedj—tөzjmj җetpedj, сьdamadъ.
184. Aflaton—Platon—vјzjdjн җьl sanaьmьzdan vürьп 427-348-җьldarь өmjr syrgen grek filosofь.
185. Sokrat—vјzjdjн җьl sanaьmьzdan vürьп 469-399-җьldarь өmjr syrgen ataqtъ grek filosofь.

186. Uaqif—(arapca)—mekege kelgen adamdar tegjn çatatyn yi.
187. Rasul—(arapca)—elcj, paicambar.
188. Съгъс—тъпъстьд ъпътад.
189. Vodan—вадъни, вѣгънѣд пақытта Russiaда вадынѣан ел. Огъстьд вод-
dani degen sezjnep съддан sez.
190. Aristotel — vjzdjn cыl sanaцъмыздан вѣгън 384-322- сс. ъмјг surgem,
Gretsianъд иль дѣнјсран filosofъ.
191. Хаким—(arapca)—ѣалъм, оѣмъсть, дѣнјсран.
192. Kysjр—tastal almai cыгънѣм ѣоѣ degen маѣнада.
193. Dѣркымѣн—(arapca)—kydjк.
194. Хамир—(arapca)—араѣ.

I - TOMNŪŅ MAZMŪNŅ

1. AwaļdŅŅ I-tomŅ turalŅ	5
2. Awaļ xalq aqŅŅŅ—S. MŪQANOV	7

I-BŌLJM ŌLEŅDER

1855 — 1884-ĶBLDAROĶA DEINGJ ŌLEŅDERJ

1. KŅm ekender keljp em ty.e quqan	31
2. Iyzi raucan	32
3. Fzull	33
4. „Əljp=vi“	34
5. Ķeripke	35
6. AvralŅq	36
7. ĶaqŅŅŅqqa	37
8. KeŅ çailau	38
9. Qan sonarda	39

1884 — 1886-ĶBLŌĶA DEINGJ ŌLEŅDERJ

10. QaŅtaqan aq kymjstei	41
11. ĶasŅmda qŅŅm vardep eskermedjm	43
12. QartaĩdŅq, qaiqŅ oiladŅq, ŅiqŅ sergek	44
13. QartaĩdŅq, qaiqŅ oiladŅq, ŅiqaiđŅ arman	46
14. QŅran byrkjt	48
15. QalŅŅ eljm, qazaqŅm, qairan çŅrtŅm	49
16. Bailar çyr çiqan malŅn qorqalatŅp	50
17. KeŅljm qaittŅ dostan da, dŅcrannan da	51
18. AdasqanŅŅ alđŅ çŅn, artŅ soqraq	53
19. Bjr dŅuren kemdj-kynge vozbalalŅq	54
20. Ķjgtter oĩŅn arzan, kylkj qŅmvat	56
21. Patca qũdai siŅndŅm	59
22. Bazarqa qarar tũrsam Ņrkjm varar	60
23. QŅŅm tappai maqtanba	61
24. Soqpardai kekjlj var, qamŅŅ qũlaq	63
25. Ķaz	64
26. Enternatta oqŅp çyr	66
27. KeŅkvaĩq („SorŅ KeŅkvaĩ çŅlaĩđŅ“)	68
28. KeŅçekvaĩq („ĶamantaiđŅn valasŅ“)	69
29. ŌkŅnjctj keŅp Ņmjr ketken Ņtjp	70

1887-ĶBLŌĶŅ ŌLEŅDERJ

30. SavŅrsŅz, arŅŅz, erjucek	72
31. KeŅçekvaĩq („BŅten elde var voĩsa“)	74
32. ŌleŅ sŅzđjn patcasŅ	78
33. Nazarqa	80

1888-ĶBLŌĶŅ ŌLEŅDERJ

34. Bjreudjn kŅsjsj Ņlse, qaralŅ oi	81
35. QŅs	83

36. Kulembaiqa („Uaqaiaikymyssölem“)	84
37. Kökvaiqa („Büralp türp“)	85

1889-ÇЫЛОҖ ӨЛЕНДЕРҖ

38. Jcjm ölgen, sirtym sau	86
39. Kulembaiqa („Boıys völdem“)	87
40. Әсетке („Bjreuden vjreu artılsa“)	91
41. Möz voladı volıssın	92
42. Bıljmdjden сыққап sez	94
43. Segjz alaқ	95
44. Säuleң volsa keudeңde	100
45. Men çazvaimın öleңdj ermek usjn	101
46. Әuelde vjr subq müz aqıl zerek	102
47. Qor völdı çanım	103
48. Sen menj ne etesjn?	104
49. Çjgjt sözj („Aıtım sölem“)	106
50. Qız sözj („Qıstırbır maqtalsız“)	107
51. Bılektei arqasında örgen vürım	109
52. Kyz („Sür vült“)	110
53. Qaraca çel-toqsanmen vol vjr-ekj ai	111
54. Qaçmas dos xalıqta çoq	113
55. Qara qatıñqa	114
56. Çastıqtıң otı qaldasın?	115

1890-ÇЫЛОҖ ӨЛЕНДЕРҖ

57. Bai seıjldj	116
58. Em tava almaı	118
59. Keldjk talai çerge endj	119
60. Özgege көңlım tolarsın	121
61. Keide eser көңlj qırqırbın	122
62. Çazqırtırb	123
63. Çımваq („Alla mıqtı“)	125
64. Aqıvatoqa („Ata-anaqa kez qınapı“)	126

1891-ÇЫЛОҖ ӨЛЕНДЕРҖ

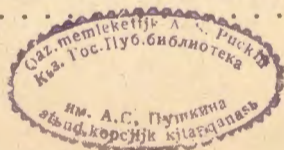
65. Zaman aqır çastarb	128
66. Kөzınen vasqa otı çoq	129
67. Çastıqtıң otı çalıñdar	130
68. Qызarır, sürlanır	132
69. Kөzımnıñ qarası	134
70. Mensjıveucj em nadandı	137
71. Qatıq сығар jljınen	139
72. Çımваq („Qara çer“)	141
73. Çımваq („Sınalar“)	142

1892-ÇЫЛОҖ ӨЛЕНДЕРҖ

74. Volı vıloqan	143
75. Ne jzdeısjn көңljım	145
76. Çyregjım oıval soqpa endj	146
77. Osranqa („Çalıñar n tıñ çöqılmaı“)	147
78. Sürqılıt tıman dım vırkjır	148
79. Osranqa („kecegj Osran“)	149

1893-ÇЫЛОҖ ӨЛЕНДЕРҖ

80. Al senein, seneijn	150
81. Çaqısbıq üzaq tırmaidı	151
82. Balmaqamvetke	152

1894-ЇЫЛОЇ ӨЛЕНДЕРЇ

83. Ant penen tarqaidь	153
84. Qaitse җeңjl voladь җürt vilemek	154
85. Qaracada Өmjr tür	155
86. Ҙas Өspjrjm zamandas qara qyldь	156
87. Qjacьqьtdь tjlj — tjsjz tjl	157
88. Өsempraz volma Өrnege	158
89. Ёsьtqan, sьstqan.	159
90. Avdraqman nauqastanьp җatqanda („la qudai“)	160
91. Avdraqmanqа („Allanьd raхmatjn“)	163
92. Avdraqmanqа Kөkjtai atьnan („Tjlm saqan altain“)	164
93. Eskjlk kijnj („Oilanьp, oiqа kettjm“)	166
94. Qьzdarqа („Qoidan qoqь“)	167

1895-ЇЫЛОЇ ӨЛЕНДЕРЇ

95. Talai sez vьdan vьgnьp көp aitqamьn	168
96. Ac qarьn җivanama mailь as җemei	169
97. Balalьd өldj vjldjң ve	171
98. Kelenke vasьn Өzartьp	172
99. Lai sьqа mai vjtres qoi Өtkenge.	173
100. Өlse eler tavьqat, adam өlmes	174
101. Avdraqman өlgende („Arqь atasь“)	175
102. Avdraqman өlgende („Kecegj Өtken“)	176
103. Avdraqman өlgende („Tula-voibьd“)	177
104. Osranqа („Kecegj Osran aqasь“)	178
105. Avdraqman өlgende („Ҙьrma җetj җasьnda“)	179

1896-ЇЫЛОЇ ӨЛЕНДЕРЇ

106. Malqа dostьd mьnьp җoq	181
107. Tuqьzqan ata-ana җoq	182
108. Adamьnьd kelvjr kezderj	183
109. Bjr sьli qьz tьrьrtь xan qoьnda	184
110. Saqattьd sьqьldaqь emes emek	186
111. Kөңjl qьsь qьiqьcьr җar tararqа	187
112. Kөk ala vult segljlr	189
113. Qatьnь meң Masaqvai	190
114. Avdraqman өlgende („Talartьd mjnjr tьpraqьn“)	191
115. Raqьmsalqа	192

1897-ЇЫЛОЇ ӨЛЕНДЕРЇ

116. Kөk tьman aldьndaqь keler zaman	193
117. Senve җürtqа tьrsa da җanca maqtар	195
118. Alla degen sөz җeңjl	196
119. Qulaҗtan kjrjр voidь alar	197
120. Qür aiqai vaqьrқan	198
121. Men sөlem җazamьn	199
122. Sorь qalьd soqь җegen pьsanamьz	200
123. Qavidollaqа („Ҙazqьtьrьmьn qьltiqan vjr җanqazьn“)	201

1898-ЇЫЛОЇ ӨЛЕНДЕРЇ

124. Ҙelsjz tynde җarьq ai	202
125. Voibь da partia	203
126. Quatь ottai vьrьrар	204
127. Sьm dьnje tonar җatьr, jsjң var ma	205
128. Өlseм otmьm qara җer	206
129. Ҙyреkte qairat volmasa	207

130. Куп артынан куп туар	208
131. Çаманваланың виласы өлгенде	21

1899-ÇЫЛОҖ ЁЛЕНДЕРҖ

132. Esjnde var ma ças kыjnd	21
133. Çyregjм менjд қығьд çаман	21
134. Adam vjr voq көтерген	21
135. Syisjne almadьm	21
136. Dytvaiçqa („Çылуь çоd воильньд“)	21
137. Куськ асырап, it етjм	21
138. Асықтық jздеp tantьma	21

1900-ÇЫЛОҖ ЁЛЕНДЕРҖ

139. Çyregjм nenj сезесjд	21
140. Көңjлдjд куйj тақыда	21
141. Кyndj иақыт итерjр	21

1901-ÇЫЛОҖ ЁЛЕНДЕРҖ

142. Otalamьn degenj	220
143. Çарьгақы çуарçан eskj ymjтpen	221
144. Çуанвалдағ çас.ьçqqa	222
145. Ось қымыз қазаққа	223
146. Вьньсьз тjлjн	224

1902-ÇЫЛОҖ ЁЛЕНДЕРҖ

147. Totь qüs tystj көбелек	225
148. Allаның езj de ras, сөзj de ras	226
149. Çyrek tenjz	228

1903-ÇЫЛОҖ ЁЛЕНДЕРҖ

150. Çалы мен ottan çаральр	229
151. Куйьсвалçа	230

ÇЫЛь BELGJSJZ ЁЛЕНДЕРҖ

152. Sap-sap көңljм	231
153. Dyisençülçа	2
154. Razaçça	23
155. Әкjmвал өлгенде	237
156. Çарç etpes çара көңljм	238
157. Taiçа mjndjk	239
158. Авдраçманçа („Oгьньсьздь айтраçан“)	240
159. Авдраçман өljмнен соң өзjне айтқан çуватыь	241
160. Авдраçманың келjнсегj Мақысçа („Çылаçандь тоқтатыр“)	243
161. Авдраçман өлгенде Мақысçа сығарь берген çоқтауь	243

II-BӨLJM, POEMALAR

162. Masçūt	249
163. Eskendjр	254
164. Әзjм әнгjмесj	259
165. Авай çазқан кейjр өлендерjд қал kezde ne себертj айтқань тураль тьсьнд-ру	271
166. Alfavittjk көсеткjç	276
167. Авай сығарьмаларьндақы kezdesetjн тьсьnjксьз сөздер мен ксьj аттарьньд тьсьnjгj	280

